

MAGYAR SZEMLE

JÓKAI ANNA: ISMÉTLÉSEK KORA; POZSGAY IMRE A RENDSZERVÁLTOZÁS RÓL; KORZENSZKY RICHÁRD: EURÓPA, KERESZTÉNYSÉG, EZREDFORDULÓ; SZIPŐCS KRISZTINA: ELITKULTÚRA ÉS POPULARITÁS; DÁVID ZOLTÁN DEMOGRÁFIAI ORSZÁGJÁRÁSA I.; MATUSKA MÁRTON EGY SZLOVÉNIAI TÖMEGGYILKOSSÁGRÓL; FINKELSTEIN: AZ AMERIKAI REPUBLIKÁNUS PÁRT VITÁI; PETHŐ TIBOR: EBEÉ, EBESZ; KIRÁLY TIBOR: JOGÁLLAM ÉS JOGALKOTÁS

SZERKESZTŐI ÜZENETEK:

NAGY ÉRDEKLŐDÉS ÉS SIKER KÍSÉRTE *Esélyek* című sorozatunk első előadását, amely december 15-én a Nemzeti Kulturális Alapítvány Deák-termében hangzott el, *Civilizációnk* címmel. DR. BALOGH JÁNOS akadémikus, ökológus a növekedés gondolatának és gyakorlatának csődjéről beszélt, DR. JELENITS ISTVÁN teológus és irodalomtörténész, piarista tartományfőnök pedig a téma vallási és etikai oldalát mutatta be. Az előadásokat nyomtatásban is hamarosan közzétesszük a *Magyar Szemlében*.

A SZOROZAT KÖVETKEZŐ ELŐADÁSÁRA február első felében kerül sor, olvasóinkat meghívók és sajtó útján fogjuk értesíteni.

A MAGYAR SZEMLE-BESZÉLGETÉSEK SZOROZATÁBAN a Kossuth Klubban SNEÉ PÉTER a magyar posztmodernségről szól, decemberi számunkban megjelent, *Cholnoky kérdése* című cikke nyomán. Beszélgetőpartnere ALEXA KÁROLY irodalomtörténész. A beszélgetés időpontja 1995. január 20., péntek, 18 óra.

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK teljes, 1992 novemberétől 1994 decemberéig terjedő tartalomjegyzékét és tematikus mutatóját 1995 februári számunk mellékleteként fogjuk közreadni.

A FOLYÓIRAT MEGJELENÉSÉT A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY VALAMINT A BATTHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY TÁMOGATJA.

A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága:

ANTALL GYÖRGY ANDRÁS, DR. BALOGH JÁNOS, BOD PÉTER ÁKOS, CZAKÓ GÁBOR, GRANASZTÓI GYÖRGY (elnök), JESZENSZKY GÉZA, KODOLÁNYI GYÜLA, MAGYAR PÉTER, SZABADOS GYÖRGY

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: KODOLÁNYI GYULA

Szerkesztőbizottság: BORBÁNDI GYULA, CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ,
CZAKÓ GÁBOR, KINDLER JÓZSEF, MELLÁR TAMÁS, MOLNÁR GUSZTÁV,
SZABADOS GYÖRGY, SZŐCS GÉZA, DR. VARGA CSABA

Szerkesztőség: BANGA FERENC, IZINGER ANNA,
LOVAS LAJOS, MAGYAR BERTALAN, VÁCZI GÁBOR
Szerkesztőségi titkár: ARANY EMILIA

ÚJ FOLYAM IV. 1. SZÁM	BUDAPEST	1995. JANUÁR
POZSGAY IMRE	KIINDULÓPONTOK EGY ÖSSZEFOGLALÁSHOZ	3
JÓKAI ANNA	ISMÉTLÉSEK KORA	8
KIRÁLY TIBOR	JOGALKOTÁS ÉS JOGÁLLAM	12
KORZENSZKY RICHÁRD	EURÓPA, KERESZTÉNYSÉG – KIHÍVÁSOK AZ EZREDFORDULÓN	24
DANIEL FINKELSTEIN	KONZERVATÍVOK ELLENZÉKBEN (AZ AMERIKAI REPUBLICÁNUS PÁRT)	30
SZIPŐCS KRISZTINA	ELITKULTÚRA ÉS POPULARITÁS	49
SNEÉ PÉTER	DERMEDT SZÍV (CLAUDE SAUTET FILMJÉRŐL)	58
DÁVID ZOLTÁN	ORSZÁGJÁRÁS I. (NÉPESEDÉSI HELYZETKÉP)	62
MATUSKA MÁRTON	EGY TÖMEGMÉSZÁRLÁS TANÚJA	83
BÁBA IVÁN	IRÁNYVÁLTÁS A MAGYAR KÜLPOLITIKÁBAN 1990-94 II.	91
PETHŐ TIBOR	AZ EBEÉ-TŐL AZ EBESZ-IG	101

SZÁMUNK SZERZŐI

BÁBA IVÁN (1950, Teplice): politológus. Volt szerkesztő, műfordító, publicista. 10 évig dolgozott az ellenzéki mozgalomban. Az egyik első magyarországi szamizdat, a *Magyar Hírmondó* kiadója, a Dunakör alapító tagja volt. 1990-94-ig a Külügyminisztériumban dolgozott, 1992-94 között helyettes államtitkár volt.

DÁVID ZOLTÁN (1923, Budapest): statisztikus, demográfus. A Pázmány Péter Tudományegyetemen szerez jogi diplomát. A KSH levéltárának igazgatójaként megy nyugdíjba. Publikációi a XVII. század népesedésével és mezőgazdaságával, a környező országok magyarságának demográfiai kérdéseivel foglalkoznak.

FINKELSTEIN, DANIEL: a londoni székhelyű konzervatív Social Market Foundation (Szociális Piac Alapítvány) igazgatója. Jelen tanulmánya az Alapítvány *Memorandum* című sorozatában, 1994 szeptemberében jelent meg.

JÓKAI ANNA (1932, Budapest): író. Tanulmányait az ELTE Btk magyar-történelem szakán végezte. 1990-1992-ig az Írószövetség elnöke. József Attila-díj 1970, Pietrzak-díj 1980.

KIRÁLY TIBOR (1920, Málca): jogász, az ELTE tanára, 1990 óta tudományos tanácsadója. Az MTA tagja. Részt vett a felősktatási törvény (1993) megfogalmazásában, a büntetőeljárás koncepciójáról való kormánytanács előkészítésében (1994). Szakirodalmi tevékenysége a bűnügyi tudományok területére terjed.

KORZENSZKY RICHÁRD (1941, Csorna): bencés szerzetes. 1979-1989-ig gimnáziumi igazgató Pannonhalmán, majd a Főapátság perjele. 1991-1994-ig miniszteri biztos a Művelődési Minisztériumban. Jelenleg a Katolikus Iskolák Főhatóságának üv. elnöke és a Tihanyi Apátság házfőnöke. Számos cikke, tanulmánya jelent meg az irodalomtörténet, pedagógia, az egyház és társadalom kapcsolatának témaköréből.

MATUSKA MÁRTON (1936, Temerin): újságíró, 1956 óta az újvidéki *Magyar Szó* terepjáró riportere. Az Újvidéki Egyetem Mezőgazdasági Karán 1961-ben abszolvált. 1990-ben megírta a délvidéki magyarirtás történetét.

PETHŐ TIBOR (1918, Budapest): az édesapja, PETHŐ SÁNDOR által alapított *Magyar Nemzet* szerkesztőbizottságának elnöke, lapunk külpolitikai szemleírója.

POZSGAY IMRE (1933, Kóny): politikus. 1980-1982-ig művelődési miniszter, 1982-1988 a HNF Országos Tanácsának főtítkára. 1991-től a Nemzeti Demokratikus Szövetség alapítója, ügyvivője, majd elnöke. Fő művei: *Szocialista társadalom és humanizmus* (1978), *Egy év után, választás előtt* (1990).

SNEÉ PÉTER (1953, Budapest): az ELTE Bölcsészkarán végzett magyar-népművelés szakon. Szellemi szabadfoglalkozású. Rendszeresen jelennek meg publikációi a *Kortárs*, a *Filmkultúra* és a *Filmvilág* folyóiratokban.

SZIPÓCS KRISZTINA (1966, Szombathely): 1992-ben, az ELTE BTK magyar-művészettörténet szakán szerzett diplomát. A Ludwig Múzeum munkatársa.

E SZÁMUNK ILLUSZTRÁCIÓI Szzipócs Krisztina *Elitkultúra és popularitás* című cikkét kísérik. A fotókat készítették: FARKAS ÁRPÁD (6., 11., 23., 29., 48, 57, 61. és 90. oldal) és MESTER TIBOR (82. és 100. oldal).

ÁLLANDÓSÁG ÉS VÁLTOZÁS
A Magyar Szemle körkérdése IV.

KIINDULÓPONTOK
EGY ÖSSZEFOGLALÁSHOZ

A szerkesztőség felhívása fontos és nagyon időszerű ügyre irányul. Mégis vonakodva, húzódozva álltam kötélnek. Húzódozásom oka nem a fölhívásban volt, hanem bennem.

NEM ÉRZEM MAGAM ELÉGGÉ FELKÉSZÜLTNEK ARRA, hogy a *Magyar Szemle* igényes kérdéseire válaszoljak. A szerkesztők engedékenysége csak a terjedelemnek szól, de nem a minőségnek. Az eddig közölt írások nem is okoztak csalódást. ANDORKA RUDOLF, BÁBA IVÁN, BOD PÉTER ÁKOS, MELLÁR TAMÁS tanulmányai, esszéi önálló tudományos kutatásra, elemzésre vagy személyes politikai tapasztalatokra alapozott koncepcionális munkák. (Nem hallgathatom el, hogy külön is jól esett olvasni Bába Iván tollából a szerepemre vonatkozó és általam is elfogadható sorokat.)

Mi okozta bennem a saját felkészültségemmel szembeni kétegyeket? — Nem a szerep, amelyet vállaltam vagy vállalni kényszerültem. Erről a lényegyet egyébként is elmondhattam 1989 című könyvemben. (No, meg azóta számtalan nyilatkozatban!) Nem is a mostani politikai helyzet, amelyről eléggé kialakult véleményem van, s amit nemigen rejtettem véka alá. Legutóbb éppen a *Hitel* 12. számában és a *Magyar Nemzet*ben mondhattam erről egyet-mást. Nem félek tehát a politikai ellenfeleimtől sem. Nekik — GOETHE szavaival szólva — odavettem levedlett bőromet, azt tépik mindannyian. Olyanok is, akik képtelenek túlélt bőrukéből kibújni, legföljebb a köpönyegen tudnak fordítani.

Az én bajom azzal a fáziskülönbséggel van, ami a szerkesztőség — egyébként nagyon időszerű — felhívása és a helyzetem között húzódik. Arról van ugyanis szó, hogy a rendszerváltás első hat esztendejéről (1988-1994) meggyőződéseim szerint csakis kérlelhetetlen bírálattal szólhatok. Ez a bírálat azonban ma elsősorban azokat sújtaná, akiket segíteni akarok, s kezükre játszana azoknak, akik restaurációs álmokat vagy liberálisnak nevezett ábrándokat dédelgetnek. Konstruktív csak akkor lehetek, ha szintézist is tudok csinálni, ami nem kötelessége egy társadalomtudósnak, de én ma is elsősorban politikusnak tartom magam. Erre a szintézisre azonban nem készülhettem még fel. Hiszen még arra a kérdésre sem találtam meg a választ, hogy nekem, akinek az alapvető kérdésekben annyira

igazam volt, aki legfontosabb cselekedeteimmel a helyes történelmi irányít követtem, miért kellett sorozatosan politikai vereséget szenvednem?

EHELYT TALÁN NEM KELL MONDANOM, hogy ez nem személyes kérdés, hanem közügy. Ellenfeleim ilyenkor előszeretettel emlegetnek sértődöttséget, hogy kényelmesen magánterületre számúzhessék a nekik kényelmetlen közéleti kérdéseket. Pedig hát nálam lelkileg és erkölcsileg sértetlenebbül kevesen gázoltak át azon a tüskés bozóton, amit rendszerváltásnak hívnak.

Mégis, milyen kritikai kérdésekkel foglalkoznék, ha eljönne a szintéziskészítés ideje?

- Kiinduló pontom természetesen az lenne, hogy a legrosszabbul végrehajtott rendszerváltás is jobb, mint a szovjet birodalmi kötelék, a szovjet megszállás és pártállami rendszer. Ennek az önkényuralmi rendszernek normális alternatívája a nemzeti függetlenség, az ország szuverenitása, alkotmányos jogállam, parlamentáris demokrácia, több párti szabad választások. Érthető, hogy a rendszerváltásban részt vevő elitek ezt a formulát tekintették a megállapodás keretének. De nem érthető, hogy az MDF az alkotmányos jogállam felé vezető úton miért a népet hagyta le, miért nem az alkalmatlan partnereket. Magyarán: miért vetette el az alkotmányozó nemzetgyűlés gondolatát, és miért viselkedett olyan korlátozottan a „négyigenes”, csalárd népszavazás ügyében. Miért fogadta el az átalakulásban a „liberálisok” által erőszakolt modellformulákat és elitista megoldásokat?
- Az első szabad választásokon eredményesen szereplő pártok mennyire ismerték azt a társadalmat, amelynek szavazatait elnyerték? Különös jelentősége van ennek a kormányt alakító koalíció esetében. Megvizsgálandók a paktumpolitika következményei az alkotmányos intézmények egyensúlyi zavaraiban; a fatálisan téves gazdaságpolitika folytatásában; a privatizáció felemáságában; a kárpótlás kuszaságában.
- Az alkotmányozó nemzetgyűlés elutasítása, a nép részvételének megghiúsítása az átalakulásban, a hamari megoldások hatalmi érdekek miatti erőltetése lehetetlenné tette a minimális nemzeti egység kialakítását. Ezért a pártok nem szilárd társadalmi talajon, hanem ingoványon állnak, vagy a vizek fölött lebegnek. Aki ezt az elmúlt négy évben szóvá tette, legjobb esetben lenépfroszoszták, rosszabb esetben megkapta a populista jelzőt és marginalizálták. Holott „csupán” arról van szó, hogy még nem volt a történelemben sikeres parlamentáris demokrácia, amely ne erre a nemzeti, társadalmi egy-

ségre épült volna. Mert csak ott lehet eredményes a demokrácia, ahol erős a civil társadalom szövete, az állampolgárok nem alattvalók, hanem perspektívában gondolkodó érdektudatos, önrendelkezésre képes szubjektumok, akik a rendszer jellegét közösen elfogadják, alapintézményeit világnézetre, pártállásra való tekintet nélkül támogatják. Így szállíthatók le a pártok a szakrális szférából a földre, ahol csak egy dologban versenyezhetnek: ki kormányoz jobban. A '94-es választások tükrében jól látható, miről van szó: választók és pártok lötyögnek, mint víz a fazékban.

- Nem kerülhető meg a kérdés: milyen következményei vannak a mai politikai helyzetre az első szakasz pártpolitikai zavarainak?

A nemzeti, keresztény, konzervatív erőcsoportok anakronisztikus történelemszemlélete, társadalomképe és szakadatlan önsajnálta menekülése a problémák eredményes megoldása helyett.

A szocialisták és egyéb baloldaliak gyötrő frusztráltsága, amelyet egyik oldalon megterhelt egy ideálatlan technokrata-bürokrata csoport kokettálása a „liberálisokkal”, a másik oldalon pedig egy végzetesen reakciós csoport revansvágya.

Az úgynevezett liberális erőcsoport erkölcsi relativizmusa, machiavellizmusa politikai ellenfeleivel és partnereivel szemben, s az ország történetével és valószínűségi helyzetével nem számoló programja.

Ebben a kapkodásban született pártszerkezetben, parlamentben mindig lehetnek bukott kormányok, de valódi választási lehetőségek csak akkor, ha a pártok a társadalmi valóságot is ki tudják fejezni, nemcsak az aktuális közhangulatot.

- Az államról, az állam szolgáló és szolgáltató szerepéről minden szabadelvű ember szívét megdobogtató szavakat hallhattunk az elmúlt négy esztendőben, most megkülönböztetően. Mi azzal szemben a mai magyar állam valószínűsége? Egy húsz év óta szakadatlanul folytatott, fatálisan téves gazdaságpolitika eszközévé degradálták az államot. És amíg folytatják ezt a rendszereken át húzódozó politikát, addig ez szabja meg a kormányok sorsát is. Ez a restriktív-monetarista politika, a gazdasági egyensúly féltéséhez kapcsolva, eredményesen manipulál az inflációval és a pénzforgalommal; szorgalmasan teljesíti a külföldi adósságszolgálatot, és fiskális módszerekkel hozzáköti a gazdaság összes szereplőjét a költségvetési hiányhoz. Ezzel szemben legfontosabb funkcióiban bénítja meg az ál-

lamot, amely a rövidtávú költségvetési érdekek hálójában vergődve, nem képes megteremteni a növekedés és tisztas vállalkozás feltételeit; megtakarításait a hosszú távú érdekek (tulajdonbiztonság, oktatás, egészségügy stb.) rovására hajtja végre; nem tud mit kezdeni a munkanélküliséggel, szegénységgel, leszakadó régiókkal, önkormányzatokkal.

- Egy új szintézis szerkesztéséből nem maradhat ki a nyilvánosság szerkezetének vizsgálata. A médiaháború hátterétől a tanulságokig meg kell vizsgálni minden összefüggést, különösen azt, hogy egy mindinkább hatalmas helyzetbe kerülő sajtó, rádió, televízió miként vonható alkotmányosan rendezett társadalmi ellenőrzés alá. De azt is, hogy miért nem lehetett ezt elérni eddig.

ATÉZISSOROZATOT FOLYTATHATNÁM, de máris túlléptem azt a vonakodva vállalt kört, amelybe válaszomat akartam beszorítani. Tézisek, reflexiók ezek, amiket leírtam. Kiindulópontjai annak az összefoglalásnak, amelyre szeretnék felkészülni. Ettől kezdve haszonleső módon követem azokat a közleményeket, amelyek a szerkesztőség felhívására a *Magyar Szemlé*ben megjelennek. S ha a lap nem tartja túlterhelésnek, később ezt az összefoglalót szívesen átadom közlésre.

POZSGAY IMRE

KEITH HARING A MŰTERMÉBEN, 1988-BAN

ISMÉTLÉSEK KORA

A „DICS ELBORULT”. Nehéz ma erről írni. Fáradtságot, csömört, a hiábavalóság érzetét legyőzni. Amikor csaknem mindig, csaknem mindenki megelégszik a dolgok politikai olvasatával, sőt, a többség szinte igényli, hogy a bűnbakot *kizárólag* a politikai szintéren keresse. Gondolkodásom irányultsága ezt nekem nem engedi meg. Mégha szükségszerűen *érintem* is a politikai szférát, testestül-lelkestül beleveszni nem kívánok. Írói alkatom is tiltakozik. Az albatrosz-madár röhejes látvány a fedélzeten bukdácsolva. S még szerencsés, ha a matrózok agyon nem verik. (Napjainkban nem egy néhai „szárnyaslény” tetemét veti ki a víz — lassan, sorjában.) De így, *alacsonyrepülésben*, a recsegő-ropogó hajótestre nagyon is nagy figyelemmel, azért sok minden kitetszik. A kormányos vette át az uralmat; a kapitányra nem hallgat senki, mintha más nyelven beszélne, meg sem is látják, vagy egyszerűen keresztülnéznek rajta. Az ügyeletes kormányosnak nem kell a magasabb parancs, megy a saját orra után, mintha az lenne a cél. A hangulat változó; rum-osztáskor kifejezetten vidám.

Elhagyom a képi-világot. Mert meglehet, a lefestett ördög a valódinál mindig feketébb. Egyenes szólással: rossz volt, ami volt, és az se lett jó, ami lett. Az a baj, hogy *ami elavult, egyúttal nem éviült el*. A „dics” pillanatokra felfénylett az időfolyam csomópontján, a *kairoszban*. Azután elkezdődött egy újabb hosszú *aión*, mintha misem történt volna, *csaknem* ugyanúgy. A remény ez a *csaknem*. Ami *mégis más*, azt kéne óvni, s majd a harmadik évezredben megszülető, talán bölcsebb emberiség számára átmenteni.

A puha diktatúrát — mégha olykor „kegyes” is volt hozzám — viszolyogva vészelttem át. Nem hittem, hogy még életemben véget ér. Az aprómunkára, a matéria áttelekítésére rendezkedtem be; fontosnak tartottam, hogy az egyesek által lenézett, mások által pedig éppen felmagasztalt anyagnak a *szellemi természetét* kibontsam. Ez a tevékenység elfoglalt, s bizonyos „feladat-tudatot” ébresztett működésemet illetően. A rendszert elsősorban nem felszíni jelenségeiben támadtam, hanem filozófiai alapjában igyekeztem „megrendíteni” — jogos indulattal, de nagy adag naivitással. A hatalom megtűrt, nem üldözött. Veszélyesebb volt számára a politikában megnyilvánuló *közvetlen* ellenzékiesség; hiszen hasonló fogalmi szó-készlettel dolgozott, *ezt* értette.

Túlságosan személyes vagyok? De ha már szólni kell, inkább a vallomás, mint a kinyilatkoztatás. Előbb a megszenvedett tapasztalás, s csak aztán a már egyéni szenvedélytől mentes általánosítások.

A puha diktatúra behatárolt létezésében valahogy kézzelfogható lett a szellemi hiány. Tapinthatóan érezhető volt, hogy itt-ott, kisebb csoportokban, irodalom ürügyén, összejöttek. Saját szellemi ügyemet *képviselethetőként* éltem meg, közös szomjúságként a saját szomjamat. A „nemcsak kenyérrel él az ember...” mintha belső igénnyé erősödött volna. A súllyal telített Ige és a könnyű, üres szólam megkülönböztethetően elvált egymástól. A „szegény Magyarország, édes hazám” jelentésteli indulatot hordozott, mert alig-kimondható volt, hangoztatása egzisztenciális kockázattal járt. Az eszme „bujdosáskor” mindig tisztább, mint amikor hatalomra jut — mert ilyenkor óhatatlanul elszabadulnak a túlzások is, s ezek aztán a legnemesebb eszmét is képesek negativitásba fordítani. Bár azt nem tudtam, megérem-e, de azt biztosan tudtam, ha változik a rendszer, annak *valódi* szellemi alapokra kéne támaszkodnia — és valóban *újnak* kéne lennie. Nemcsak ímmel-ámmal megismételni mindenestül, ami letűnt, s nem csak utánozni azt a „Nyugatot”, amiből a Nyugat legjobbjai maguk is kiábrándultak már. Ki szereti a kifulladt, hamis szocializmus-féjét? De ki képes szeretni — büntudat nélkül — a vadkapitalizmust? Amikor aztán mégis rés nyílt a hazai beton-szerkezeten, 1986 után, teljes lelkesedéssel vállaltam, hogy képességem szerint segísem lebontani azt. De bontani nem elég — tudtam —, ezzel párhuzamosan el kell kezdeni építkezni is. Teli voltam reménységgel: talán a gyakorlatban is megvalósítható mindaz, amit néhányan olyan szépen elgondoltunk. A közérzetem felfrissült, élveztem környezetemben, az irodalomban s a közéletben a pezsgő aktivitást, az „együtt vagyunk” örömét. 1989-90 fordulóján még abban is hittem, hogy a politika és a morál kivételesen nem jár külön úton, hogy *meg lehet csinálni...* A Magyar Írószövetség elnökeként, csapdahelyzeteket kerülgetve, fokozatosan tapasztaltam meg: sok minden változhat, de az embert mozgóató démoni erők nem változnak; nem sikerül, megint nem sikerül a „jó-akarottnak” legyőzni a rosszat-akarókat. Ráadásul mindenki azt hirdeti (olykor hiszi is), hogy kizárólag az ő akarata az egyedül üdvözítő; a legnemtelenebb indulat is ártatlan álorcát ölt. A morális indíték gyengeségnek, politikai dilettantizmusnak minősül; a „más” iránti empátia egyesek szemében majdnem árulásnak tetszik. Az árnyalt fogalmazás, a tárgyilagosság magányba taszít. A politika beleette magát a magánviszonyokba is, a kelletténél mélyebben.

BARÁTOKBÓL LETTEK ELLENFELEK. Nyíltan hirdethető: „hála” pedig nincsen. Elveszett az önmérséklet: sokan úgy vélik, hogy mindent szabad, amit lehet. A görcsös hatalomvágytól hajtva hangadóvá tolja föl magát kétféle szélsőség, miközben csendesen izmosodik a lapuló „nevető harmadik”. Súlyos szavak és szent fogalmak devalválódnak hitetlen emberek ajkán — Isten, haza, magyarság, zavaros agyú csoportok kötőszó helyett használják, mint a lumpenfiatalság a trágár ígéket. Az uszítóknak aztán mindez kapóra jön: nincs *különbségtétel*. Mindegy már nekik, ki mondja, s milyen tartalommal. Kész az ítélet. A hit államilag kényszerített dajkamese,

a nemzeti érzület primitív visszamaradottság! Az „ügyek” naponta termelődnek, s hogy mi az igazság, az nem számít. Az igazság nem fontos. A *csapatérdek* a fontos. Az egyik szélsőség agresszíven el akarja játszani azt, ami ötven évvel ezelőtt is rossz volt már. A másik szélsőség mohón abszolutizálja kevesek komisz butaságát, szinte bebeszéli: *az egész ilyen*. Gyűlölet kontra gyűlölet — s akik középen állnak, nem elég erősek a dolgoknak *időben fölébe* menni.

Úgy tetszik, amíg az egypárt-hatalom megfojtotta a szabadságot, a többpártrendszer, a „demokrácia” a kutyák martalékául dobja. S közben női egyrészt a kiszolgáltatott szegénység, másrészt a kihívó gazdagság. Az író nincs otthon a jelenben, a távoli jövőt áhítozza. A merőben *új* és a tisztán *jó* nem sikerült. A minőségi ugrás nem ment végbe.

Az emberiség — s benne a magyarság — már régóta csak ismételi. A tévedések ismétli. S az isteni kegyelem számunkra az, hogy nem borult a földünk vérbe; nálunk legalább nem ölik egymást az „önálló nemzetért”, az „üdvözítő elvért”. Nálunk csak a lélek marja a lelket, a szó vesz erőszakot a szón. Nálunk a létbizonytalanság nem a pusztaság fenyegeti, hanem „csak” a lét elviselhetőségét kérdőjelezi meg.

Az eszmét nem sikerült *fölemelnünk, megtisztítanunk, dúsítanunk az aktuális szellemi üzenettel*. Leragadtunk valami csúfocská kiskapitalizmusban, hagyunk zavaros „magyarkodó” szólamokat zászlóként lengetni, de sajnos, hagyunk gyalázni azt is, ami szent és sérthetetlen. A nyitott bicskát gyakran meghagytuk a kezekben, miközben egy-egy őszinte véleményt eltiportunk. S megértük azt is, hogy éppen a tolerancia nevében lehetett itt úgy „ördögigazában” intoleránsnak lenni.

MOST ÉLÜNK, AMIBEN ÉLÜNK. Amit csináltunk magunknak. Van, aki azt hiszi: valamiféle langy-szocializmust erőltetnek újra. Én nem hiszem ezt. „A garnitúra” tanult. *A teljes eszme-nélküliség* köszöntött be. A pénz egyeduralma, az *anyag* diktatúrája. *Ebben* az ismétlés és az utánpótlás is, mert nincs ez másként, világszerte. Csak talán nem mindenütt egyforma nyersen. Ehhez fogunk „felzárkózni”. Arra tartunk, amerre a világ. De még nem vagyunk a szakadék szélén. Van még idő a felismerésre. Itt kotlunk a lelkes Glóbusz közepén: szenvedély-bolondította, de szenvedés-edzette nép. Talán egykor példa-nemzet lehetünk még: *hogyan kell a gyökereket fel nem tépve* a vertikálisba is belenőni; s milyen az egymással osztozó önként vállalt testvériség.

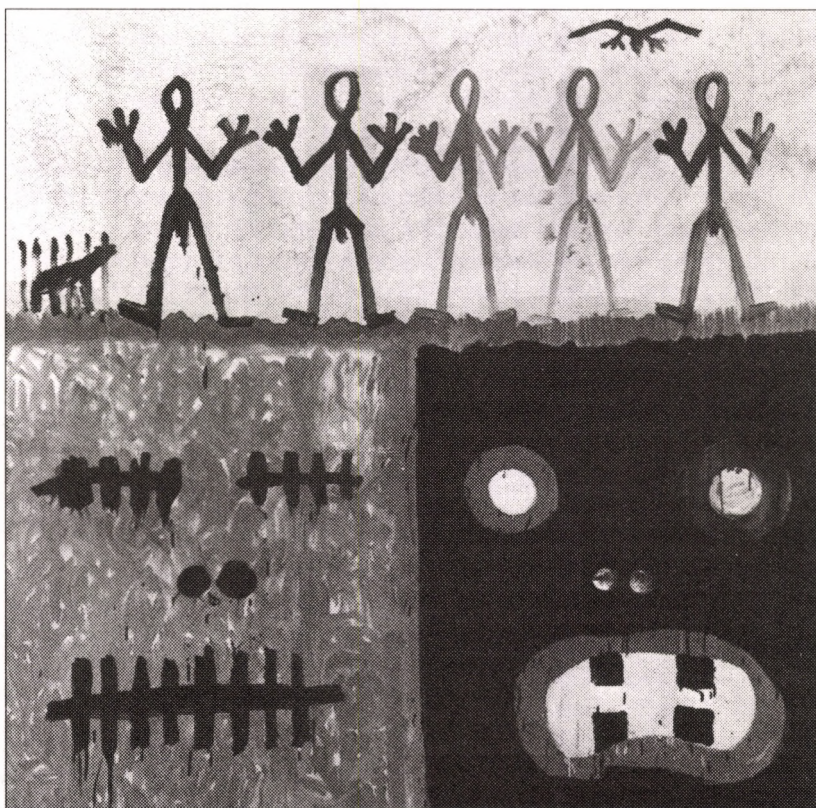
A remény abban az útban van, ami még meg sem épült. Azt is nekünk magunknak kell — magunkból — megépítenünk. De ehhez jó tudni: ami felé igyekszünk, több, mint a látható matéria. A *küldetés* nem azonos különböző gőzös mániákkal, gőgös kivagyisággal, zagyva áltudománnyal. A küldetés az (*minden* nemzet küldetése), hogy először megkülönböztethetően, *saját arccal fölépüljön*, s csak aztán — már a teljes érettség fokán — fűződjön minden többivel össze. A lét iránya nem az uniformizálódás, hanem a kiteljesedés.

ANEMZETTUDATOT NEM SZÉGYELLENI KELL, hanem a *maga rangján* működtetni. Nem emberségünk *helyett*, nem vallott Istenünk *fölött*. A gazdasági érdek szerepét sem megtagadni kell, csupán a *maga helyére* tenni: eszköz az, s nem létezésünk célja.

A felelősség többé nem a beszorító nemzetközi helyzeté. Nem is a szabad akaratot odaajándékozó Istenségé.

A felelősség teljes súlyával a személyi lélekre esett; s ez egyben megtiszteltetés. Rajtunk múlik — külön-külön és együtt — mit jelent majd, 2000 után, magyarnak és embernek lenni.

JÓKAI ANNA

A. R. PENCK: STANDART (SZTENDERD), 1970.
VÁSZON, OLAJ, 280X280 CM.

JOGALKOTÁS ÉS JOGÁLLAM

I. 1.

ASZOVJET ÉS AZ EURÓPAI KOMMUNISTA RENDSZEREK hirtelen gyors összeomlása felkészületlenül érte mind a Keletet, mind a Nyugatot — legalábbis ezt vallják számosan, köztük felelős államférfiak. A felkészületlenség valószínűsíthető, ha látjuk a bizonytalankodást, az útkeresést, a megtorpanásokat, a tétovázást, nemcsak az egyének, hanem az államok cselekedeteiben is. De sokan mégis kérdik: vajon nem voltak-e olyan erők és csoportok, amelyek Európa-szerte tudatosan vezényelték a különböző országokban elkezdődött és rendszerváltozásba torkolló változásokat? Érdekes volna hitelesen megtudni, valóban a hazánkban és más érintett országokban kiknek, mely társadalmi csoportoknak mekkora meglepetést okozott — ha tényleg okozott — a kommunizmus összeomlása és mily gyorsan, mily módon tudtak alkalmazkodni a változásokhoz.

Hazánk jogalkotásában szépen nyomon követhető a felkészülés és felkészítés a rendszerváltozásra, még ha ez a maga idején széles körökben nem is tudatosodott. Nem vonható azonban kétségbe, hogy tudatos politikai cselekvésről volt szó, noha vitatható, milyen tényezők hatására kezdődött: mekkora volt a Szovjetunióban indult erjedés és bomlás szerepe, mi volt a súlya a nyugati hatalmakkal való partnerségének, a hazai párton belüli és kívüli mozgalmaknak, a gazdaság ellehetetlenülésének.

2.

A jog a változásokat kifejezte, kísérte, de nem okozta. Az állam- és jogrendszer átalakítása új gazdasági jogalkotással kezdődött: kihirdették a törvényt a gazdasági társaságokról (1988), az átalakítási törvényt (1989), amelyeket újabbak követtek. Megindult az állami vagyon átalakítása magántulajdonná, majd törvény állapította meg a tartósan, illetőleg az ideiglenesen állami tulajdonban maradó vagyontárgyak kezelésének ügyét (1992). A politikai szabadság kibontakozásának jogi feltételeit már az 1989-ben alkotott törvények biztosították. Az egyesületi jogról szóló törvény kimondta: „Az egyesületi jog alapján mindenkinek joga van arra, hogy másokkal szervezeteket, illetőleg közösségeket hozzon létre, vagy azok tevékenységében részt vegyen”. A gyűlekezési jogot biztosító törvény a békés összejövetelek, felvonulások, tüntetések tartását legalizálta, aholis a résztvevők véleményüket szabadon kinyilváníthatták.

ETÖRVÉNYEK JELENTŐSÉGÉT A POLGÁRI SZABADSÁG BIZTOSÍTÁSÁBAN különösen a történelmi események ismeretében, mint amilyen NAGY IMRE és társainak temetése volt, aligha lehet túlbecsülni. Az Alkotmány kihirdetése után a pártokról, valamint az országgyűlési képviselők választásáról alkotott törvényekben (1989) a politikai szervezkedés kiteljesedett jogának és a demokratikus állam egyik alapintézményének jogi megformálását üdvözölhettük.

3.

Az 1989. október 23-án kihirdetett (és azóta is többször módosított) Alkotmány normák, programnormák és deklarációk gyűjteménye. Ez nem akar pejoratív minősítés lenni, mert meggyőződésünk szerint az Alkotmány jogi és társadalmi életünk bevált szabályozója. Legfőbb szépséghibája az, hogy az 1949. évi XX. törvényre utal, mint eredeti forrásra, mintha csak ennek a módosításáról volna szó, pedig az 1989. október 18-i ülésén az akkori Országgyűlés tartalmában új Alkotmányt fogadott el.

A különbség a diktatórikus, totalitárius rendszer és a demokratikus jogállam között abban a viszonyban és mértékben fedezhető fel, ahogyan az állam a polgáraival szembeni feladatait leírja és meghatározza. Ahol az állam a személyektől a *kezdeményezés* jogát, az *önszerveződés* lehetőségét megtagadja, a *véleménynyilvánítás* szabadságát, a *lelkiismereti szabadságot* korlátozza, a *jogegyenlőséget* nem valósítja meg, ahol az állam ellenőrzi az egyén teljes életét, behatol a társadalom sejtjeibe, ott demokratikus jogállamról aligha beszélhetünk. Az sem közömbös, hogy *az állam a tulajdonnak milyen formáit ismeri el és részesíti előnyben*; a magántulajdon elnyomása egyben a személyes szabadság elnyomásának a képletét is leírja.

Azok az értékek, amelyeket a magyar állam magáénak ismer el, kiolvashatók az Alkotmányból és már az állam (1990 júniusában véglegesített) önmeghatározásából is: „A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam”. Kiegészül az értékrendszer egyebek között azzal, hogy Magyarország gazdaságát piacgazdaságnak tünteti fel, amelyben a magántulajdon megfelelő védelemben részesül; kijelenti az Alkotmány, hogy a Magyar Köztársaság a rászorulókról kiterjedt szociális intézkedésekkel gondoskodik; elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait és ezek tiszteletben tartását. Ezekből és más, itt nem idézett alkotmányos tételekből olyan értékrendszer bontakozik ki, amelynek vállalása és követése az állam alapvető feladatai közé tartozik.

4.

1990-ben a választások után Magyarország jogalkotása új kérdések és feladatok előtt állott. Az egyik kérdés az volt: vállalható-e a korábbi — legitimitást nélkülöző — hatalom által fenntartott jogrendszer. A válasz abból indulhatott ki, hogy az egész jogrendszer nem tekint-

hető illegálisnak, hanem el kell fogadni a kontinuitást; ami pedig alkotmányellenes, különösen ami a demokratikus jogállamisággal ellentétes, azt lépésről-lépésre ki kell iktatni.

A kontinuitás általános elvetése elviselhetetlen viszonyokat teremtett volna: nem lett volna legális házasság, anyakönyvi nyilvántartás, iskolai bizonyítvány, telekkönyvi bejegyzés, bírósági ítélet. De éppen amiatt, mert a korábbi hatalom által alkotott számos jogi norma és cselekedet nem volt legálisnak tekinthető még a saját értékrendje szerint sem, szükséges volt az önkényuralom által büntető ítélettel sújtott áldozatainak rehabilitálása és a bármilyen okból sérelmet szenvedettek kárpótlása. Ezért születtek törvények némely büntető ítéletek semmisségéről, valamint az életüktől, személyi szabadságuktól, vagyონuktól megfosztottak kárpótlásáról és külön az egyházi javak tulajdonának részbeni visszaadásáról.

Hogy mindez nem vezetett megnyugvásra, tudjuk. El kell azonban ismernünk, hogy a jogrendszer illegális elemeinek eltávolításából, vagy ilyen jellegük elismeréséből fakadó logikus — noha elégtelen — következményekről van szó. De megkérdendő volt az is: miért orvosolja a törvénytelenégeket az okozásukban vétkes hatalom, és miért viselje annak terheit vétkes nemzedék?

A jogi érveken túl (amelyek az állam kontinuitásának felfogásán alapulnak) főként arra kell emlékeztetni, hogy az említett törvények indokolása elsősorban az állam által vallott új erkölcsre és értékrendre hivatkozik. Az állam ez esetben nem jogi köteletség teljesítését vállalta, hiszen ha másra nem, itt sikeresen hivatkozhatott volna a kártérítési igények elévülésére, hanem önként elfogadott erkölcsi normáknak és ebből fakadó köteletségnek engedelmességet.

5.

KÖNNYEN KIMUTATHATÓ, hogy az Alkotmányban kifejezett deklarációk és programnormák a leendő törvényalkotásnak miként szolgáltak útmutatóul, vagy legalábbis ezt miként befolyásolták. A piacgazdaság építgetése, a magántulajdon szaporítása, a szociális elemek befogadása, az államhatalmi ágak elválasztása, a nemzeti kisebbségek jogvédelme — amint 1990 óta a törvényalkotásban jelen vannak — mind az Alkotmányban lelik jogi eredetüket és indokaikat. Természetes, hogy az Alkotmány sem a sorrendet, sem az elsőbbséget a törvény- és jogalkotás számára nem szabhatta meg. De az tartalmában az Alkotmánnyal összhangban, azzal nem ellentétben folytatható.

Közismert, hogy az 1990 óta eltelt négy esztendőben az országgyűlés négyszáznál több törvényt alkotott, amelyek alapjaiban változtatták meg a gazdasági, társadalmi, politikai rendszert, ideértve a kormányzati tevékenységet, a közigazgatást és az igazságszolgáltatást. Az új törvények súlya és terjedelme eltérő: születtek átfogó törvények, mint a munka törvénykönyve, törvény a termőföldről, a pénzügyekről, a rendőrségről, három törvény az oktatásról, az

állampolgárságról, a nemzeti kisebbségekről. Törvény módosította a bírósági szervezeti törvényt, megteremtve a bíróságok szervezeti függetlenségét — és egyben igazolva, hogy a módosítás is képes egy-egy intézmény szerkezetének gyökeres átalakítására. Kevésbé ismert, hogy a hagyományosan elismert nagyobb jogágak (közigazgatási, polgári, kereskedelmi, polgári eljárási jog, büntető és büntető eljárási jog) átfogó újrakodifikálására nem került, nem kerülhetett sor. Ezt azonban nem tarthatjuk bajnak. *Kódexalkotáshoz ugyanis megérett jogi eszmékre és befogadásukra kész társadalmi viszonyokra van szükség.* Gyakran követett gyakorlat több európai országban, hogy előbb a kódex egy-egy részletét fogalmazzák újra és csak a beválása után fognak hozzá az egészhez. Mai helyzetünkben különösen az Európai Közösségek jogával történő harmonizáció közepette másfajta lehetőségünk egyelőre aligha van.

6.

SZINTE ÉSZREVÉTTLENÜL MARADT a sokrétű gazdasági jogalkotás közepette egy jelentéktelennek látszó módosítás a Polgári Törvénykönyvben: az 1993-ban elfogadott módosító törvény újra bevezette a *köztestület jogintézményét*. Kimondta, hogy *köztestület* különösen a Magyar Tudományos Akadémia, a gazdasági, illetőleg szakmai kamara; törvény meghatározhat olyan *közfeladatot*, amelyet *köztestület* lát el; *a köztestület önkormányzattal és jogi személyiséggel rendelkezik*.

A *köztestület* a magyar jogban nem volt ismeretlen jogintézmény: a kulturális, a gazdasági, a hivatásrendi igazgatás (céhek, kamarák terén) régen megjelent, mígnem 1950 táján kimúlt. Fontos ismérve különösen az önkormányzat és a közfeladatok ellátása. A területi önkormányzattól eltérően nem a lakott terület, hanem a személyek, a közösségben levők közös tulajdonságai (foglalkozás, tevékenység, anyanyelv) hozzák össze őket *köztestületbe*. A *köztestület* a törvény adta keretek között a maga normái szerint igazgatja tagjainak ügyeit, feltehetően nagyobb hozzáértéssel és együttérzéssel, mint tenné a távol székelő központi állami szerv. Emiatt mint a polgárok öngazgatásának jövőbe mutató, fejlesztendő, üdvözlendő formáját tartjuk számon, mely előtt remélhetően szép jövő áll, és amely az egyesületek mellett a polgárok önszerveződésének a terepe.

De azt hangsúlyoznunk kell, hogy az egyesület a tagok által meghatározott célra létesült és emiatt magánjogi képződmény; a *köztestület* ettől eltérően törvény által ráruházott közfeladatokat ellátó és az ehhez szükséges jogosítványokkal rendelkező és ezért közjogi képződmény. *Köztestületnek* tarthatjuk a nemzeti kisebbségi önkormányzatokat is, amennyiben nem nyilvánítják magukat települési önkormányzattá. *A köztestület*, bár más elvi alapon szerveződött, mégis *rokonságot tart a hatósággal*, minthogy közfeladatokat lát el; emiatt jogi szabályozásának igazán nem a Polgári Törvénykönyv a megfelelő helye.

7.

MAGYARORSZÁG NEM KÖNNYŰ JOGALKOTÁSI TERHEKET VÁLLALT az Európai Közösséghez közelítés majd csatlakozás vágyától vezéreltetve — habár néha az a benyomásunk, hogy a vágyak inkább egyoldalúak, sem mint kölcsönösek. Tehát köteleltséget vállaltunk az ún. *jogharmonizációra*.

Az 1994. évi I. törvény kihirdette a megállapodást a Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek tagállamai közötti társulásról. Ez a megállapodás 67. cikkében kimondja, hogy a Közösségbe történő gazdasági integrációnak egyik alapvető előfeltétele az, hogy az ország jelenlegi és jövőbeni jogszabályait közelítsük a Közösség jogszabályaihoz. Magyarország biztosítja, hogy amennyire lehetséges, jövőbeni jogszabályai a Közösség jogszabályaival összeegyeztethetők lesznek. Ez a kötelezettségvállalás mindazon jogterületekre kiterjed, amelyeknek tárgya az Európai Közösségek által is szabályozott, mint a *vámjog, a társasági jog, a vállalati számvitel és adózás, szellemi tulajdonjog, környezetvédelem, állat- és növényegészségügy*. Szükséges tehát különösképpen a gazdasági normarendszer és más jogszabályok áttekintése és harmonizálása. A megállapodás reményében Magyarország és a Közösség legfeljebb 10 évig tartó átmeneti időszak alatt fokozatosan szabadkereskedelmi övezetet hoz létre; a társulás sikeres megvalósítása Magyarországot tehát az európai integrációba való bejutás reményével kecsegteti.

Az 1993. évi XXX. törvény kihirdette a már 1990-ben Magyarország által aláírt római Emberi Jogi Egyezményt és ezzel *Magyarország elismerte a Strassbourgban székelő Emberi Jogi Bíróság joghatóságát*. A Bíróság megállapíthatja az Egyezményben biztosított valamely alapvető jognak a megsértését a magyar bíróság vagy más hatóság által, ha valaki ezek döntése miatt a Bírósághoz fordult. Már csak ez a tény is — eltekintve az emberi jogok őszinte tiszteletének óhajától — a magyar törvényhozást a jogának az Egyezménnyel való összehangolására készíti, mert ha az Egyezménnyel ellentétes volna, minden panasz elbírálása esetén Magyarország lenne a pervesztes.

A jogharmonizáció mint feladat, mint vállalt köteletség azt a kérdést is előhozza, vajon az nem korlátozza-e a szuverenitást, hiszen az Alkotmány kijelenti, hogy Magyarország „független” jogállam. Márpedig, mint számos más európai ország is, arra kötelezte magát, hogy saját törvényeit hozzáigazítja olyan normákhoz, amelyeket nélküle valahol az Európai Közösségek hivatalaiban ismeretlen emberek, ismeretlen módon, csak többé-kevésbé elismert érdekek szolgálatában készítettek elő. Az államok közötti önként vállalt együttműködés egymagában nem eredményezi a szuverenitás elvesztését, de tény az is, hogy az említett társulás már az olyan európai integráció felé mutat, amelyben *az államok számos területen lemondanak az önálló döntések jogáról*. Minő hatása lesz ennek részleteiben a szuverenitásra, ma még nehéz megjósolni; indokolt azonban megjegyezni, hogy az *európai integráció*: az államok közeledése, vagy majd

valamikori integrációja, *de nem a nemzetek megszűnése*. Sőt éppen ellenkezőleg: a kitágult Európában az államhatárok légiesítésével párhuzamosan a nemzetek, mint történeti, kulturális, nyelvi közösségek egymáshoz közeledve maradnak fenn és erősödnek. Ezt súgja eredménykedésünk és ez biztat a társulásra.

II. 1.

A joganyagban előbb végzett önkényes szemezgetés, válogatás után megkérdendő, *milyen állam és miféle jogrendszer keletkezett az átalakítások után? Vajon tovább él-e a szocialista állam és jog?* Erre felelősséggel senki sem adhat igenlő választ. Az Alkotmányban olvasható meghatározásra gondolva röviden azt mondhatjuk, hogy jogállamnak megfelelő jogrendszer épül, amely befogadta (szentesítette) a korábbi érában alkotott, az Alkotmánnyal nem nyilvánvalóan ellentétes jog elemeit.

2.

A JOGÁLLAM NEM OLYAN ÁLLAM, amelyben bármilyen törvények uralkodhatnak. Ha ezt vallanók, akkor bármelyik pozitív (tétéles) jogot alkotó despotikus államot is jogállamnak tarthatnók. A jogállam nem függ a formájától, monarchia és köztársaság egyaránt lehet jogállam, *de meg kell felelnie a tétéles jogot megelőző, fölötte álló erkölcsi és jogi eszméknek*, amelyeknek katalógusa leginkább a különféle nemzetközi egyezmények alapján (Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya — ENSZ, 1966. stb.) volna összeállítható. Ha a XIX. században keletkezett jogállam-fogalomra gondolunk, akkor ott annak kellékei között megtaláljuk a szabad emberek kölcsönös megbecsülésén és elismerésén alkotott jogot. Az *Alkotmánybíróság* több határozatában nyilatkozott arról, melyek a jogállam tartozékai. Kimondotta többek között: a jogállam az által valósul meg, *hogy az Alkotmány valóban és feltétlenül hatályosul*, hogy a jogrendszert az Alkotmánnyal összhangban kell tartani. A jogbiztonságot a jogállam alapvető elemének tartja, ami megköveteli a megszerzett jogok védelmét, ami alól kivétel az ezzel konkuráló más alkotmányos elv alapján tehető, ha ez nem okoz aránytalan sérelmet (1991). Másutt a *hatalmi ágak* — a törvényhozó, végrehajtó, bírói hatalom — *elválasztásának elvét* nevezte a jogállamiság alkotó elemének. Itt a bírói hatalom sajátosságát abban látja, hogy a másik „politikai” jellegű hatalmi ágakkal szemben állandó és semleges (amit a bíróságok függetlensége garantál — 1993.).

Az Alkotmánybíróság eszerint az Alkotmánynak megfelelést tartja a jogállamiság kritériumának, ami az Alkotmányra nézve hízegző. Azt fejezi ki ugyanis, hogy az Alkotmányban, mint tétéles jogi normában, nem található semmi, ami magasabb jogi vagy erkölcsi normákkal ellentétes volna.

A jogbiztonság követelményéről egy rövid megjegyzés kívánkozik ide. A már régen működő és megszilárdult jogállami viszonyok között is szükséges, sőt természetes a jogbiztonság követelése, de az értelmezése különösen kényes akkor, amikor egy kimúlt hatalom jogfosztó törvényei által létrehozott jogviszonyok stabilitását kellene deklarálni. Tény, hogy nálunk a tulajdoni viszonyokban a törvényhozás nem az eredeti állapot visszaállítása, hanem a kárpótlás (és nem kártérítés) és ezzel egyidejűleg szerzett jogok (államosítás, tagosítás, kisajátítás stb.) mellett foglalt állást, ami súlyos, éppen a stabilitást féltő, de nem elsősorban jogállami érvekkel volt indokolható.

A jogállam működésének vannak természetesen nemcsak jogi-tartalmi elemei (tulajdoni viszonyok, szabadságjogok stb.), hanem *szervezeti feltételei* is, mint a többpárt-rendszer, a szabad választások, az államhatalmi ágak elválasztása, a felelős minisztérium, a független bíróság, újabb az alkotmánybíróság. A jogállam tehát olyan jogi, intézményi és szervezeti rendszer kiépítését igényli, amely a működés biztosítékának, garanciájának szerepét látja el.

Azt gondoljuk, *az elmúlt négy esztendőben ez a biztosítékrendszer kiépült*. A jogállam működésének a fennmaradása az említett biztosítékokon felül *a népnek azt a politikai akarátát és erejét igényli, amely a fenntartására irányul*. Csak ezeknek a megbénításával lenne a garanciarendszer lebontható, és szűnne meg a jogállam és vele a jog uralma.

3.

Nem áll szándékomban idillikus képet festeni a jogrendszerről és működéséről, mert hiszen ténylegesen nem is mentes a zavaroktól.

SOK TÖRVÉNY KÉSZÜLT AZ ELMÚLT NÉGY ÉVBEN és viszonylag rövid idő alatt, *az idő szorításában* oly módon, hogy az előkészítés műhelyei a minisztériumok hivatali apparátusai, a döntés pedig a politikai fórumok, a kormány és az Országgyűlés kezében volt. A törvények tartalmát, jellegét ezért nem ritkán ideológiai szempontok, politikai érdekek, nem pedig szakmai igények határozzák meg. A törvények előkészítéséből a jogi és más szakmai körök rendre ki vannak kapcsolva, *hiányzik a szélesebb körű szakmai kontroll*; joghézagok, ellentmondások bújnak meg a tervezetekben, amit a politikai fórumok nem képesek észlelni. A jogértelmezés és joggyakorlat emiatt nehézségekbe ütközik, és a szükségessé vált törvényt módosítások jogbizonytalanságot okozhatnak. Az idő hiánya miatt késtek az alkotmányos összhang megteremtése végett elkerülhetetlen változások. Egy furcsa példa: az 1978. évi Büntető Törvénykönyv 1. §-a, amely szerint a törvény célja a szocialista társadalmi együttélés szabályaira nevelés, 1993-ig volt hatályos. (Igaz, itt inkább csak jogesztétikát bántó rendetlenségről, és nem zavaró tényről volt szó, minthogy az említett szabály deklaratív és nem normatív tartalmú.)

4.

AZ ELMÚLT NÉGY ÉVBEN KELETKEZETT óriási mennyiségű, alig áttekinthető joganyagnak a rendezése, kezelése nehéz szakmai feladat, társadalmi befogadása pedig alig teljesíthető követelmény. A jog nem olyan egyszerű és világos, mint a Tízparancsolat, ezért a befogadására is szakosodnak az emberek: ki a közlekedés, a kereskedelem, a tőzsde, az adózás, az illetéklerovás szabályait, a becsület, a személyi jogok, a szerzői jogok védelmének, az önkormányzati választások szabályait sajátítja el, ki ezek kijátszásának módszereit és technikáját. *A jogkövetés stabil, befogadott jogrendszerben lesz napi gyakorlattá, amikor is a jogot nem azért követik, mert tudják, mi van leírva valamelyik kódex 617. cikkelyében, hanem azért, mert a társadalom tagjai hosszú idő óta eszerint élnek, és mert a 617. cikkelyt eszerint fogalmazták. Az átalakuló társadalmakban mindez bonyolultabb, nehezebb. Az újfajta szemlélet meggyökeresedése nem megy máról holnapra, a régen kialakult gondolati klisék és a hozzájuk tapadó érzelmek hosszú életűek. Aki a gondoskodó állam polgáraként nőtt fel, nehezen alakul át önálló állampolgárrá; akinek nevében mindig döntött a hatalom, gyanakodással néz minden hatalomra és nem bízik a jogállamban sem.*

5.

Senki sem mondja, hogy ahol van bűnözés, ott nincs jogállam. Jogállam ott nincs, ahol maga az állam követtet el bűncselekményeket, bűjtja fel szerveit bűnök elkövetésére, és ahol nem működik egyetemes elveknek megfelelő bűnüldözés és igazságszolgáltatás. A közbiztonságot veszélyeztető, elharapózó, növekvő kiterjedt bűnözés azonban zavaró tényező a jogállamiság megvalósításában. Magyarországon a bűnözés az elmúlt másfél évtized alatt folyamatosan növekedett, amit néhány számmal mutatunk be: 1983-ban 151.505 bűncselekmény vált ismertté, 1989-ben ez a szám 225.393, 1992-ben 447.215, 1993-ban pedig 400.935. Változatlanul a leggyakoribbak a vagyoni bűncselekmények (kb. 75-80%), ezeket követik a közrend elleni bűncselekmények (vegyes kategória, pl. okirathamisítás, garázdaság), majd a közlekedési bűncselekmények (10% körül). Feltűnő a gazdasági bűncselekmények, köztük az adócsalás alacsony mértéke (1989-93. között a számok: 209, 54, 71, 76), és a felderített korrupciós bűncselekmények száma oly alacsony, hogy a rendőrségi-ügyészségi statisztika ki sem mutatja. Mindig külön figyelmet érdemelnek és mindig aggasztó tényként jelennek meg a fiatalok, akik mintegy 15%-ban vannak jelen a bűncselekmények elkövetőinek körében. Érdekes, hogy a nők aránya hosszú évtizedek óta viszonylag állandó: 10-12% — vagyis a bűnözés elsősorban a férfiak foglalkozásának látszik.

A bűnözés mértékét bemutató számok a hatóság előtt ismertté vált, regisztrált bűncselekményekre vonatkoznak; a bűncselekmé-

nyek egy része rejtve marad (latens bűnözés). Ennek sokféle oka van: a sértettek, károsultak félnek a bosszútól; hiábavalónak tartják a feljelentést, a nyomozást eleve kilátástalannak tartják; bagatell ügyekben nem tartják érdemesnek a büntető eljárással járó fáradozást. Ha nincs egyéni sértett, mint pl. a vesztegetési ügyekben, a felderítés és a bizonyítás rendkívüli nehézségekbe ütközik, e bűncselekményeknek gyakorlatilag teljes tömege emiatt marad rejtve és a statisztikában meg sem jelenik.

A magyarországi bűnözésben az elmúlt másfél évtizedben nemcsak mennyiségi, hanem szerkezeti változások is előálltak: megjelent a transznacionális szervezett, üzletszerűen, foglalkozásszerűen űzött bűnözés. A szándékos befejezett (tehát ami nem maradt kísérleti stádiumban) emberölések száma jelentékenyen megnőtt; a korábbi években átlagban 220 ilyen bűncselekmény volt, 1991-ben már meghaladta a 300-at; eközben nőtt a nyereségvágyból végrehajtott emberölések száma (1989-ben 14, 1992-93-ban 33, illetőleg 25). A vagyon elleni bűncselekmények körében két-háromszorosára gyarapodott a betörések, kétszeresére a rablások száma. Szaporodtak általában a durva, kíméletlen erőszakkal elkövetett bűncselekmények. (Az adatok forrása: *Tájékoztató a bűnözésről, 1993. év* a BM és az ügyészség kiadványa, illetőleg VAVRÓ ISTVÁN, Igazságügyi Minisztérium.)

6.

NEM VIGASZTALÁSKÉPPEN MONDJUK, hogy *hasonló tendenciák jellemzik a többi volt szocialista ország bűnözését is*. De nem mentesek a növekedéstől a nyugati országok sem, sőt a lakosság számához viszonyított bűnözés mértékében több ország előttünk jár. Van-e még tehát behoználónk? E tendenciák magyarázatára többféle elmélet vállalkozott. Rámutatnak többek között arra, hogy *a bűnözés növekedése minden nagy társadalmi változás velejárója*, mert a társadalmi kötelek fellazulnak, a hagyományos közösségek felbomlanak, az általuk gyakorolt kontroll megszűnik, a hagyományos morális kötöttségek és erkölcsi normák elismerése a sajátosan felfogott szabadság előtt meghátrálva eltűnik. A létező érdekek, célok és a rendelkezésre álló eszközök nincsenek összhangban, különösképpen az olyan társadalomban, amely egyik rendszerből átkerül a másikba és viszonylag fejletlen gazdasági viszonyokból próbál kimenekülni.

Feltűnően hasonló folyamatok játszódnak le itt, mint a nyugati jóléti társadalmakban, habár itt nincs jólét, ott meg nem következett be rendszerváltozás. Szinte azt kell gondolnunk, hogy a nyugati társadalmakat sújtó, a bűnözésben megnyilvánuló betegségek — talán megtévezve az öröklött bűnökkel — a mi térségünkben is pusztítanak. Mert nemcsak a kábítószerrel való bevetés kísérletei, a maffiaszerű bűnözés, lőfegyveres rablás jelent meg, hanem itt maradt a hivatali hatalmaskodás, a mások becsapásával gyors meggazdagodást célzó üzleti megbízhatatlanság is.

AJOGÁLLAMBAN ZAVARÓ ELEM A BŰNÖZÉS, amely mindig az általa védett érdekek és értékek ellen irányul; ezt azonban korrigálhatja az igazságszolgáltatás. Tényleges veszélyt a latens (a hatóság által nem regisztrált) súlyos bűnözés hoz, valamint ha az elkövetők (tettesek, felbujtók, gyilkosok, rablók, vesztegetők és megvesztegetettek) kilétét a hatóságnak nem sikerül megállapítani — mert ezek azok az esetek, amikor a jog nem hatályosult és tehát a jogállam eredménytelen maradt. Mit tegyen tehát az állam, amely jogállam akar lenni? Fokozza-e a bűnüldözés hatékonyságát, erősítse a rendőrséget, javítsa szociális intézkedésekkel az egyenlőtlen esélyegyenlőségét, támogassa a kulturális szint emelésére irányuló törekvéseket? Sokan sokféle receptet írnak fel, *sokan a bűnmegelőzés komplex programjait* (szociális, kulturális, egészségügyi programokat, a közigazgatás, rendőri tevékenység jogi-technikai feltételei javításának, a börtönpopuláció gondozásának, utógondozásának programjait) dolgozzák ki és hisznek a sikerükben. De mindez olyan, mint a gát a folyó mentén, amely az áradást nem szünteti meg, *csak összébb szorítja*.

7.

Majdnem mindenki azt vallja, hogy *a gazdaságban és a gazdálkodásban* található tömegével az olyan *visszásságok*, amelyek a jogállam rendes működésével nem egyeztethetők össze. Ki a privatizációt, ki a bankok működését, a kialakult, kialakuló gazdasági elit szemérmetlen, gátlástalan önzését, ki a fekete gazdaságot tünteti ki figyelmével és a társadalmi rossz és feszültségek olyan forrásának tartja, amelyből *a jogállamot veszélyeztető társadalmi konfliktusok támadhatnak*. Bajaink, szegénységünk eredetét sokan (jómagam is) a *pártállam* gazdasági viszonyaira, az akkor keletkezett *felelőtlen eladósodásra vezethetjük vissza*: 1989-ben 21 milliárd, ma 26 milliárd dollár az állam adóssága, amelyre 1986 és 1993 között 30 milliárd dollárt fizettünk vissza kamat, illetőleg törlesztés címén. A bajba jutott ország adósság-kiszolgáltatottságára emlékeztethet minket a IV. BÉLA királlyal megesett történet, amelyet ROGERIUS mester siralmas énekében így írt le:

„Mert Ausztria hercege, amikor kedve szerint hatalmába kerítette a királyt, kitervelt ravaszságával visszakövetelt tőle egy bizonyos mennyiségű pénzt, amelyet a király tőle állítólag egykor kicsikart. Minek erről több szó? A király nem szabadulhatott a keze közül, amíg a követelés egy részét készpénzben, másik részét pedig arany- és ezüstedényekben ki nem fizette... Ha valaki azt kérdezné, mennyi volt a váltáságpénz, nem tudjuk, mert egyesek hét, mások kilenc, a többség pedig tízezer márkáról beszélt, de az igazságot nem lehet kideríteni, mivel titokban kötötték meg a szerződést és azt esküjükkel pecsételték meg.” (HORVÁTH JÁNOS fordítása)

Bármennyire is csak képezeletszülte volna a párhuzam az akkor és ma között, valami közöset mégis találhatunk: kiszolgáltatottságot.

8.

AJOGÁLLAMOT PROGRAMKÉNT FOGHATJUK FEL, ha arra gondolkunk, hogy elvei, szabályai, intézményei sérülékenyek, hogy *naponta próbatétel előtt áll*. Bármely állam kijelentheti ugyan önmagáról, hogy jogállam, de ennek csak akkor van hitele, ha a folyamatosan adódó feladatokat annak megfelelően látja el. A jogállam és a demokratikus állam nem azonos fogalmak, az arisztokratikus vagy korporatív állam is lehetne jogállam, ha elismerné és alkalmazná a pozitív jog fölött álló jogi, erkölcsi eszméket, az igazságságot, jogbiztonságot, a szabadságjogokat, a szociális békét. Találkozhatunk akár olyan felfogással is, amely szerint a klasszikus kori Róma jogállam volt. Mindazonáltal valószínű, hogy a demokratikus parlamentáris állam a legalkalmasabb a jogállam megvalósítására. A jogállam nem minden bajra való gyógyír, nem *panacea*, amint a régiek mondták. Nem tesz gazdaggá, nem szavatolja a nemzet gyarapodását, nem dönti el, kié lesz a gazdasági vagy a politikai hatalom. A jogállam azzal tesz jót, hogy jogilag rendezett államként jelenik meg, amelyben a jog korlátozza az államhatalmat, szabályozza a jogalkotást, elválasztja az államhatalmi ágakat, biztosítja és oltalmazza a polgárok szabadságjogait, jogbiztonságot ad és igazságot oszt. Ha a jogállam mindezt nyújtani tudja, nem keveset tesz, kiváltképpen az olyan társadalomban, amelyben nemcsak az anyagi jólét számít értéknek.

KIRÁLY TIBOR

KEITH HARING: CÍM NÉLKÜL; 1982. PAPÍR, TUS; 180x318 CM; SALVATORE ALA GALÉRIA, NEW YORK

EURÓPA, KERESZTÉNYSÉG — KIHÍVÁSOK AZ EZREDFORDULÓN

EURÓPÁBAN VAGYUNK — bár sokszor halljuk a célkitűzést: Európába, Európa felé kell haladnunk. Nyugat-Európa sokszor azt gondolja, hogy Európát kisajátíthatja magának. Kelet-Európa, Közép-Kelet-Európa, illetve — amit mi jobban szeretünk használni: Közép-Európa azonban elválaszthatatlan része Európának, még akkor is, ha évtizedeken keresztül mesterséges válaszfalak — Berlin, Vasfüggöny — szinte lehetetlenné tették a nagy többség számára a szabad kommunikációt.

Európa: „Az emberi tisztesség igényli, hogy legyen valami, amiért kész önmagát elkötelezni: az, ahol gyökerei vannak — a haza és életközösség...” — mondja R. GUARDINI, neves katolikus vallásbölcselő és teológus. Ugyanakkor történelmi órát élünk: amelyben azoknak a területeknek a határai, amelyekben a hűség gyökerezett — ti. a nemzetek —, egyre oldottabbakká válnak. A tér, amelyben az ember él, egyre tágul. Már a fiatal ember is megtanulja, hogy földrészekben, sőt — az egész földkerekségben (globálisan) gondolkozzék¹.

Történelmi helyzetünket a következőképpen jellemezhetnénk: visszanyert szabadság, magárahagyatottság, gazdasági válság, társadalmi méretű bizonytalanság, az ajándékba kapott szabadság önfeledt boldogsága után keserű kiábrándultság.

Célok: úton Európa felé, önrendelkezés, függetlenség, a személy szabadsága, autonómiája, szociális piacgazdaság kialakítása, átjárható határok az országok között.

Ideológiai pluralizmus korát éljük a valóságban is: megszűnt egy monolitikus, egységesnek elképzelt rendszer. A vallás, a vallásosság vállalható a nyilvánosság előtt. Az egyházak és a vallás(osság) felértékelődését tapasztaljuk, nem utolsósorban a nemzeti identitás megőrzésének, illetve újra megtalálásának szempontjából. Veszély azonban, hogy a vallás(osságo)t ki- illetve felhasználhatják politikai célok elérésére. Keveredik az egyház mint intézmény, a vallásosság mint életformáló erő és a politikai hatalom.

Az egyházak, a kereszténység szerepe a múltban egyértelműen Európa-teremtő s -formáló volt. Ma a kereszténység az a közös nevező lehet, amely a különbözőségek hangsúlyozására hajlamos mában ismét az egységesítő szerepét töltheti be.

Amikor a kereszténység jelenlétéről beszélünk, föltétlenül meg kell különböztetnünk a kereszténységet mint kultúrértéket, amely jelen van immár ezer éve a Közép-Európának nevezett régió-

ban. Nem óhajtok belebonyolódni a problémába: vajon van-e keresztény kultúra. Mindenki által elfogadható, hogy a kereszténység kultúráteremtő volt és az ma is, ha elevenen él: vagyis a keresztények kultúrája kitapintható, s ez a kultúra számtalan közös elemet tartalmaz, amelyek fölülemelkednek a nemzeti különbözőségeken. Elsősorban arra a korszakra gondolok, amikor a nyugati kereszténység még egységes volt. A térség népei még a protestantizmus megszületése előtt találkoztak a kereszténységgel. A középkor művészete, építészete, festészete, zenekultúrája, költészete, irodalma megszámlálhatatlan közös elemet hordoz. Azonos dallamokon zengenek a különböző nemzeti nyelvek: „Krisztus föltámadá mind ó nagy kínjából...” Ez a XVI. századi ének cseh, lengyel, magyar változatban szerepel, ugyanazzal a dallammal.² Vagy gondoljunk az „In dulci jubilo” kezdetű karácsonyi énekre, amely ugyancsak szinte valamennyi nyelven megszólal térségünkben, érdekesen ötvözve a latin kezdősorokat és a nemzeti nyelvet.

AZONOSSÁG ÉS KÜLÖNBÖZŐSÉG ŐRZŐJE ÉS HORDOZÓJA VOLT — és ma is az — a keresztény kultúra Európában. Ezek a régi, ősi értékek, amelyek sajátos arculatunkat formálták századokon keresztül, kihívásként jelentkeznek ma is: a kereszténységnek föl kell támasztania azokat az értékeket, amelyek Európa lelki egységét formálták és civilizációjának fényét jelentették — annak a civilizációnak a fényét, amelynek adósa a világon sok-sok nép. A kereszténység összekötötte és ma is összeköti a tudat alatt az európai nemzeteket³.

Egység és különbözőség: ez a két egymással látszólag kibékíthetetlen fogalom áll szemben az egész történelem folyamán. Különösen most, napjainkban, amikor az egységesítő törekvéseket diktatorikus módon érvényesíteni akaró kommunista ideológia és rendszer nyomásából éppen hogy talpraáll a térség, hallatlanul megnőtt a különbözőségek érvényesítése iránti igény. A nemzeti önazonosság iránti vágy és törekvés sokszor leszűkíti a horizontot, s elfeledtetni velünk, hogy bár rendkívül fontos érték a nemzet, a megmaradást, a továbbélését tekintve mégis csak relatív érték. Az európaiság egyik fontos jellemzője volt az elmúlt évezrednek, vagyis a kontinensben való gondolkodás, aminek manapság globális — az egész Földet figyelembe vevő — gondolkodássá kellene nőnie.

„Az egész európai irodalom az Antik és a Szentírás kettős pillérére nyugszik” — mondotta SZERB ANTAL⁴. Hosszú időn keresztül a nemzetközi kulturális kapcsolatok központja ez a kontinens volt. „Európaivá válni” — sokak számára ez volt az elérendő cél. Ugyanakkor tudomásul kell vennünk a jelenség fordítottját: „világ-léptékűvé” kell válni, — a tudás, a kommunikáció, az ismeretek és kulturális modellek világ-léptékű jelenlétével és hatásával kell számolnunk. Európa elvesztette központi szerepét.

„Lehet, hogy a keresztény egyházak jövője más kontinenseken bontakozik ki, de Közép-Európa sorsáért még ma is felelősek. A középeurópai keresztényekre és egyházakra óriási szerep hárul: vissza kell adniuk az emberi méltóságot. Magatartásukkal, cselekedeteik-

kel és kritikával hangsúlyozni kell, hogy a modern társadalom bálványai valóban csupán bálványok, amelyek számtalan emberáldozatot követeltek már... A kereszténységnek kritikai felvilágosítást kell folytatnia császár és Isten, hatalom és hit azonosítása ellen. A keresztényeknek el kell kötelezniük magukat az emberi méltóság mellett.”⁵

Az európai lelkiismeretnek három fő kérdéskörrel kell föltétlenül szembenéznie. Az első az etika. Mely szabályokat kell újra fölfedeznünk? Melyek azok a szabályok, amelyek meghatározzák európaiságunkat? A második a politika. Mi a szerepe a politikának napjainkban? A kereszténység feladata ezer évvel ezelőtt is az volt, hogy ledöntse a bálványokat. Ma is relativizálnia kell mindenféle bálványt: adott esetben az öncélúvá váló politikát és hatalmat is. A harmadik a nemzet. Lehetséges-e beszélnünk a nemzetek Európájáról? Melyek igazán a nemzeti, regionális, illetve helyi sajátosságok?

A történelemben egymást látszólag kizáró, egymással ellenkező törekvéseket figyelhetünk meg: egyfelől az egységre való törekvést, amely megnyilvánul föderációs elképzelésekben, olykor birodalmi gondolkodásmódban, másfelől az elkülönülésre való törekvést, amely a különbözőségeket hangsúlyozza: az önmagával való azonosság (identitás) a mástól való elkülönülést vonja maga után. Ennek a kettős törekvésnek ki kell egyenlítenie egymást. Ennek az egységítő és önállósító törekvésnek katalizátora volt és lehet a kereszténység, határokön átívelő kultúrájával, nyelvével, eszmevilágával.

AKERESZTÉNYSÉG A KULTÚRÁN TÚL jelent magatartásformát, értékrendet, erkölcsiséget, *étoszt*: mindennapi életünket átjáró valóság ez. Fakadhat a hagyományból, szokásrendszerből, de fakadhat sokkal mélyebbről is: hitből, a Krisztushoz való tartozás megélt valóságából.

Az egyház(ak)nak mindenképpen feladatuk a krisztusi örömhír hirdetése. „Térjete meg, mert közel van az Isten országa!” — mondja JÉZUS működésének kezdetén⁶. Az egyház nem léphet föl semmiképpen sem a politikai hatalom birtoklásának igényével: feladatát, küldetését rosszul értelmezné, ha így tenne. De tevékenységének közvetve szükségképpen politikai következményei vannak: a felszabadult, az Isten gyermekeinek szabadságára eljutott ember számára átrendeződik a világ, háttérbe szorulnak a bálványok. Felszabadul a szolgálatra: szolgálni fogja társait, a világot. Felelősséget vállal értük: az emberért, a világért, a természetért.

Amikor napjainkban annak a veszélyét tapasztalhatjuk, hogy különböző politikai erők szívesen felhasználnák az egyházakat arra, hogy törekvéseiket az egyházak által legitimálják, az egyházaknak nem szabad elbizonytalanodniuk. Nem vehetnek részt a politikai küzdelmekben, amely elsősorban a hatalom megszerzésére irányul. De nem maradhatnak ki a felelősségvállalásból tagjaik révén. Nem maradhatnak szótlannul, látva az emberi élet ellehetetlenülését, távollattalanságát. A szólás szabadságának joga megilleti — sőt kötelezi — a keresztényeket, különösen ha felelősséget töltenek be a közösségben.

A II. Vatikáni Zsinat dokumentumából, A *Gaudium et spes* kezdetű zsinati konstitúcióból idézek:

„A mai világ legfőbb jellegzetességei közé tartozik az a tény, hogy egyre több a kölcsönös kapcsolat az emberek között, amiben igen nagy része van a mai technikai fejlődésnek. Azt azonban, hogy az emberek testvérként beszéljenek egymással, mégsem ez a fejlődés, hanem valami mélyebb: a személyek közössége valósítja meg. Ez viszont megköveteli egymás szellemi méltóságának kölcsönös tiszteletét.”⁷

Sokan félelmeiket fogalmazzák meg az egyházakkal szemben: ha a katolikus egyház megvalósítja a Zsinatnak ezt a kívánalmát, a szellemi méltóság kölcsönös tiszteletét, nincs mitől félni. De ennek a tiszteletnek kölcsönösnek kell lennie!

„Az ember társas természetéből következik, hogy a személy tökéletesedése és a társadalom fejlődése függ egymástól. Valamennyi társas intézménynek ugyanis a személy az alapja, az alanya és a célja.”⁸

AZ EMBERI SZEMÉLYT CÉLNAK KELL TEKINTENI mind magamban, mind másban — nem pedig eszköznek! Nem kis feladat: az embert visszahelyezni méltóságába. A „termelő állat” meghatározás kudarcot vallott az elmúlt negyvenöt évben. Vajon jobb ennél a „fogyasztó lény” fogalma? Tud-e az egyház olyan emberképet megfogalmazni és megélni a társadalomban — a reklámvilág által sugallt emberképpel szemben —, amely vonzó lesz az emberek számára? Mi teszi az embert emberré? Alapkérdésekre kell választ adniuk a keresztényeknek — elsősorban saját életmódjuk által!

„A társadalom rendje és ennek a rendnek továbbfejlődése... szüntelenül a személy javára irányuljon, mert a dolgok rendjét kell a személy rendjéhez szabni, nem fordítva... Az egész gondolkodásmódnak meg kell újulnia, a társadalomban pedig messzemenő változásokra van szükség ahhoz, hogy mindez megvalósuljon.”

„Az emberi tevékenység kiindulópontja is, de célja is az ember. Ő ugyanis, amikor dolgozik, nemcsak a tárgyakat és a társadalmat alakítja át, hanem saját magát is tökéletesíti... az ember az által értékes, ami ő maga, nem pedig az által, amiye van. Ezért a technikai haladásnál többet ér minden, amit az emberek a nagyobb igazságosság, a szélesebb körű testvériség és a társadalmi viszonyok emberibb rendje érdekében tesznek. A technikai haladás ugyanis csak az anyagi alapot adhatja meg az ember felemelkedéséhez, egymagában azonban semmiképpen sem valósítja meg azt.”⁹

Ebben a minden áron birtoklásra berendezkedni akaró világban a kereszténység valós jelenléte igazi kontraszt-társadalmat kell hogy jelentsen.

„Az egyház... küldetésénél és természeténél fogva nincs hozzákötve semmilyen kultúrához, politikai, gazdasági vagy társadalmi rendszerhez. Éppen e miatt az egyetemessége miatt lehet a legszorosabb összekötő kapocs a különböző csoportok és nemzetek között... Ezért inti az egyház a híveit, sőt az egész emberiséget is, hogy Isten gyermekeinek ebben a családiás szellemiségében emelkedjenek felül a nemzetek vagy fajok között támadó minden nézeteltérésen, és tegyék belsőleg szilárdná a jogon alapuló társulásokat.”¹⁰

Az egyetemesség, az igazi katolicitás hatalmas lehetősége az egyháznak: befogadni mindenkit, s elfogadni mindenki sajátosságát. Az egyház azonban sohasem elvont módon létezik: konkrét közösségekben, helyen és időben jelenik meg, és sohasem kész. Az egyház lehetőség és feladat a Krisztus nevében egybegyűltek számára: igazán jelenvalóvá tenni azt, amit a hitvallásban mondunk — egy, szent, katolikus és apostoli.

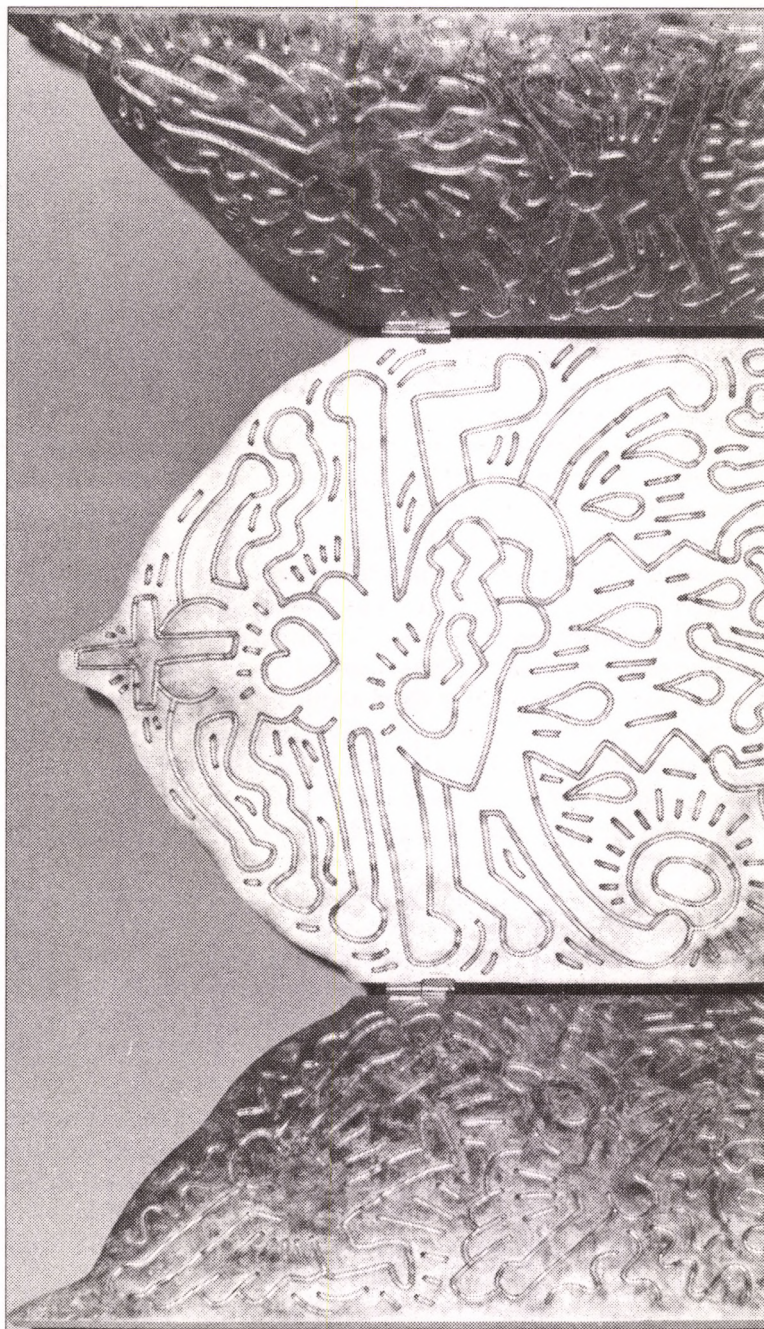
EZT A FELADATOT CSAK ÚGY TUDJA BETÖLTENI, ha igazi kapcsolatban van az Istennel, az ő Urával. Az Isten valóságáról kell hogy tanúskodjék minden közösség, szervezet, gyülekezet, egyházközség, amely Krisztus nevében jön össze. Testvérinek kell lennie egy ilyen közösségnek: törődnie kell mindenkivel, minden emberi szükséggel és nyomorúsággal. S ha ezt megvalósítja, akkor szükségképpen kisugárzó ereje lesz — a vallásos ember létezése nem az ő magánügye lesz csupán, hanem közösségi, társadalmi hatása lesz. A szó legigazibb értelmében politikai következménye, amely megnyilvánul a másokért, az emberekért, a társadalomért, a világegyetért vállalt felelősségben.

Az ezredvégi Európának középső, annak is kelet felé eső régiójában a kihívások elemi erővel jelentkeznek. A lehetőségek óráit éljük, amikor a világ bizonytalanná vált körülöttünk. Vajon képesek vagyunk-e a személyiség méltóságát helyreállítani, önazonosságunkat újra megtalálva, a másik ember és nép önmagára találását örömmel elfogadva globálisan gondolkozni és cselekedni? A veszélyeket, melyek tőlünk néhány száz kilométerre pusztítanak, lassan már tudomásul sem vesszük, külön-bajainkba temetkezünk. Holott csak együtt, egymással, egymást elfogadva leszünk képesek arra, hogy továbbra is miénk legyen a Föld. Vajon megérez-e valamit ez a világ abból, hogy a keresztények hite képes győzedelmeskedni ezen a világon?

KORZENSZKY RICHÁRD

Jegyzet

- (1) R. Guardini: *Europa — Wirklichkeit und Aufgabe* (év n.)
- (2) Vö. Mészáros István: *Az iskolaiügy története...*; Bp. 1981., 150. o.
- (3) Szerb Antal: *A világirodalom története*; Bp. 1962., 1118. o.
- (4) Vö. Kard E. König: *L'héritage chrétien, ferment d'unité dans une Europe divisée*, in: *Europe sans Rivage*, Paris, 1988. 185-195.)
- (5) Erhard Busek: *Az elképzelt Közép-Európa*, Bp. 1992. 59. o.
- (6) Mk 1,15
- (7) *Gaudium et spes*; lelkipásztori konstitúció az egyház és a mai világ viszonyáról. In. A II. Vatikáni Zsinat tanítása; Bp. 1975., 23. pont, 459. o.
- (8) Uo. 25. pont, 459. o.
- (9) Uo. 26. és 35. pont, 460. és 465. o.
- (10) Uo. 42. pont, 470. o.

KEITH HARING: SZÁRNYASOLTÁR; 1990. (RÉSZLET). BRONZ, FEHÉRARANY PATINA; 206x156 CM

KONZERVATÍVOK ELLENZÉKBEN*

Az amerikai Republikánus Párt

I. BEVEZETÉS

HÁROM NAPPAL AZUTÁN, hogy BILL CLINTON beköltözött a Fehér Házba, ifj. WILLIAM F. BUCKLEY, a National Review Institute vezetője konzervatív csúcstalálkozót szervezett a washingtoni Mayflower szállodában, amelyre az ország minden részéből összesereglettek a Republikánus Párt vezetői. Bár a republikánusokra ellenzékben eltöltendő évek vártak, a hangulat elég derűlítő volt. TOM BETHELL, a *National Review* munkatársa szerint „mindenki meglepően vidámnak” tűnt.¹

A csúcstalálkozó résztvevői úgy érezték, hogy megszabadították, nem pedig megfosztották őket a hivataluktól. Elhatárolták magukat GEORGE BUSH-TÓL, mondván, hogy az elnök veresége nem az ő vereségük volt. Véleményük szerint Bush gyakran került zavarba, túlságosan pragmatikus politikát folytatott és nem volt elég határozott, ezért „bűnhődnie” kellett. A küldöttek nyíltan kétségbe vonták, hogy a választók meg tudják különböztetni az új rendszert a régitől. Egy újságíró, JOHN O’SULLIVAN még azt a megállapítást is megkockáztatta, hogy: „nem a REAGAN-Bush korszak végénél vagyunk, hanem a Bush-Clinton korszak közepénél.”² Most, hogy Bush már nem elnök, a republikánusok kihasználhatják az ellenzéki lét szabadságát, és kidolgozhatnak egy világos, konzervatív programot. Bethell szerint „mindenki úgy érezte, hogy Bush távozásával helyreállt az ideológiai tisztaság”.³

Nagy-Britanniában vannak olyan konzervatív hírmagyarázók, akik szerint az ellenzéki lét is meghozza a maga gyümölcsét. Bár a Munkáspárt számára az ellenzékben eltöltött 15 év csak széthúzást, zűrzavart és visszavonulást eredményezett, továbbra is tartja magát az a nézet, hogy a kormányzás béklyójától megszabaduló konzervatívok céltudatosabbá válnának, és meg tudnák oldani a DAVID WILLETTS által „alapvetően intellektuálisnak” nevezett problémákat.⁴

Az ilyen konzervatívok számára két szempontból is hasznos lesz ez a tanulmány. Egyrészt ismerteti azokat a fontosabb eszmeáramlatokat, amelyek az ellenzékben eltöltött első 18 hónap alatt a republikánusokat jellemezték, és felvázolja, hogy mit várhatnak a konzervatívok a nyílt ideológiai vitától. Másrészt megvizsgálja, hogy

* A szerző és az SMF engedélyével. By permission of the author and SMF.

az ellenzékbe kerülés valóban elősegítette-e a konzervatív eszmék tisztázását, és valóban meghozta-e azt a függetlenséget, amelyet a Clinton beiktatása után megtartott konzervatív csúcs résztvevői már előre ünnepeltek.

II. KONZERVATÍV ESZMEÁRAMLATOK

Költséghatároló konzervatívizmus

A kormányzás nem oldja meg a problémánkat, hiszen az magából a kormányzásból fakad... Itt az ideje, hogy gátat szabjunk a kormányzat terjeszkedésének és megfordítsuk ezt a folyamatot, amelyet a jelek szerint már maguk a kormányzottak sem fogadnak el.⁵

Ronald Reagan fenti szavai, amelyek 1981-es beiktatási beszédében hangzottak el, világosan kifejezik a nyolcvanas években lezajlott „reagani forradalom” lényegét.

EGYES KONZERVATÍVOK SZERINT az ellenzékben eltöltött évek alatt a republikánusoknak ismét ezt a gondolatot kell programjuk középpontjába állítaniuk. Úgy vélik, hogy a konzervatív politikának a kormányzat létszámának csökkentésére kell törekednie. Első érvük az, hogy a kormányzati beavatkozás ellentétes az amerikai hagyományokkal. Az alapító atyák nem fogadtak volna el egy olyan köztársaságot, amelyben a kormány magas adókkal és bosszantó szabályokkal korlátozza az egyének szabadságát. Ahogy Ronald Reagan fogalmazott: „Amerika lényege a szabadság, amelyet sohasem tagadhatunk meg és amelyről sohasem mondhatunk le.”⁶ Második érvük úgy szól, hogy a kis létszámú kormányzat a szabad piacgazdaság sikerének egyik alapvető feltétele. A szabad piac szószólójaként ismert Cato Intézet munkatársai, DAVID BOAZ és EDWARD CRANE eképpen érvelnek:

Az elmúlt húsz évben az adók növekedése, a szabályozók túlburjánzása és az állami iskolák színvonalának csökkenése következtében lelassult a gazdasági növekedés. Ezt a terhet a felső középosztály sokkal könnyebben el tudja viselni, mint azok az emberek, akik még mindig az elfogadható életszínvonalért küzdenek.⁷

Ehhez a két hagyományos érvehhez még egy harmadik is járul, amely egyre fontosabb a Bush utáni konzervatívok számára: a jóléti állam aláásta a személyi felelősségvállalást, és elősegítette a legszegényebbek egyre népesebb rétegének kialakulását és fenntartását. Ezt a réteget vizsgálta CHARLES MURRAY *Talajvesztés* című, nagy hatású könyvében. A szerző így ír:

Hiba volt, hogy a leglustább és legfelelőtlenebb szegények támogatása érdekében megadóztattuk a legszorgalmasabb és legnagyobb felelősségérzettel rendelkező szegényeket. Az is helytelen volt, hogy olyan rendszabályokat alkottunk, amelyek kedvező színben tüntették fel a fiatalok számára a jövőjüket tönkretévő magatartási formákat.

Ha a szociális kiadásokat lefaragnák, a munkaképes korban levők csak a munkaerőpiacon próbálhatnának szerencsét vagy családtag-

jaikra, barátaikra és a társadalmi vagy magánforrásból finanszírozott helyi szolgáltatásokra támaszkodhatnának. Ez a gordiuszi csomó esete: el kell vágni, mert nem lehet kibogozni.⁸

A fenti érveket szem előtt tartva számos republikánus úgy véli, hogy a többi konzervatív eszmeáramlat eltereli a figyelmet a kormányzat korlátozásának kulcsfontosságú feladatáról. *Holtigaz* című, nagy sikerű könyvében DAVID FRUM, a *Wall Street Journal* egykori szerkesztője így érvel:

Az amerikai konzervativizmus két alapvető célért száll síkra: nemzetközi téren a kommunizmus feltartóztatásáért, itthon pedig a szövetségi kormányzat méreteinek, költségeinek és befolyásának radikális csökkentéséért. Az antikommunizmus — legalábbis egyelőre — elvesztette vonzereje nagy részét. Úgy tűnik, hogy a kormányzati befolyás csökkentése továbbra is fontos feladat marad, de a konzervatívok belefáradtak az erőlködésbe.⁹

Frum szerint

a kongresszusban a republikánusok azért siránkoznak és toporzékolnak, hogy változatlan formában őrizzék meg a társadalombiztosítás rendszerét — a konzervatívok ősi mumusát. A sajtóban, a tanácsadók és tudósok körében egyaránt megfigyelhető, hogy a konzervatívok érdeklődése a felduzzasztott kormányzat problémája felől egyre inkább az újabb keletű faji és nemi kérdések felé tolódik el. Ugyanazt az izgalmat utat járják be, mint a baloldal, amely a hatvanas években a szociálpolitikára összpontosította figyelmét,¹⁰ ma pedig elsősorban az identitáspolitikai kérdésekre koncentrál.

Igen tanulságos, hogy mivel magyarázza Frum ezt a változást. Véleménye szerint a konzervatívok

nem azért hagytak fel a kormányzat csökkentésére irányuló törekvésekkel, mert úgy döntöttek, hogy nagy kormányzatra van szükség, hanem azért, mert az erőfeszítésektől kimerülve rájöttek, hogy az úgy teljesen reménytelen, és talán még az is meghaladja erejüket, hogy gátat szabjanak a további növekedésnek... Nem mertek rá vállalkozni és ezt fel is ismerték. Megvolt rá a lehetőségük, de elszalasztották. Ahogy 1986 után a konzervatív mozgalom ereje lassan gyengülni kezdett, majd 1992-re teljesen kimerült, a bátortalanság korszakát szegyenkezve átélő konzervatívok úgy érezték, hogy gyorsan valami más téma után kell nézniük. És így is cselekedtek.¹¹

MINDEZ EGY PARADOXONHOZ VEZET: ha azzal érvelnek, hogy a republikánizmusnak egy megújult reagani forradalom kell alapulnia, beismerik, hogy ez a forradalom valójában nem is zajlott le. A kormányzati költségek csökkentésére végül is a Reagan kormányzat kudarca miatt van sürgősen szükség. *A konzervatív reagani forradalom illúziója* című könyvében LARRY SCHWAB dokumentumokkal is bemutatja ezt a kudarcot.

A szövetségi kormányzat radikális karcsúsításának óhaja és a kiegyensúlyozott (sőt esetleg némi többletet mutató) szövetségi költségvetés a modern konzervatív ideológia két alapvető eleme. Az állítólagos [reagan] konzervatív forradalom idején azonban pont

ellenkező irányú rekordokat értek el. A nyolcvanas évek elején és közepén nem csupán a szövetségi költségvetési kiadások emelkedtek a második világháború óta nem tapasztalt magasságra, hanem azoknak a bruttó nemzeti termékhez (GNP) viszonyított aránya is... A hatvanas évek végén és a hetvenes években a szövetségi költségvetési kiadások a GNP 20-22 százalékát tették ki, majd a nyolcvanas évek elején hirtelen 24 százalékra emelkedtek. Ez azt jelenti, hogy a közkiadások pont ellenkezőleg alakultak, mint ahogy azt a konzervatív forradalom meghirdette. A nyolcvanas években a szövetségi kormányzatot nemhogy karcsúsították volna, hanem egyre inkább felduzzasztották.¹²

A szerző hozzáfűzi: „A nyolcvanas évtizedben a szövetségi állam-adósság néhány év leforgása alatt duplájára emelkedett.”¹³

Mivel bármilyen jövőbeli takarékosági programnak azon a terepen kell sikert aratnia, amelyen Reagan elbukott, a politikai koncepció kidolgozóinak mindenképpen elemezniük kell e kudarc okait.

Ezt a nézetet osztja WILLIAM KRISTOL, DAN QUAYLE egykori tanácsadója is, aki jelenleg a Project for the Republican Future („Projekt a republikánus jövőért”) elnevezésű magáncéget vezet, és a költségkorlátozó konzervatívok egyik fő szószólója. Úgy véli, hogy „a Reagan utáni konzervativizmus sok tekintetben radikálisabb lehet, mint a Reagan előtti, mivel már megismerhette korlátaikat.”¹⁴ Kristol számára az a legfontosabb tanulság, hogy a probléma intézményi jellegű, megoldása pedig alkotmányos intézkedéseket igényel.

KRISTOL ÚGY VÉLI, hogy az erős republikánus elnököket és a felduzzadt kormányzattal szemben általánosan megnyilvánuló szkepticizmust ellensúlyozzák az érdekvédelmi szervezetek, amelyek egyenként célba veszik a tervezett takarékosági intézkedéseket, és a gyenge kongresszuson belül szövetségeseikre lelve meggyőztetik azokat. Kristol emiatt a „szabadság politikájáért” emel szót, amely a „kormányzat újrakorlátozását” akadályozó torlaszok eltávolítása érdekében átalakítja az intézményi rendszert. Véleménye szerint a konzervatívoknak

különös érdeklődést kell tanúsítaniuk az olyan javaslatok iránt, mint a kiegyensúlyozott költségvetés, a kormányzati tisztségviselők hivatali idejének korlátozása, a különböző adózási és kiadási korlátok bevezetése, valamint a kormányfeladatok decentralizálása és privatizálása. Ezek a javaslatok azért radikálisak, mert ... úgy akarják megváltoztatni egész politikai rendszerünket, hogy az a kormányzat karcsúsítását ösztönözze.¹⁵

Kristol különösképpen a kongresszusi képviselők és a szenátorok hivatali idejének korlátozásáért indított és egyre nagyobb méreteket öltő mozgalom iránt lelkesedik. Úgy véli, hogy a hivatali idő korlátozása szétroppantaná a „jóléti állam vas háromszögét”, amely politikusokból, bürokratákból és az őket védő érdekcsoportokból áll, megszüntetné a rangidősi rendszert, és megváltoztatná a kongresszuson belüli erőegyensúlyt.

Kristol programjával kapcsolatban azonban felmerül néhány probléma. Könnyen elképzelhető például, hogy a hivatali idő korlá-

tozásával még inkább elfajulna az a már ma is tapasztalható tendencia, hogy a politikusok a legközelebbi választásra vagy jelölőgyűlésre készülnek vagy a jövőendő állásukra gondolnak, ezért tartózkodnak a bátor vagy nehéz döntések meghozatalától. ROBERT BORK nagyszerű könyve, az *Amerika megkísértése* azt is bemutatja, hogy az alkotmányos kikötéseket gyakran eltorzítja a jogértelmezés. Ez azt sugallja, hogy Kristol kísérletei a politikai aktivizmus elkerülésére csak azt eredményezik, hogy a jogászok is felsorakoznak az állam védelmezői közé, így a „vas háromszögből vas négyszög” lesz. Érdekes, hogy Kristol maga is felismerte ezt a problémát, ezért hasznos alkotmányos fegyverként említi meg a népszavazást is.

A javaslat, hogy a kormányzat korlátozása érdekében adjanak a népnek hatalmat, komoly bírálatok tárgyává teszi Kristol nézeteit: lehet, hogy a szerző tévesen elemezte Reagan kudarcát, és a közkiadások csökkentését nem is intézményi, hanem politikai akadályok gátolják. Más szóval: a kormányzat viselkedésével szemben megnyilvánuló általános elégedetlenség ellenére az emberek nem akarják, hogy csökkenjenek a közkiadások.

VALÓSZÍNŰLEG LARRY SCHWABNAK IS EZ AZ ÁLLÁSPONTJA. Véleménye szerint az a nézet, hogy konzervatív irányba tolódott el a közvélemény, a nyolcvanas évek egyik mítosza. Idézi például a Gallup egyik 1985-ös közvéleménykutatásának eredményét: a megkérdezettek 87 százaléka ellenezte a társadalombiztosítási és egészségügyi programokra fordított összegek csökkentését. Schwab szerint

a legtöbb amerikai nemcsak a szövetségi szociálpolitikai programok folytatását, hanem azok kiterjesztését is támogatta... Egy 1989-es Gallup felmérés szerint a megkérdezettek 41 százaléka növelni akarta a gyermekgondozási szolgáltatásokra fordított összeget, és csak 13 százaléka támogatta azok csökkentését.¹⁶

A szerző megemlíti, hogy az amerikaiak támogatják a minimálbér intézményét, az üzembeszárások kötelező bejelentését és néhány általánosabb intézkedést, amelyek szintén növelik a kormányzat kiadásait. P. J. O'ROURKE republikánus humorista így foglalta össze a kormányzati intézményekről írt tanulmányát: „Tulajdonképpen minden kormányzat a ringyók parlamentje. A baj csak az, hogy a demokráciában a ringyók mi vagyunk.”¹⁷

Erre a szomorú következtetésre jut David Frum is, aki úgy véli, hogy Reagan politikai győzelme a kezdettől fogva azon a felismerésen alapult, hogy a közvélemény ellenzi a kormányzati kiadások csökkentését. Szakítva a közkiadásokra vonatkozó korábbi, ortodoxabb nézeteivel, Reagan azzal növelte népszerűségét, hogy magáévá tette JACK KEMP kongresszusi képviselő kínálati koncepcióját, amely hangsúlyt fektetett az adócsökkentésre. Kemp koncepciója szerint:

ha a kormány csökkenti az adókulcsokat és ezzel ösztönzi a termelést, a nagyobb termelési érték után beszedett alacsonyabb adókkal is ugyanannyi adóbevételre tehet szert, mintha magasan tartaná az adókulcsokat és alacsony maradna a termelési érték... A társada-

lombbiztosítási rendszer szilárd anyagi alapokon nyugodna, lenne elég pénz az állami és magán nyugdíjalapok bővítésére, és nem kellene mindenkinek a társadalombiztosítási rendszer deficitjétől félnie.¹⁸

KEMP ELKÉPZELÉSE minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy mindenki elfogadja Ronald Reagan kormányprogramját — az adócsökkentések népszerűek voltak. Egy bizonyos pontig működött is ez a politika. A reagani gazdaságpolitika védelmében írt *A hét bő esztendő*¹⁹ című művében ROBERT BARLEY kimutatja, hogy az adócsökkentések miatt nem estek vissza jelentősen az adóbevételek. 1980 és 1990 között a GNP 102 százalékkal nőtt, míg az adóbevétel csak 99 százalékkal. Az 1983-as mélypont és az 1989-es csúcspont között az adóbevételek gyakorlatilag gyorsabban növekedtek, mint a GNP.

Volt azonban egy probléma. Miközben az adócsökkentések tekintetében a közvélemény támogatta a reagani forradalmat, a közkiadások lefaragásának tervét nem tette magáévá. Lehet, hogy az adócsökkentések elég erős hatást gyakoroltak a kínálati oldalra, de messze nem voltak elegendők ahhoz, hogy biztosítsák a Reagan-kormányzat által elindított költekezési hullám anyagi fedezetét, ezért a költségvetés hiánya válsághoz vezetett.

Frum azt a csüggedt következtetést vonja le ebből, hogy a kormányzat karcsúsításáért harcolók semmiféle választási vagy politikai trükkel sem szerezhetnek támogatást maguknak. Véleménye szerint az ügyeket közvetlen módon kell elintézni, és a jóléti államot el kell söpörni. Azzal érvel, hogy a különböző érdekcsoportok és a közvélemény megghiúsít minden olyan evolúciós elképzelést, amely nem foglalkozik a kormány szociális programjainak alapjaival. Sajnos, a szerző nem tudja megválaszolni a könyvében feltett kérdést — ha a konzervatívok Reagan elnöksége idején nem tudták végrehajtani a reagani forradalmat, hogyan tudják azt véghezvinni bárki más alatt. Mindössze a dacos hozzáállást javasolja. „Van-e kiút?” — kérdi a *Holtgaz* utolsó bekezdésében.

Csak egy van: a konzervatív értelmiségnek meg kell tanulnia, hogy egy kicsit kevesebbet foglalkozzon a Republikánus Párt választási esélyeivel, kevésbé engedjen a pusztán politikai megfontolásoknak és az etnikai demagógiának, és tegye azt, amit mindenféle értelmiséginek tennie kell, azaz cselekedjen becsületesen és fizesse meg az árát.²⁰

Az ilyen dac természetesen nem sokat segít az 1996-os elnökválasztáson induló és a költségkorlátozó konzervativizmus mellett elkötelezett jelölteken. Vezetőjük a harcias PHIL GRAMM texasi szenátor, a deficit csökkentését szolgáló 1985-ös Gramm-RUDMAN törvény kezdeményezője. Bár Gramm úgy véli, hogy „a szövetségi kiadások egyharmadát semmivel sem lehet igazolni”²¹, a kérdést óvatosan közelíti meg. Nem nyúlna hozzá a társadalombiztosításhoz, és a költségvetési hiányt olyan eszközök révén kívánja felszámolni, mint az ugyancsak texasi RICHARD ARMEY által beterjesztett *Freedom and Fairness Restoration Act* („Törvény a szabadság és a tisztesség helyreállí-

tásáról”), amely csökkenteni akarja a kiadásokat és a kormányzat részesedését a GDP-ből, és időről-időre felül akarja vizsgáltatni az egyes kormányzati intézmények létjogosultságát. A választások szempontjából még ez is elég kényes megközelítés. Az egyik legutóbbi tanulmányában a liberális piaci nézeteket valló WILLIAM NISKANEN és STEPHEN MOORE megvizsgálta, hogyan lehetne 1998-ra adóemelés nélkül kiegyensúlyozni a költségvetést.²² A szerzők javasolják, hogy szüntessék meg a városi tömegközlekedés állami támogatását, csökkentsék 10 százalékkal a kormányalkalmazottak fizetését, költsenek sokkal kevesebbet munkanélküli segélyre, és csökkentsék felére az alap- és középfokú oktatás állami támogatását.

Ösztönző konzervativizmus

„Ugye tévedek, ha nagy reményeket fűzök a kormányzat újrakorlátozásának republikánus elképzeléséhez, amely szembeállítható a kormányzat újrafelfedezésének clintoni politikájával?”

Ezt a kérdést William Kristol tette fel a Project for the Republican Future egyik 1994-es ülésén. Vele együtt ült az emelvényen VIN WEBER, korábbi kongresszusi képviselő, aki nyíltan válaszolt Kristol kérdésére: igen, valóban téved.

WEBER VÉLEMÉNYE SZERINT a „kormányzat újrakorlátozásának politikája nem működne,” mivel „az emberek segítséget kérnek a kormányzattól”²³. Weber és több más jól ismert republikánus válasza erre a segítségkérésre, valamint az ebből fakadó választási megfontolások vezettek az ösztönző (*empowerment*) konzervativizmus kialakulásához.

Az ösztönző konzervativizmus mozgalmát az az ember vezeti, akit sokan a legesélyesebb republikánus elnökjelöltnek tartanak 1996-ban — Jack Kemp, egykori futballcsillag, kongresszusi képviselő és lakásépítési és városfejlesztési miniszter. Weberrel, a Bush-korszakban a kábítószerellenes harcot vezető BILL BENETT-tel és a republikánus kongresszusi képviselők leendő vezetőjével, NEWT GINGRICH-CSEL együtt Kemp létrehozta az Empower America elnevezésű, szilárd anyagi alapokon nyugvó kampány- és tanácsadó szervezetet, hogy támogassa az ösztönző konzervativizmus ügyét.

Az ösztönző konzervativizmus három gondolaton alapul. Az első az, hogy a republikánusoknak ki kell dolgozniuk egy új, pozitív és reményt nyújtó stratégiát, ha vissza akarják szerezni a nép támogatását. „A kisebbségben levő pártnak nem az a célja, hogy pusztán csak ellentmondjon, hanem az, hogy többségi párttá váljék”, mondta Kemp a Mayflower szállóban összegyűlt republikánus vezetőknél. „Én annak idején támadójátékos voltam. Ne várják tőlem, hogy azt mondjam: 'Rendben van. Elvesztettük a labdát, most tehát átadhatjuk a terepet a védelemnek’.”²⁴ Nem szabad, hogy a republikánusok egész területeket átengedjenek a demokratáknak, és lemondjanak az engesztelhetetlennek tekintett társadalmi csoportokról. Kemp meg akarja nyerni a négereket és a városi szegényeket is

az ügyének. „Vérző szívű konzervatívnak” tartja magát, míg Gingrich „forradalmi centristaként” definiálja önmagát. Az ösztönző konzervativizmus a kilencvenes évek olyan eszméje, amely a kínálati oldalra összpontosít — olyan stratégia, amellyel új választókerületekben győzhetnek és új konszenzust alakíthatnak ki a republikánusok.

A második gondolat az, hogy mielőtt a szegények felkarolják a republikánus ügyet, a republikánusoknak is fel kell karolniuk a szegények ügyét. Kemp úgy véli, hogy „az emberek nem törődnek azzal, hogy mit tudunk, amíg nem tudják, hogy törődünk velük.”²⁵ Egyik híve szerint Kemp csak azért vitatott személyiség a konzervatívok körében, mert „nem gyűlöli eléggé a szegényeket.”²⁶

Az ösztönző konzervativizmus harmadik alapgondolata az, hogy a közkiadások kérdése sokkal összetettebb megközelítést igényel, mint ahogy azt a költségkorlátozó konzervatívok vallják. Természetesen Kempnek elég sok olyan híve van, aki támogatja a kínálati oldalt érintő adócsökkentést. Azzal is egyetértenek, hogy az adók és a központi szabályozók korlátozzák a szabadságot és viszszafogják a növekedést. Azt azonban nem hiszik, hogy minden közkiadást csökkenteni kellene. Az ösztönző konzervativizmus szószólói éppen azzal érvelnek az adócsökkentések mellett, hogy a gyorsabb növekedés lehetővé teszi a szociális kiadások emelését. Ez a gondolatmenet gyökeresen eltér Murray vagy Frum felfogásától, akik úgy vélik, hogy az ilyen kiadások csak az emberek felelősségérzetét ássák alá és szegény rétegek kialakulásához vezetnek. Szerintük a problémát nem a kiadások nagysága, hanem azok formája okozza.

JIM PINKERTON, a Bush-kormányzat egyik vezető tisztviselője eképpen érvel az ösztönző konzervativizmus mellett:

Ronald Reagan, a 20. század legkonzervatívabb elnöke, képtelen volt elroppantani a jóléti állam gerincét, mert az ország még számos olyan oktatási, egészségügyi, szociális és közösségi célt látott maga előtt, amelyet értékesnek tartott. Véleményem szerint az, hogy az amerikaiak meg akarják valósítani ezeket a célokat, még nem jelenti azt, hogy bürokratákat kell alkalmaznunk a feladatok elvégzésére. Számptalan, eddig még feltáratlan alternatíva és lehetőség létezik. Ha meg sem próbáljuk kiaknázni ezeket, elveszítjük hitelünket a választók előtt. El kell fogadnunk a konszenzust, amely a szocializmust és az abszolút *laissez faire*-t egyaránt ellenzi. El kell fogadnunk ezt a középutat, hogy mozgásterünk és manőverezési lehetőségünk legyen, amikor a jobb megoldásokról tárgyalunk.²⁷

PINKERTON „ÚJ PARADIGMÁNAK” NEVEZTE EL a jobb megoldások keresésének folyamatát. Bár az ösztönző konzervativizmus többi szószólója nem mindig használja ezt a fogalmat, az új paradigma elősegítette programjuk definiálását. A konzervatív politikusok e csoportja piaci struktúrákat és ösztönzőket alkalmazna a társadalmi célok elérése érdekében — a szociális juttatásokat a kedvezményezett viselkedésétől tennék függővé, az állami lakásellátást privatizálnák, ösztönzőkkel illetve képzéssel támogatnák a mun-

kanélkülieket, és a szülők szabadon megválaszthatnák, hogy melyik iskolába íratják be gyerekeiket. A korbács és a mézesmadzag helyes kombinációja lehetővé tenné a szegényeknek, hogy segítsenek magukon, és hozzájárulna a legszegényebb rétegek felszámolásához. Ha a szegényeket képessé tennék arra, hogy megváltoztassák az életkörülményeiket, akkor így is cselekednének, mivel — ahogy azt Jack Kemp a republikánusok 1992-es elnök-jelölő konvencióján mondta — „nem a szegények értékei kerültek csődbe, hanem a szociális jóléti rendszeré”. Szerinte ezt a rendszert nem megszüntetni kell, hanem megváltoztatni.

Az ösztönző konzervativizmus legújabb nagy sikerét BRET SCHUNDLER, Jersey City polgármestere érte el, akinek a politikája étellel tölti meg Pinkerton új paradigmáját, és pályafutása igazolja Kemp stratégiáját az új republikánus választók megnyerésére. Schundler korábban GARY HART kampányát szervezte, de lassan kiábrándult a Demokrata Pártból. Republikánus jelöltként indult a nagyrészt szegények és bevándorlók lakta Jersey Cityben. Győzelme azt jelentette, hogy az első világháború óta először került republikánus politikus a város polgármesteri székébe. Schundler bebizonyította, hogy Kemp álma az új választókerületekről politikai realitáson alapul.

TAVALY MEGTARTOTT LONDONI ELŐADÁSÁBAN Schundler elmondta, hogy a győzelem érdekében „házzól-házra jártunk és elmondtuk az embereknek, hogy nem az a lényeg, hogy nőnek vagy csökkennek a közkiadások, hanem az, hogy értelmes célokra fordítsák azokat.”²⁸ Megválasztása óta rendőrségi reformot kezdeményezett, hogy megbirkózzon a bűnözés és a szemetelés problémájával, erőteljesen támogatót egy iskola-finanszírozási programot, és kiállt amellett, hogy különböző pénzügyi intézményeket kérjenek fel az adóbehajtás elősegítésére, és a munkanélküliség csökkentése érdekében tanácsadókkal támogassák a magánszektor munkaerő-toborzását.

Az effajta programok, például Newt Gingrich olvasási programja, melynek keretében Georgiában pénzt adnak a könyveket olvasó szegény gyerekeknek, nyilvánvalóan kiváltják a költségkorlátozó konzervatívok kritikáját. Azzal érvelnek, hogy az ösztönző programok, csakúgy, mint az egyéb kiadási programok, nem hatékonyak, csökkentik az emberek felelősségérzetét, súllyosítják az adófizetők terheit, és nyilvánvalóan felduzzasztják a deficitet. Frum *Holtigaz* című könyvében bírálja Kemp kedvenc elgondolásait az állami lakásépítés privatizálásáról és a vállalkozói övezetek létrehozásáról, mondván, hogy ezeket a terveket nem lehetne hatékonyan megvalósítani és sokba is kerülnének. MICHAEL HOROWITZ, Reagan igazgatási és költségvetési irodájának egykori munkatársa Londonban válaszolt Pinkertonnak és Schundlernek. Azzal érvelt, hogy a szabad iskolaválasztás korlátozná a magániskolák autonómiáját, a szolgáltatások privatizációja gyakran az önkéntességen alapuló szektor államosításával jár együtt, és az állam sohasem tudja tisztességesen elosztani a viselkedéshez kötött szociális juttatásokat.²⁹ Horowitz és társai úgy vélik, hogy az ösztönző konzervativizmus, csak-

úgy, mint a kínálati oldal adócsökkentései, politikai győzelmet ígérnek ugyan, de egyben az ideológiai vereség beismerését is jelentik. Így a demokratáknak, akik azt állítják, hogy a kormányzat újrafelfedezése baloldali gondolat, sokkal inkább igazuk van, mint ahogy azt képzelik.

KEMP NÉZETEIVEL SZEMBEN felmerült egy másik, kevésbé nyilvánvaló ellenvetés is, érdekes módon éppen az Empower America berkein belül. A politikus egyes munkatársai úgy vélik, hogy téves elképzelései vannak a szegényekről. Kemp azt mondja, hogy „semmi baj sincs a szegények értékrendjével”, de ezzel néhány befolyásos republikánus politikus nem ért egyet. Véleményük szerint a szegénység problematikájának megértéséhez azt is fel kell ismernünk, hogy valami baj van a szegények értékrendjével. Ez a kulturális konzervativizmus kiindulópontja.

Kulturális konzervativizmus

Az 1992-es republikánus konvenció, amely George Busht jelölte az elnöki tisztségre, sokak szerint egyidejűleg kudarcra is ítélte választási kampányát. A houstoni konvencióról tudósító tömegkommunikációs eszközök úgy mutatták be az eseményeket, hogy a vezető nélkül maradt pártot eltérítették a keresztény konzervatív fundamentalisták, akik mindenképpen rá akarják erőszakolni Amerikára a „családi értékeket”, és akik arról beszélnek, hogy „az országban vallásháború folyik”, „a köztünk élő ateisták és szekularisták a hitetlenség ösvényén a pusztulás felé vezetnek bennünket” és „Amerikát borzalmas sorscsapás [AIDS] sújtja”. Úgy tűnt, hogy a republikánusok állást is foglaltak ebben az úgynevezett „vallásháborúban”, amikor hadjáratot indítottak a homoszexuálisok, az egyedülálló anyák, az ateisták és a terhességüket megszakítók ellen.

Az 1992-es választás óta a demokraták szívesen ijesztgetik a választópolgárokat a „vallásos jobboldal” előretörésével. Mivel a „vallásos jobboldal” jelöltjei számos politikai sikert értek el, a téma továbbra is napirenden van.

Az alaposabb vizsgálat azonban kimutatja, hogy a „vallásos jobboldal” előretörése nem pontosan ugyanaz, mint aminek látszik. Először is a houstoni konvención felszólalók által említett vitás kérdések nagy részét a republikánusok többsége már régóta hasonlóképpen ítéli meg, mint a fundamentalista keresztények. Vonatkozik ez például az abortusz ellenzésére, amely már hosszú ideje a párt hivatalos és a tagok többsége által támogatott álláspontja, még akkor is, ha az a párton belül is heves vitákat vált ki, és rontja a republikánusok választási esélyeit.

Az is igaz, hogy a vallásos jobboldal jelentőségét könnyű túlbecsülni. Tagadhatatlan, hogy a különböző keresztény csoportok rendkívül jól szervezettek, és az ország egyes részein komoly támogatást élveznek. Az azonban, ahogy a hitszónok PAT ROBERTSON 1988-as elnökválasztási kampánya közvetlenül az előválasztások

kezdeté után kudarcba fulladt, jelzi a „vallásos jobboldal” erejének korlátait — a szervezett jelölő-gyűléseken megszerzett támogatás kevésnek bizonyult a szélesebb nyilvánosság körében.

A legfontosabb az, hogy bár a republikánusok nagyobb érdeklődést tanúsítanak a kulturális és a családi kérdések iránt, ez semmiképpen sem a keresztény fundamentalizmus kizárólagos hatásának tudható be. Megerősödött ugyanis a konzervativizmusnak az az intellektuális áramlata, amely hangsúlyozza a kultúra fontosságát.

A költségkorlátozó és az ösztönző konzervativizmus hívei egyaránt a közgazdaságtanra alapozzák elemzéseiket. Jack Kemp és Charles Murray abban egyetértenek, hogy a legelesettebb rétegek szegénységének elsődleges oka a kormányzat eltorzulása. Kemp reformokat akar, Murray pedig meg akarja szüntetni a kormányzati irányítást. A kulturális konzervatívok viszont azzal érvelnek, hogy a gazdasági értelemben vett szegénység valahol máshol, a szegények értékrendjénél kezdődik.

AZ ELMÚLT IDŐSZAKBAN EZT A NÉZETET A LEGALAPOSBAN MYRON MAGNET, a *Fortune* magazin újságírója fejtette ki *Álom és rémálom* című könyvében. Magnet elutasítja azt a vélekedést, hogy a szegények problémája kizárólag gazdasági ösztönzők kérdése — „a szegénység inkább kulturális, semmint gazdasági ügy.”³⁰ Álláspontja szerint a szegények önpusztító értékrendje abból a véleménye szerint eltorzult értékrendből fakad, amely a hatvanas évek óta meghatározó szerepet játszik Amerikában. „A szegények kultúrájának is minden bizonnyal megvan a maga igen sajátos inflexiója” — írja.

Minden egyéni sajátossága ellenére ez [a kultúra] valójában csak egy „dialektusnak” tekinthető, amelyet inkább a kultúra egésze határoz meg, nem pedig a saját belső dinamizmusa. Ezért van a tehetőseknek is közükhöz a nincstelenség szegénységéhez.

Az *Álom és rémálom* bemutatja azokat az amerikai értékrendben végbement változásokat, amelyek Magnet szerint létrehozták és elmélyítették a legszegényebb rétegek problémáját, és feltérképezik azokat az értékeket, amelyeket a vagyonosak magukévá tehettek, de a nincsteleneket megróják értük. Megemlíti, hogy megvetik a rosszul fizetett munkákat, a bagóért végzett hamburgersütést; megtűrik a kábítószerezést és a szexuális promiszkuitást; elfogadják az egyszerű családmódot, mint egy „másik életstílust”; áldozatnak tekintik a bűnözőket; azzal érvelnek, hogy a szegények nem felelnek a körülményeikért és nem befolyásolhatják azokat, hiszen azok pusztán a kizsákmányolásból fakadnak; elfogadják, hogy az elmebeteg csupán a polgári kultúra ellen láznak, ezért nem szorulnak intézeti kezelésre; és az egyenlő elbánás elve helyett a pozitív diszkriminációt támogatják. Ezek a nézetek egy olyan „demokratikus kulturális forradalomból” fakadnak, amely „végül is — tragikus módon — azoknak a demokratikus értékeknek a paródiájába fordult át, amelyek fenntartását eredetileg szolgálta.”

Magnet minderre azzal válaszol, hogy megerősít „néhány alapelvet”.

Közéletünket, a szociálpolitikától kezdve az iskolai tananyagokig ismét azoknak az alapelveknek kell áthatniuk, amelyekre társadalmunk épült: mindenki felelős a cselekedeteiért; hiszünk a szabadságban, a jogállamban, és lelkiismeretesen érvényre juttatjuk a törvényeket; a közösségi élet előnyt jelent, nem pedig elnyomást; mindenkinek egyenlő jogai vannak, és azok egyéneket, nem pedig csoportokat illetnek meg; sorsunkat szabadon alakíthatjuk.³¹

A kulturális konzervativizmus vezéralakja William Bennett, az egykori oktatási miniszter, aki Bush elnöksége idején a kábítószerellenes harcot irányította, ma pedig az Empower America egyik kulcsfigurája, s így Jack Kemp elég kényelmetlen partnere. Bennett a republikános kulturális program, sőt az azt támogató fundamentalisták egyik harcos szószólója. „A vallásos jobboldal által hangoztatott aggodalmak a legtöbb amerikai számára is aggodalmat okoznak” — vallja. „Beszéltem a Keresztény Koalícióban. Megmondtam nekik, hogy katolikus vagyok. Megtapsoltak.”³² Ő volt az Empower America egyedüli vezetője, aki saját szervezetének nagygyűléséről átment az utca másik oldalára az abortuszt ellenzők nagygyűlésére.

Bennett két elég szokatlan könyvvel gazdagította a kulturális konzervativizmus irodalmát. *A legfontosabb kulturális mutatószámok indexe* című művében bemutatja, hogyan változtak meg a bűnözéssel, a családi élettel, az ifjúsággal, az oktatással és a mindennapi kultúrával kapcsolatos magatartásformák az elmúlt harminc évben. Másik műve, *Az erények könyve* egy erkölcsileg felemelő történeteket tartalmazó antológia, amely elképesztő sikert aratott a könyvpiacra.

BENNETT ELSŐSORBAN TANÍTANI AKARJA AZ EMBEREKET, és erkölcsi útmutatást akar adni számukra. Felidézi, hogy megfogadta a kábítószerellenes küzdelem során kapott tanácsot: „ne csak cselekedj, hanem állj is ki valamiért”. Bennett szerint ez „nagyon nehezen megfogható, de igen fontos” tanács volt: „Nem elég, ha az ember csak kidolgoz egy jó tervet a kábítószerüzlet visszaszorítására. Határozottan ki is kell állnia a jó ügyek mellett.” Úgy képzei el, hogy a feladatok nagy részét helyi szinten oldják meg, míg ő „kiáll bizonyos dolgokért” és „villámhárítóként állja a kritikákat.”³³

Ezt az álláspontot bírálják elsősorban azok a szkeptikusok, akik szerint a kulturális konzervativizmus csak pusztá retorika és erkölcsi útmutatás, de nem kínál semmiféle reális politikai programot. A költségkorlátozó konzervatívok szerint a kulturális konzervatívok javaslatai — hagyományos iskolai nevelés, szigorúbb igazságszolgáltatás, abortuszellenes törvénykezés, a „liberális” művészeknek nyújtott támogatás megvonása, JAMES Q. WILSON elképzelése a katonaság felügyelete alatt megvalósítandó szakképzési programról — csak megkerülik a valóban lényeges kérdéseket. Frum arról beszél, hogy a kulturális konzervatívok programja könnyen „pótolássá” fajulhat, és arra figyelmeztet, hogy „ha csak egyszerűen nagyobb állhatatosságra buzdítják az amerikaiakat, az csak annyi hatással

lesz rájuk, mint az iskolatanács elnökének előadása az iskolai szellemről".³³

KOMOLYABBRA FORDÍTVA A SZÓT, a költségkorlátozó konzervatívokat az aggasztja, hogy a kulturálisok koncepciója tulajdonképpen a tolakodó kormányzat új programja. Megjegyzik, hogy Bennett a „gyerekeinkért” folyó harcról beszél, és az elnöklétségre pályázó LAMAR ALEXANDER arra használja fel a kulturális konzervatív érveket, hogy azokkal támassza alá elképzelését, miszerint vegyék el a gyerekeket azoktól a szülőktől, akik nem tudják megfelelőképpen kielégíteni szociális igényeiket. Azt is felhánytorgatják, hogy amikor Bennett átvette a kábítószerellenes küzdelem irányítását, az első dolga az volt, hogy megnézzze, elég nagy-e a költségvetése, és azt mondja az elnöknek: „Erősen konzervatív republikánusként akkor érzem jól magam, ha síkra szállok a szövetségi kormányzat szerepének erősítéséért.”³⁴

Egy valamivel általánosabb kritika szerint a kulturális konzervativizmus retorikája hozzá fog járulni a republikánusok választási vereségéhez. Ezzel a nézettel bizonyára egyetért a népszerű masachusettsi kormányzó, WILLIAM WELD is, különösen azért, mert az abortusz és a homoszexuálisok jogainak támogatása miatt pártja nem jelöli 1996-ban. Ennek a kritikának ad hangot Jim Pinkerton is *Egy konzervatív érv a homoszexuálisok házassága mellett* címmel tavaly megjelent cikkében.³⁵ Pinkerton szerint „az igazi csata az adók és a bürokrácia ellen folyik. A konzervatívoknak nem szabad második frontot nyitniuk lehetséges szövetségeseik ellen.”

Nacionalista konzervativizmus

A háború utáni Amerika külpolitikájában döntő szerepet játszó internacionalista „bölcsek” győzelme olyan egyértelmű volt, hogy ma már nehéz felidézni: annak idején mennyire hevesen vitatták Amerika nemzetközi szerepéről vallott elképzeléseiket. Arra talán még nehezebb emlékezni, hogy ezek a „bölcsek” főleg demokraták voltak, ellenfeleik pedig gyakran republikánusok.

1992-ben azonban indult egy olyan politikai kampány, amely mindenkit erőteljesen emlékeztetett arra, hogy az elszigetelődés populistá politikája mindig nyitott fülekre talál a jobboldalon. A kampányt NIXON egykori tanácsadója, az újságokban rendszeresen publikáló PAT BUCHANAN vezette, aki a republikánus elnökjelöltségre pályázott.

Ahogy azt el is lehet várni egy éles eszű politikai megfigyelőtől, Buchanan felismerte Bush gyengéit: az elnöknek nem volt megfelelő belpolitikája a recesszió kezelésére és túlzott figyelmet szentelt a külpolitikának. Buchanan ezért olyan felhívással fordult Amerika kétkezi munkásaihoz, amely témáit a Republikánus Párton belül egykor oly nagy támogatást élvező „Amerika mindenekelőtt” mozgalomtól kölcsönözte.

A felhívás az önazonosságtudatra apellált — a nemzeti tudatra, az osztálytudatra és a faji tudatra. „Két ország vagyunk” — mondta. „Az első országban élő amerikaiak közül sokan belefáradtak abba, hogy a második ország lakóinak egyre súlyosabb kudarcát finanszírozzák és kimagyarázzák, ezért egyszerűen csak meg akarnak szabadulni tőlük”.³⁶ E nézetek fajvédő jellege annyira nyilvánvaló volt, hogy még néhány vezető konzervatív ideológus is távolodni kezdett Buchananától. WILLIAM BUCKLEY, a *National Review* magazin megalapítója azt írta lapjában, hogy Buchanan antiszemita, míg a *Commentary* és az *American Spectator* sötétlelkű embernek nevezte.

Buchanan az identitástudatra építette politikai programját is, amely szorgalmazta, hogy Amerika szigorítsa meg a bevándorlást, folytasson izolacionista külpolitikát, és protekcionista intézkedésekkel védje meg az amerikai munkahelyeket az olcsó importtal szemben.

Végül is Buchanan túl sokat vett át egyszerre a háború utáni évek republikánus tételeiből, így kampánya kudarcba fulladt. Hiányoztak azok a politikai képességei is, amelyek meggyőző vezetővé tehetnék volna. Kezdeti sikerei azonban nyomot hagytak maguk után, így néhány nemzeti konzervatív eszme fokozatosan teret nyert a republikánusok gondolkodásában.

AMIKOR PÉLDÁUL PETE WILSON KALIFORNIAI KORMÁNYZÓ helyi politikai nehézségekkel került szembe, megszívlelte Buchanan egyik üzenetét. Wilson megpróbálta megfékezni az állami szektor növekedését, mire népszerűsége erősen megcsappant. A költségkorlátozó konzervatívok szerint kompromisszumai következetlenségről árulkodtak. Wilsont egyre inkább „felháborította, hogy jobboldali ócsárlói semmilyen alternatívát nem tudtak kínálni”.³⁷ Ebben a hangulatban elhatározta, hogy kampányt indít az illegális bevándorlás ellen. Azt állította, hogy állama „ostrom alatt” áll, és felszólította a szövetségi kormányt, hogy szüntesse meg az illegális bevándorlók ellátását szolgáló központi programokat. Ha Wilson megnyeri a kaliforniai versenyt*, komoly esélye lehet az elnökjelöltségre, és a nacionalista konzervativizmus olyan jelöltnek nyeri meg a republikánusokat, akinek az egyik lap szerint „nincs az adócsökkentés a vérében”.

III. AZ ELLENZÉKI LÉT EREDMÉNYE

BOB DOLE tavaly részt vett egyik barátjának 90. születésnapján. Miközben a beszédek elhangzottak, így fordult szomszédjához: „Gondolj csak bele! Amíg kilencven éves leszek, még háromszor vagy négyszer indulhatok az elnökválasztáson.” Bob Dole jelenleg 71 éves, kétszer indult és kétszer veszett a republikánus elnökjelöltségért folyó harcban, elég „nehéz” természetű embernek tartják, mégis a párt egyik legesélyesebb jelöltje 1996-ra. Vajon miért?

* Wilsont azóta újraválasztották (a szerk.)

Dole kitüntetett szerepe egyrészt a bátor harcos iránt érzett tiszteletnek, másrészt a szenátusban a republikánus csoport vezetőjeként betöltött magas tisztségének tudható be. De van egy még fontosabb tényező is. Dole ugyanis nem szereti a nagyívű koncepciókat. Ahogy a *National Review* írja, „a folyamatos előrehaladás embere, aki hevesen ostromoz mindent, ami túl szép ahhoz, hogy igaz legyen”. Dole azért lehet vezető személyiség, mert a republikánusok még két, ellenzékben eltöltött év után sem kerültek közelebb egy következetes és a választók számára vonzó koncepció kidolgozásához, amely köré tömörülni lehetne. Lehet, hogy legyőzik Clintont, de csak azért tehetik meg, mert az elnök hibázik és ezt ki tudják használni. Lehet, hogy közelebb kerültek a hatalomhoz, de az ellenzéki lét nem tette őket alkalmasabbá annak gyakorlására. Dole vezető szerepe is ezt bizonyítja.

ROBERT DOLE ZSENIALITÁSA ABBAN REJLIK, hogy megértette: ha az ember ellenzékben van, akkor ellent kell mondania, nem pedig úgy cselekednie, mint egy hamarosan hatalomra kerülő kormány. Amikor például ellenezte Clinton költségvetését, kifinomult taktikával nyert csatákat és csikart ki kompromisszumokat. Taktikája azonban nem terjedt ki arra, hogy egy alternatív költségvetést is kidolgozzon. Sőt, amikor HANK BROWN ezzel próbálkozott, Dole megghiúsította a kísérletet. Nem csoda, hogy a koncepciókban gondolkodó republikánusok alig titkolt megvetéssel tekintenek Dole-ra. Gingrich még elég finoman fogalmaz, amikor azt mondja, hogy a „Republikánus Párt épp egy nemzedékváltás közepén van, s Reagan számos híve még mindig jelentős szerepet tölt be benne.”³⁸ Bennett nyíltabban beszél. Véleménye szerint az ellenzékiység egy „filozófiai és politikai lehetőség”, amelyet Dole el fog szalasztani. A *New Republic* szerint az ellenszenv kölcsönös:

Dole, aki inkább úgy tesz, mint egy brit *tory*, nem pedig úgy, mint egy amerikai konzervatív, nem bízik a koncepciókban és azok kidolgozóiban. Ahol vetélytársai elvontan fogalmaznak, ott ő konkrétan beszél... Inkább egy kongresszusi szavazás kapcsán egyesítené a republikánusokat, nem pedig egy nagyívű eszme köré.³⁹

Dole vezető szerepe csak az egyik jele annak, hogy az ellenzékben levő republikánusoknak nem sikerült varázslatosan megfogalmazni eszméiket. További jel, hogy komoly jelöltként tűnt fel a színen DICK CHENEY, aki nem sokat foglalkozott eddig belpolitikai kérdésekkel, és COLIN POWELL, aki tulajdonképpen még csak nem is republikánus. Sokat árulnak el az újságcikkek címei is: *Lendület üzenet nélkül*,⁴⁰ *Vezetés és koncepció nélkül*,⁴¹ *A republikánusok alig állnak ellent a demokratáknak*.⁴²

A legfontosabb bizonyítékot azonban maguknak az eszmeáramlatoknak a tanulmányozása kínálja. Először is, az összes ilyen áramlat még George Bush hatalomra kerülése előtt keletkezett. A Reaganról és a deficitről szóló eszmefuttatások először a nyolcvanas évek elején jelentek meg DAVID STOCKMAN *A politika diadala* című könyvében. Pinkerton már akkor nyilvánosságra hozta elképzeléseit,

amikor még Bush Fehér Házában dolgozott, és ezekkel Kemp is egyetértett. Bill Bennett még azelőtt elkezdte kulturális hadjáratát, hogy Reagan kinevezte volna, míg Buchanan lázadása Bush elnökségének kezdeti időszakára tehető. Egyikőjüknek sem kellett ellenzékben lenni ahhoz, hogy kidolgozzák és továbbfejlesszék elképzeléseiket, bár a hivatalban eltöltött idők politikai hányattatásai talán elősegítették platformjuk kialakulását.

Másodszor, az ellenzéki lét szabadsága nem vezetett semmiféle nagyszabású intellektuális áttöréshez — az egyes eszmeáramlatok problémái és árnyoldalai ugyanolyan erősek maradtak, mint korábban. Ha valami, akkor az ellenzéki lét megkönnyíti a politikusok és az ideológusok számára a problémák elkenését, hiszen a különböző elképzeléseknek csak meg kell ragadniuk a képzeletet, de nem kell ténylegesen megvalósulniuk. Ironikusan szólva, a kormányzat megnehezíti az intellektuális kérdések megkerülését, és könnyebbé teheti néhány kényes politikai kérdés kezelését. Az abortusz nehéz, és a társadalmat megosztó kérdése például sokkal inkább fenyegeti az ellenzékben levő párt egységét, ahol sokkal kevesebb dolog vonja el a figyelmet és gyengébb az összetartás ösztöne is.

Harmadszor, az ellenzéki lét nem segítette elő a republikánusok számára, hogy szintetizálják a különböző eszmeáramlatokat. Még hátráltatta is ezt a folyamatot, hiszen növelte a megkülönböztető jelleg vonzerejét a vezető szerepre pályázók számára. Mégis nyilvánvaló, hogy a konzervativizmus jövője a különböző eszmeáramlatok összebékítésében rejlik. Ezek az áramlatok ugyanis egymástól függenek.

Először is a költségkorlátozó konzervativizmusnak szüksége van az ösztönző konzervatívok választási stratégiájára és reményt keltő üzenetére. Bármit is mondanak, a reaganizmus híveinek szükségük van Jack Kempre. Azok a változások, amelyeket a kormányzat újrafelfedezése a közszolgálattal szembeni magatartásban kiváltott, elősegíthetik a kormányzat újrakorlátozását is.

AZ ÖSZTÖNZŐ KONZERVATIVIZMUS SZÓSZÓLÓINAK szükségük van a költségkorlátozó szövetségesekre is, hogy kampányuk ne fenekeljen meg a hatalmas deficiten. Ha pedig a szegények ösztönzésére irányuló kísérletük nem több, mint naiv derűlátás, akkor szükségük lesz a kulturális konzervatívok szigorúságára, akiknek az értékei áthathatják törvényhozói szemléletüket.

Világos a kapcsolat a kulturális és a költségkorlátozó konzervativizmus között is, amit HERBERT LONDON, a New York Egyetem professzora, kihívóan fogalmazott meg:

Miért nem mutatta ki még senki sem, hogy a konzervatív költségvetési politika és a szociálliberalizmus összeegyeztethetetlen? Ha az egyének általában nem tudják fenntartani magas életszínvonalukat és kordában tartani kiadásait, amennyiben szabados nézeteket vallanak a szexről, az erkölcsről és a fegyelemről, miért lenne ez lehetséges a társadalmak számára.⁴³

Ha ez a nézet nem egy olyan parancsuralmi kormányzat igazolását szolgálja, amely államosítja az erkölcsöt és mindenbe beavatkozik, a kulturális konzervatívoknak szükségük lesz arra, hogy az ösztönző konzervatívok hangsúlyt fektessenek a decentralizált civil intézményekre.

Végül, bár a legtöbb konzervatív elutasítja Buchanan programját, a republikánusoknak szükségük van az erős nemzeti érzésre, és egyetlen párt sem élhet meg némi populizmus nélkül. Ez különösen 1996-ban lesz majd lényeges, amikor a republikánusok megpróbálják visszanyerni azokat a szavazókat, akiket 1992-ben ROSS PEROT csábított el tőlük.

AZ, HOGY AZ ELLENZÉKEN BELÜL nem jött létre semmiféle szintézis, nem okozhat meglepetést. Sokkal valószínűbb ugyanis, hogy ez a szintézis a kormányzás során jön létre, amikor a politikusok különböző minisztériumokban próbálják megvalósítani programjaikat, és összeköti őket a kollektív felelősség.

A csúcstalálkozó résztvevőinek vidámsága megalapozatlan volt: intellektuális téren az ellenzéki lét nem hoz nyereséget. Inkább felesleges megosztottságot és lazuló szigort eredményez, valamint azt, hogy az ellenzék oly mérvű politikai korrektségre törekszik, amit kormányon lévén nem lehet, soha nem is lehetett, megvalósítani. Nem az ellenzékiesség a legkényelmesebb helyzet ahhoz, hogy megoldhassuk a „végső soron intellektuális” problémákat.

1994. szeptember

DANIEL FINKELSTEIN

Fordította: STRAKY ZOLTÁN

Jegyzetek

- (1) *National Review*; 1993. március 29.
- (2) Uo.
- (3) Uo.
- (4) David Willetts: *Civic Conservatism*; Social Market Foundation, 1994. június.
- (5) Ronald Reagan: *Speaking My Mind — Selected Speeches*; Simon and Schuster, New York, 1989.
- (6) Uo.
- (7) *Market Liberalism*, Cato Institute; Washington, 1993.
- (8) Charles Murray: *Losing Ground*; Basic Books, USA, 1984.
- (9) David Frum: *Dead Right*; Basic Books, USA, 1994.
- (10) Uo.
- (11) Uo.
- (12) Larry Schwab: *The Illusion of a Conservative Reagan Revolution*; Transaction Publishers, New Jersey, 1991.
- (13) Uo.
- (14) William Kristol a *The American Enterprise* 1994. július-augusztusi számában, AEI, Washington.

- (15) Uo.
- (16) Schwab, i. m.
- (17) P. J. O'Rourke: *Parliament of Whores*; Vintage Books, AEI, Washington, 1991.
- (18) Jack Kemp: *American Renaissance*; Harper & Row, USA, 1979.
- (19) Robert Bartley: *The Seven Fat Years*; Free Press USA, 1992.
- (20) Frum, i. m.
- (21) *American Spectator*; 1994. augusztus.
- (22) Uo.
- (23) Uo.
- (24) *National Review*; 1993. március 29.
- (25) Frum, i. m.
- (26) *National Review*; 1993. március 29.
- (27) A Social Market Foundation, a Manhattan Institute és a *The Times* által az „új paradigmáról” rendezett konferencia kiadatlan dokumentumai, London, 1993. december 1.
- (28) Uo.
- (29) Uo.
- (30) Myron Magnet: *The Dream and the Nightmare*; William Morrow, 1993.
- (31) Uo.
- (32) *New Republic*, 1992. december 14.
- (33) William Bennett: *De-valuing America*; Simon&Schuster, 1992.
- (34) Magnet, i. m.
- (35) *Los Angeles Times*; 1993 június 3.
- (36) Frum, i. m.
- (37) *American Spectator*; 1993. október.
- (38) *New Republic*; 1993. április 5.
- (39) Uo.
- (40) *Washington Post*; 1994. május 18.
- (41) *American Spectator*; 1994. július.
- (42) *National Review*; 1994. február 1.
- (43) *American Spectator*; 1993. május.

KEITH HARING: SZÁRNYASOLTÁR; A KÖZÉPSŐ TÁBLA

ELITKULTÚRA ÉS POPULARITÁS

A. R. Penck, Robert Combas és Keith Haring művei
a Ludwig Múzeumban

VAN A LUDWIG MÚZEUMBAN NÉHÁNY KÉP, amit kinéztem magamnak már egy ideje, tervezgetvén, hogy alkalomadtán majd írok róluk valamit. Az eleinte még bizonytalan érzés, mellyel magamban összekapcsoltam őket, a kezdetben meglehetősen sűrű ködbe burkolódzó koncepció lassan határozottabb formát vett fel, végül, némi tétovázás után, három festményt választottam ki mint értelmezendő műtárgyat és demonstratív példát, melyek ürügyén szeretnék körbejárni a legutóbbi idők művészetével kapcsolatosan bizonyos fogalmakat, jelenségeket. A. R. PENCK, ROBERT COMBAS és KEITH HARING egy-egy művéről lesz majd szó, egy német, egy francia és egy amerikai művész munkáiról, és ezek kapcsán „magas” és „alacsony” kultúra kapcsolatáról, „primitivizmusról” és *graffitiről*, jelekről és jeladásokról, továbbá mindezzel összefüggésben a művészet hatásmechanizmusairól és hatni vágyásáról. Kiinduló- és viszonyítási pontként azonban mindvégig igyekszem szem előtt tartani a képeket, magukat a gondolkodásra késztető, állításokra pedig igazolásként vagy akár cáfolatként használható tényeket, „objektumokat”. A válogatás bevallottan önkényes (legfőbb indokként nem is hozható fel más, mint pusztán a személyes jellegű érdeklődés és vonzalom), hisz a három mű hasonlóságai mellett legalább annyira nyilvánvalóak és figyelemreméltóak különbségeik is. Ezek a képek korántsem képviselnek egyféle irányzatot, stílust vagy felfogást, keletkezési dátumuk is viszonylag távoli: Penck festménye 1975-ből való, Combasé 1987-ből, míg Haring oltárával a 90-es évek veszi kezdetét.

A képek különböző országokban, más-más feltételek mellett és eltérő szándékkal születtek, ugyanakkor kifejezőmódjukat illetően mégis visszavezethetők egyféle közös alapra, nevezetesen a modern művészet „primitivista”, „archaikus”, „egyszerűsítő” és más hasonló jelzőkkel leírható többféle törekvésének, irányzatának közös alapjára, melyek közvetítői, közvetlen forrásai legtöbbször az ún. „alacsony művészet” vagy „populáris kultúra” körébe tartozó jelenségek, mint például a *graffiti* vagy a képregény. Képeink közös jellemzője, hogy bár ezeknek a közérthető műfajoknak az eszközeivel élnek és látszólag könnyen olvasható jeleket formálnak, jelentésük — azokkal ellentétben — többrétegű és magába építi a „magas” kultúra tanult elemeit is, értve ezen például tradicionális képtípusok vagy konkrét képzőművészeti előzmények felidézését. Ha nem is

fogadjuk el evidenciának, hogy az elitkultúra (a klasszikus és az avantgárd) lassan felszámolódik, és helyét épp a tömegkultúra különféle formái veszik át, itt mindenesetre érdekes példákat találunk majd e kétféle kultúra egymásrahatására, az előbbi újabb és újabb megtermékenyülésére az „alacsony” művészet által, mely immár minden eddiginél összetettebb, „rafináltabb” módon ható képeket és jelentéseket szül. „Mindenki mindenhol kölcsönöz, idéz, lop (legtöbbször öntudatlanul): az együttélés nemcsak térbeli-időbeli egymás mellett lét, hanem láthatatlan szimbiozis.”¹ Vajon ez lenne a művészet megmenekülésének egyik lehetséges útja: olyan mutánsok születése, melyek bár hatékonyak, mint a képregény, de mégis értékorientáltak, mint mondjuk a *Guernica*? Talán igen, az egyik útja.

A. R. Penck, alias RALPH WINKLER 1939-ben született Drezdában. Legkorábbi képein régi korok stílusát tanulmányozza, rekonstruálja, elsősorban REMBRANDTÉT; majd 1961-ben, a berlini fal megépítésének évében dolgozza ki „világképeinek” elméletét, melynek alapján szakít addigi programjával, és modellszerűen próbálja megjeleníteni a két rendszerre szakadt világ szerkezetét, alapvető erőviszonyait, politikai és egyéb konfliktusait. Figurái végsőkéig egyszerűsített emberalakok lesznek, „pálcikaemberek”, melyek teste struktúrát alkot a képen belül: a „világjelenetek” szereplői alá- és fölérendeltségben állnak, konfrontálódnak, egymás mellé sorolódnak és így tovább. Egymás közti viszonyukat, ellentéteiket az egymásra emelt fegyverek egyértelmű jelen kívül bekeretezett matematikai képletekhez hasonló kis táblák is tudatják a nézővel, elemi szintű állítások ütköztetésével kifejezve ideológiákat, hovatartozást (például $A=A$, vagy *ellenkezőleg* stb.) Winkler ekkoriban veszi fel ALBRECHT PENCK geológus és jégkorszakkutató nevét, utalva saját hidegháborús, „jégkorszaki” kutatásaira, az akkoriban még változtathatlannak tűnő keleti és nyugati félből álló világot feltérképező elemzéseire. A hatvanas évek közepén érdeklődése az információelmélet, a kibernetika felé fordul, és kidolgozza ún. STANDART elméletét. Ennek lényege a képi kifejezés redukciója elemi jelekre, egy olyan egyetemes jelrendszer kidolgozása, mely a kommunikációelméletek és a percepciók kutatásainak tanulságait felhasználva közérthető, „demokratikus” művészetet hoz létre, így például olyan sztenderd képszerkezeteket próbál kikísérletezni, melyek azonnal felfoghatók és befogadhatók, a néző pedig képes azokat akár azonnal reprodukálni is.

TERMÉSZETESEN EZ FORMAILAG EGYÜTTJÁR az úgynevezett primitívizmussal, a tanulatlan, ösztönös, archaikus megjelenítési módok tudatos alkalmazásával, hiszen egyedül ezek jelentenek valamilyen közös kifejezőeszközt, profizmuson és dilettantizmuson, osztályokon és rasszokon túl, létrehozva a számára ideálisnak tetsző, társadalmilag hatékony művészetet. A hetvenes évek elejétől „sztenderd-modelljeit” térben is elkészíti. 1980-ban Nyugat-Németországba települ át, 1983-ban átköltözik Angliába, most felváltva él Düsseldorfban és Írországbán. Képei továbbra is elemzéseket adnak a „rendszerekről”, de a festmények színesebbé, komplexebbé

válnak; sokasodik a jelképes figurák száma: állatszimbólumok, mágiikus elemek, zombik, mítikus alakok jelennek meg. Elméletét immár a düsseldorfi Művészeti Akadémián is oktatja, lassan egy évtizede. Egyik volt tanítványa, NIKOLAUS GERSZEWSKI, Penck óráinak emlékét felidézve ad hangot fenntartásainak az általa képviselt program folytathatóságát és eredményességét illetően.²

A LUDWIG GYŰJTEMÉNYBEN LÁTHATÓ, *Metafizikus áthatolás egy zebrán* című Penck-festmény 1975-ből való, az ún. „TM-képek” sorozatába illeszkedik (a TM Penck egy másik álneve). A nagyméretű kép felületét csaknem teljesen betöltik a színes emberi és állati figurák, jelek és szimbólumok. Az ismert módon ábrázolt, piktogramszerű elemek mellett a jelenet „főszereplői”, a csaknem életnagyságú férfi- és nőalakok szokatlan módon modelláltak, egyénítettek. A jelenet korántsem olyan egyértelmű, hogy a néző által azonnal átlátható és visszaadható lenne, a szem lassan fedezi fel az újabb és újabb részleteket; kénytelen viszonyítási pontokat keresni, összehasonlítani, csoportokat alkotni és szembeállítani, és így keresni a kép szüzsétől független jelentését. A képszerkezet korántsem térképezhető fel egyetlen pillantással, elsőként éppen bonyolultsága tűnik fel. Kis időn belül rátalálunk a címadó zebrára a késsel festett törzsi szépség mögött, avagy körülötte, vele összeolvadva, mellette látjuk a zebrán hozzá hasonló módon „érzékfeletti módon” áthatoló férfialakot. Ennek feje búbján, vele szimmetrikusan egy zebracsíkos alak, jobbra lebegő, mintás testű nő, balról két férfi profilban; és további két összetartozó páros a jobb felső képnegyedben. Ezeket a nagyobb csoportokat egészítik ki a pár vonallal megfestett figurák: lándzsával struccra vadászó harcos, kis menekülő figura, sas, bika, kígyó stb. Az egész festmény valamilyen archaikus, „törzsi” érzetet kelt (az állatok, a festett testek, a vadászat stb.), bár formailag éppen hogy elszakad a Penck által maga elé tűzött minimalista programtól, mely tehát a primitív ábrázolási módokat tekinti egyik példájának. A kép ugyan nem fejthető meg egyértelműen, de minden valószínűség szerint Penck egyik kedvenc témája körül forog, tudniillik az átalakulás, átkelés, a közties állapot körül, ami önmagában is meglehetősen bonyolult filozófiai-kultúrtörténeti fogalom. Ezt a tartalmat itt sokkal inkább halmozással, az alakok, a motívumok túlbujánzó gazdagságával fejezi ki, mint redukcióval, egyértelmű, egyezményes jelentésű piktogramokkal. A képnek van egy gyűjtőpontja, a zebra (illetve az a narancsszínű alakzat, ami körülveszi), a figurák ehhez viszonyulnak, a párokat összekötő erővonalak ezen haladnak keresztül. A metamorfózis folyamatosan zajlik, mindenki mozgásban van, egy-egy testpár vagy eltérő fázisban van egymáshoz képest, vagy pontosan ismétli egymás mozdulatát, de más nemű, mint a kék nő és a szürke férfi, de maga a zebra is szinte tükörképe az egyik, földre hajló, sziluetszerű nőalaknak. A guggoló vörös nő a bikához hasonlít, a „T”-vel jelzett szakállas férfi a sasra és így tovább. Az átjárás, a metamorfózis, a mitológiai történeteket felidézve, emberek és állatok között is zajlik. Ez a kép — szemmel láthatólag — inkább

formai és fogalmi asszociációk során épült, és sokkal kevésbé jellemzi a STANDART tudományos tervszerűsége.

AZ AZONNALI ÉS KÖZ-ÉRTHETŐSÉG kommunikációs követelményét ebben az esetben szubjektív (ha tetszik, festői) szempontok bírálják fölül, szigorú önkorlátozás helyett a motívumok kedvteli halmozása során népesül be a kép, a jelentést pedig nem meghatározott értelmű szignálok összeadásával lehet mintegy elolvasni, hanem az a festmény specifikus értékeiből kerekedik ki, színekből, formákból, mintákból, viszonylatokból. Magyarázhatjuk ezt azzal, hogy ezúttal a művészet saját törvényszerűségei erősebbnek bizonyultak, mint bármilyen elmélet vagy manifesztum, és igazán jó művek esetében ezeknek is kell működni, nem pedig akármiféle ideológiának. Gerszewski fenntartása azonban egészen más jellegű Penck 1980 utáni tevékenységével kapcsolatban, kritikája inkább politikai, morális, mint esztétikai jellegű, és Penck művészetének változását ő ilyen szempontokból magyarázza. Megfogalmazása szerint Penck, az áttelepült művész, a rendszerek korábbi leírója és szigorú bírálója „beleszaladt a Rendszerek csapdájába”³, elveszítette radikalitását és beépült immár egy új szisztémába, ti. a nyugatiba; és ezzel hozza összefüggésbe azt is, hogy „növekvő mértékben vonja ki magát az értelmes olvashatóság igénye alól”⁴, hiszen állításai már nem szólhatnak az ellen a struktúra ellen, melynek ő is részévé vált, ahol kiállít, elad, a tévében bohóckodik és „kimázolja a közterületi falakat”. Ha Penck eredeti szándéka szerint egyetemes vizuális nyelv is kívánt volna lenni ez a művészet, ez nem valósult meg, egyrészt a képzőművészet (a nyelvtől eltérő) saját törvényeinek, mozgásainak érvényesülése miatt, vagy ha elfogadjuk Gerszewski érvelését, a bíráló attitűdöt célként kítűző művésznak és programjának kudarcra miatt. Emellett azt is meg kell említeni, hogy bár léteznek azok az elemi kifejezések, melyeket a modern művészet hol a törzsi művészetben, hol a gyerekrajzokban, hol a *graffitiben* fedez fel, és melyek bizonyos alapvető, közös mentális képzeteknek adnak formát, a magas művészetben való felhasználásuk, vagy egyáltalán, egyéni felhasználásuk során amúgy is annyira átformálódnak, többértelművé válnak, hogy végül ugyanúgy megtanulandóvá, megfejtendővé lesznek, mint bármely egyéb tradíció ábrázolásai. Általánosságban véve pedig végül azt is hozzátehetjük, hogy a szimbólumok ereje éppen többértelműségükben rejlik, nem szerkeszthető olyan szótár, melyben pontosan lefordíthatnák őket, hiszen jelentésükben benne foglaltatik többek között a befogadó elméjének tartalma is. Ha értelmet keresünk, látni elengedhetetlenül és többféleképpen is meg kell tanulnunk, és nem kerülhető el az sem, hogy közben valamennyire saját magunkat is tanulmány tárgyává tegyük.

Penck elképzelései a demokratikus művészetről erősen kötődtek a strukturalizmus fénykorához, a művészetek és főleg a nyelv vizsgálatokor alkalmazott, természettudományoktól kölcsönzött módszerek elterjedéséhez, és ahogy azt maga is írta, bár művészetének megjelenésében egyáltalán nem emlélkeztetett a konceptuális műfa-

jok egyéb példáira, az valójában egyfajta konceptualizmus volt mégis, erős fogalmi indíttatással. 1990-es interjújában beszél arról, hogy idővel ráébredt, nem az „archaizmus” a meghatározó kulcsszó, az alapelv, melyen az ilyesféle művészetnek alapulnia kell, hanem az absztrakció; a modern kor művészete nem másolhatja például a primitív népek műalkotásait, hanem az elemi jelenségeket a korának megfelelő, „differenciált modern formán keresztül” kell megjelenítenie⁵.

ROBERT COMBAS EGY GENERÁCIÓVAL FIATALABB PENCKNÉL (1957-ben született), és az általa használt „alacsony” műfaj kétségtelenül differenciált, modern, és emellett viruló: a képregény. A képregény — mint a populáris kultúra más megnyilvánulásai is — főleg annyiban rokon az eddig emlegetett, inkább az „*art brut*” körébe tartozó jelenségekkel, hogy ez is redukál, egyszerűsít, valamilyen közös tudásra épít, lényegében szintén archetipikus elemekre (fogalmakra, képekre, szerepekre) utal, szimbolikus, mitológikus alakokat teremt, ám megjelenésében professzionális, művelői szakirányúan képzett rajzoló, szakirányú tehetséggel. Ami irigylődő, Penck elméletének szemszögéből nézve is, a képregények (és mozgó változatuk, a rajzfilmek) hihetetlen népszerűsége és hatékonysága. Hogyan is zajlott vajon Combas esetében az elit és szubkultúra egymásra találása? Jó két évtizeddel Penck kísérletei után, talán már jóval természetesebben és ellenkező irányban, mint ahogy az eddig szokásos volt: ő már képregényeken, tévén és mozin nőtt fel, és természetesnek tekinthette, hogy ebben a mindenki számára érthető műfajban fejezze ki magát, kihagyva a művészt és közönséget egymástól eltávolító felesleges vargabetűket, értve ezen az akadémiákon elsajátítható művészi nyelvet, stílust és más hasonlókat. Ez a művész nem „beemelt” a magas kultúrába vulgáris elemeket, inkább létrehozott egy olyan művészetet, melynek vizuális anyanyelve a képregény populáris műfaja, de mivel annak sztereotip témáit mégsem tartja elégségesnek (vagy eléggé szórakoztatónak?), ehelyett a művészettörténeti tradíció jóval változatosabb étlapjáról is válogat. Combas, a francia „*Figuration Libre*” egyik sikeres képviselője, mindent képregénystílusban fest meg: délfrancia tájképet, aktot, önarcképet és csatajeleneteket, de olyan művészettörténeti parafrázisokat is, mint festményünk, a *Guernica Foie Poulet* (1987). Minden személy és tárgy karikatúraszerű, kiszínezett fekete kontúrrajzként jelenik meg, általában szövegekkel kiegészítve, híven a műfaj sajátosságaihoz. Ezen kívül majd’ mindegyik festményhez jár rövid, a művész által írott kommentár is, mely elmeséli a szereplők előéletét, és elmagyarázza a bemutatott jelenetet. Így például a *Love and Peace et Happiness* (1987) című, „dzsungelharcos” képéhez fűzött írásában az egész világot elborító háborúk minden eddiginél elevebb mivoltáról értekezik hosszasan, hiszen amint írja, manapság mindenki harcol mindenki ellen: „a zsidók az arabok ellen, a mikrobák az orvosok ellen, a nők a férfiak ellen, az oroszlanok a hiénák ellen, King Kong Godzilla ellen, a fekete a fehér ellen, én ellened, és ki-ki saját maga ellen is”⁶. A szereplők (a ruszso-amerikai származású

Dandi őrnagy, harisnyában és melltartóban, valamint Henri Thomson de Casablanca őrnagy) gépfegyver- és pisztolypárbajt vívnak (a torkolattüzek gondosan megrajzolva). A harmadik szereplő egy halott harcos, ő tartja a „szeretet, béke és boldogság” feliratú táblát, körülötte pedig minden négyzetcentimétert betöltenek az ágyúk, balták, viking harcosok és harci színekkel kimázolt indiánok. A neveltségességig eltúlzott arzenál leginkább a kisiújk háborús játékait és rajzait juttatja eszünkbe, a csúzlikat és műanyagkatonákat egyre inkább felváltó villogó csövű elemes gépfegyvereket, a rajzfilmek szünetében reklámozott csillagháborús játékokat, a Nintendo egyre kifinomultabb számítógépes szimulációit, vagy éppen a festékgolyókkal űzött embervadászatot mint népszerű vasárnap délutáni szórakozást — belépés csak gazdagoknak. Az agresszióra, akciókra, küzdelemre épülő műfajok a populáris kultúra egyik legszélesebb tartományát jelentik a *Tom és Jerry*től az akciófilmekig; Combas témája is a háború, az erőszak, ám mivel az abszurditásig fokozza az indulatokat és halmozza a fegyvereket, a végeredmény egyszerre ijesztő és nevetséges. Combas nem akar külön nyelvet kidolgozni, felhasznál egyet, melyről már bebizonyosodott, hogy hatékony, de csak megjelenésében vulgarizált, a tömegkultúra által felmutatott értékeket (agresszió, hatalom) nem vallja magáénak, éppen hogy megkérdőjelezi.

ALUDWIG MÚZEUM GUERNICÁJÁNAK ESETÉBEN lehetetlen eltekinteni egyéb, nem egészen populáris tudásoktól, amire a cím és a PICASSO név utal, benne vagyunk bizony a művészettörténeti hagyomány kellős közepében, a művészet ismét csak önmagát vizsgálja, „a posztmodern kígyó enfarkába harap”. De mit is látunk? Sportmezbe öltözött figurák küzdenek egymás ellen, pólójuk felirata igazít el, ki kicsoda: elszántan támad a szinte kilátástalan helyzetben lévő „PICASSO CON(o)”-ra három alak: lándzsát döfne a nyakába „I ♥ MAM-ER”, pisztolyt fog rá „PUB(IS)” és kétféle baltával, magasugrótechnikával ível át fenyegetőleg a feje fölött „SÉ-TA-NTE QUA-TOR-ZE”. Ha alaposabban megnézzük őket, kiderül, hogy az imígyen megnevezettek tulajdonképpen beöltöztetett bikák, nagy füllel, szarvval (mi sem természetesebb egy képregényben, mint az antropomorf kutya, macska, medve, ló stb.), ezek mérkőznek tehát sajátos bikaviadalban: a jelek szerint Picasso a kiszemelt áldozat. Ha felidézzük az eredeti *Guernicát*, nyilvánvalóvá válik, hogy valóban ez a kép volt Combas kiindulópontja, mégpedig konkrétan a lándzsával átdöfött, kitátott szájú ló motívumát rajzolta át. Rögtön megsokszorozta a „támadók” alakjában, bikákká, sportcsapattá, valamint élethalálharcot vívó riválisokká formálva át őket. A *Guernicából* így lesz a *Gernica* (sk. jav.: *Guernica*), *Máj*, *Csirke* című kép, ami nem parafrázis, hanem profán reflexió nem is annyira magára a *Guernica* című festményre, inkább arra mint szimbólumra, mégpedig egyfajta kultúra, a magas művészet egyik szimbólumára; és persze reflexió Picassóra, a század szent szörnyetegére, a leküzdendő, de kikerülhetetlen ellenfélre, akinek bár megroggyant a tér-

de, még nem hullott teljesen a földre a „publicitás” fegyvere előtt. Combas tehát mindenesetre elhelyezi magát (afféle rendes posztmodern művészként) a művészettörténet folyamatában, képtípusokra és konkrét előképekre hivatkozik, legyen azzal bármilyen tiszteletlen vagy elutasító viszonyban is. A „közös tudás”, amire épít, jóval mélyebb, mint amire a tisztán populáris művészetek alapulnak, ugyanakkor azok eszközeit veti be mint kipróbált módszereket a közönség figyelmének elnyerésére.

A nyolcvanas évek művészete nem akar a társadalomtól elkülönülni, szigorúan őrködve függetlensége felett, mint az avantgárd, hanem nyíltan próbál minél szélesebb körben ismertté és eladhatóvá válni. Kapcsolatokat keres az üzlet, a fogyasztás világával, reklámozza magát, igyekszik bekerülni a médiavilágba. A nagy kiállítások showmúSORRÁ, vándorló cirkusszá alakulnak, reprodukciókkal ékített ajándékcikket árulnak a „múzeumshopok” ceruzától az esernyőig, a „kunsztot” bárki hazaviheti és használhatja.

VALÓSZÍNŰLEG MINDEN IDŐK EGYIK LEGNAGYOBB BIZNISZE fűződik Keith Haring, az 1990-ben 32 éves korában AIDS-ben meghalt amerikai művész nevéhez. Haring rajzai megjelennek edényeken, órákon, pólókon, popénekesek testén, épületek teljes falát beborítva, színházi díszletként, számítógépes oktatóprogramban, léghajón lebegve a város felett. Képei valóban a tömegkultúra részévé váltak, mindenhol hozzáférhetőek, kelendők, fogyaszthatóak, egyrészt művészetének vállalt jellege, másrészt hihetetlen termékenysége folytán. Az ő esetében valóban nincs határ „magas” és „alacsony” között, az autonóm művészet összefolyik az alkalmazottal, festészet a *design*-nal, szobrászat a dekorációval, reklám és üzlet az önkifejezéssel.

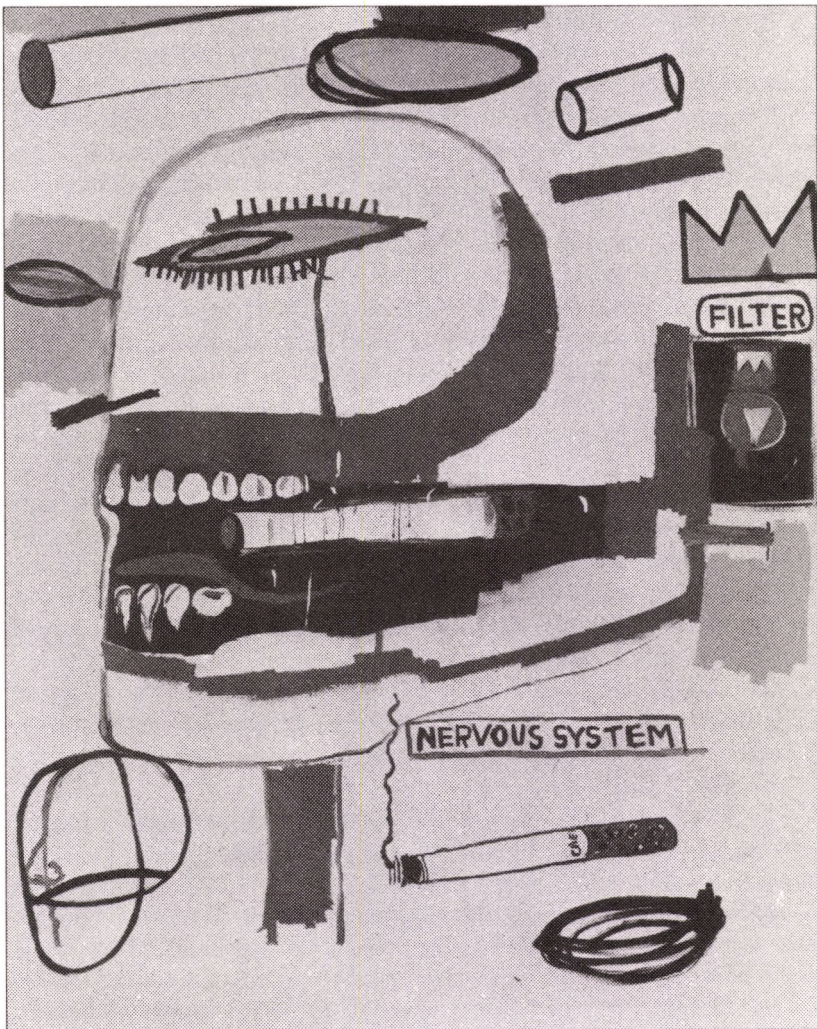
Haringet szokás az ún. graffitiművészekhez sorolni, JEAN-MICHEL BASQUIAT, KENNY SCHARF és mások mellett. Ugyanakkor egyikük sem készített csupán a szó szoros értelmében vett *graffitit*ket, melyek az 1970-es évek elejétől elborították New Yorkban a metrószerelvényeket és házfalakat. A „valódi” graffitiművészek, sprayt használva, főleg személyazonosító jelüket, a „tag”-et festették különféle helyekre, anonimitásukat gondosan megőrizve, hisz egy-egy akciójukkal a vandalizmussal szemben fellépő törvény kemény megtorlását kockáztatták. Haring és Basquiat képi világa ennél sokkal gazdagabb a kezdetektől fogva, nem pusztán szignókat hagynak, hanem valódi képeket hoznak létre, amiket a 80-as évek elejétől már a galériák is felfedeznek és árulnak. Basquiat kapcsán általában azt emelik ki, hogy formai jegyei, egyedi jellege miatt inkább az európai expresszív hagyományokhoz köthető; Haring viszont inkább az amerikai *pop* hagyományait folytatja, de annak törekvéseit a végső-kig radikalizálva. Haring szerint a tömegkultúra, a média korában élő művésznek a szerepe gyökeresen megváltozott, „nem elég kézműves módon kimunkálni a kisszámú, gyűjteményekbe szánt alkotásokat, hanem meg kell sokszorozni a közönséggel való kapcsolatot”⁷, ahogy azt WARHOL is vallotta. 1980-ban, művészeti tanul-

mányai befejeztével akcióba is lép: krétával telerajzolja a metró-aluljárók üresen fekete reklámtábláit, ellenreklámokkal, a metró közönségének szánt üzenetekkel: lángoló pénzkötegekkel, hatalmas piros szívet fejük fölé emelő emberekkel és saját azonosító jelével, a négykézláb álló gyermekkel és a kutyával. A rajzok készülése közben jelen van a metró közönsége is, a művész és néző közvetlenül érintkezik. Tíz év leforgása alatt Haring részt vesz az elitkultúra olyan reprezentatív eseményein, mint a kasseli Dokumenta, a Velencei vagy Sao Paolo-i Biennálé; közben művei elárasztják a köztereket. Egyik akciója címe is ez: „MESSAGE TO THE PUBLIC” — üzenet a közönségnek, a közembernek. Fényújságon, hárommillió példányban megjelenő iskolai lapban, a Music Televisionban szerepel. Iskolákat, kórházakat, múzeum-enteriőröket fest ki, kampányokban vesz részt plakátok és logók tervezésével (AIDS, Dél-Afrika, Live Aid), divatbemutatókhoz, tánc- és színházi előadásokhoz készít díszleteket, munkáival nemcsak az USA-ban, de az egész világon nyomul, Európában, Ausztráliában és Japánban. Rajzaiban olyan piktogramokat, ideografikus jeleket kísérletez ki és variál, melyek valóban valaminő „vizuális eszperantó” elemeivé válnak a sajátjai mellett, melyek emberi figurái az élet, a halál, a szenvedés, a szex jeleneteiben tűnnek fel. Felhasználja a tradicionális szimbólumokat (szív, piramis, kereszt stb.), kiegészítve a modern kor jelképeivel (tévékészülék, repülő csészealj, számítógép, az atom vagy a dollár jele) és végül néhány olyan populáris elemmel, mint a mikiegér és más rajzfilmfigurák. Haring teljesen „beépül a rendszerbe”, de ezt is akarja, totális kommunikációt megvalósítani, olyan témákban, melyek mindenkit érintenek. Utolsó munkája viszont, melynek egyik példánya a Ludwig Múzeumba került, nemes anyagból, tradicionális műfajban készült, egy három részből álló szárnyasoltár fehérarany borítással, melyen középen a keresztrefeszített és a gyermek Krisztus látható, a szárnyakon pedig az üdvözültek és elkárhozottak jelenetei; csendes, meditatív mű, minden ironikus grimasz nélkül, csak néhány héttel előzi meg Haring halálát.

SZIPŐCS KRISZTINA

Jegyzetek

- (1) Almási Miklós: *Anti-esztétika*. T-Twins Kiadó, Budapest 1992, p. 15.
- (2) Nikolaus Gerszewski: *A Rendszer képei*. Balkon 1994. május, 6-8.
- (3) i.m. p. 7.
- (4) i.m. p. 8.
- (5) A. R. Penck im *Gespräch mit Wilfried Dickhoff*. Kiepenheuer & Witsch, Köln 1990.
- (6) „EIGHTY” The European Painters (Katalógus) 1987, Párizs
- (7) DELPHINE RENARD: *Graffiti írók, graffiti művészek* In: *Budapesti falfirkák*. Kiállítási katalógus. Fényes Adolf terem, Budapest, 1986; p. 106.

JEAN-MICHEL BASQUIAT: TOBACCO (TABAK), 1984. (RÉSZLET)
VÁSZN, AKRIL ÉS OLAJKRÉTA; 219x173 CM; BISCHOFBERGER-GY., ZÜRICH

DERMEDT SZÍV

CLAUDE SAUTET 1992-es filmje némi késéssel jutott el hozzánk. Tarolt, amíg ideért: Velencében Ezüst Oroszlánnal jutalmazták, majd Félix-díjas lett, a főszerepet játszó DANIEL AUTEUILT pedig kikiáltották az év legjobb európai színészének. Két César-díjat is kapott, a rendezőt és az epizódistaét (utóbbi ANDRÉ DUSSOLLIER-é, Maxime alakítójáé), továbbá az év kiemelkedő idegennyelvű filmjének találták a brit filmkritikusok 1994-ben.

Némi gyanakvást kelt az egyöntetű siker: vajon nem csak a konkurrencia hiánya értékelte föl a művet? Akinek polcán ott a francia filmművészet kézikönyve, BIKÁCSY GERGELY: *Bolond Pierrot moziba megy* című kötete, érvekkel indokolhatja kétségeit. Az elmúlt évtizedek meghatározó rendezői egyéniségéről olyasmit talál ugyanis, hogy működése CLAUDE CHABROLÉVAL, illetve a „giccs artistájának”, CLAUDE LELOUCH-nak tevékenységével rokon, és jóllehet a renoire-i hagyomány folytatója, értékei korhoz, valamint helyhez kötöttek.

Polgári filmes, aki pillanatra sem titkolja hovatarozását, sőt mi több, nyíltan rokonszenvezik a társadalom középrétegével. Rovására írható még, hogy „művészileg kevés újat tartalmazó munkáiban... az ábrázolt figurák elsősorban társadalmi állapotrajzot tükröznek”, lelkükben sekélyesek. Önkifejező egyéniségek helyett szűk kis csoportokat látunk.

A művet néző komoly fenntartásokkal térhet be a moziba, s ha így tesz, bizony meglepődik. A *Dermedt szív* (eredetileg *Un coeur en hiver*) inkább *A rossz fiúra* (*Le mauvais fils*) hajaz, amiről azt olvassuk: „majdnem keserű művészet, legalábbis nyugtalanító”. Zárt, átlagos földi halandók számára megközelíthetetlen világba kalauzol el Sautet: zenészek, és konzervatóriumi végzettségű hangszerkészítők közé. Ők a botfülűek számára fölfoghatatlant is érzékelik. Igazi sznob módján ámulhatunk rajtuk. S miközben elalélunk a gyönyörtől, suttogni kezd bennünk a kisördög: ugyan, miféle szemfényvesztés ez?

Hát, a mozi.

Két kitűnő hegedűreparáló mester évtizedes barátságát teszi próbára egy fiatal és nagyon tehetséges művésznő felbukkanása. Maxime azonnal beleszeret Camille-ba. A lány valóban gyönyörű, s igaza van mindannyiuk közös tanárának és mentorának, Lachaumennek: fegyelmén átút a szevedély. Illik tehát az érett férfiak közé. Maxime világfi ugyan, Stéphane azonban agglegény, száraz, sőtlan alaknak tartják. A zenét kedveli egyedül, és csak a munkájában hisz. Szakmájának virtuóza, emberi kapcsolatai azonban nicsenek. Mindössze egy közeli könyvesbolt tulajdonosnőjével áll beszélő viszonyban.

SZAVAK NÉLKÜL IS JÓL ELVANNAK EGYMÁSSAL. Az udvarias csevegéseknél Stéphane többnyire hallgat. Ha nagyon megszorítják, előzékenyen kitér. Ahogy reá, kollégáira sem jellemző a túlzott verbalitás. Érzelmeket, indulataikat a legszükségesebb mértékben fogalmazzák mondatokká csupán, mintha azért takarékoskodnának, hogy több jusson belőle a zenének. Egyedül abban fejezik ki indulataikat, vágyaikat. A muzsika hódolói. Felsőbbrendűségét hirdetik, és alávetik magukat hatalmának. Szolgáltatuk belső tartást ad nekik, és mentesíti őket életük kérdéseinek megválaszolása alól.

Legalábbis így hihetik mindaddig, ameddig meg nem jelenik Camille. A lány érzéki varázsának azonban nehéz ellentállni. Stéphane a társán mérheti le csáberejét. Tanúja annak, amint fenekestül fölfordul a szeladon jól berendezett, kényelmes élete. Maxime elhagyja feleségét és szakít korábbi hedonista felfogásával. Imádottjához költözik, s reá ügyel inkább, semmint a muzsikára.

Barátja galád játékba kezd, hogy megleckéztesse az árulót, és a „gonosz *vampon*” elverje a port. Magába bolondítja a lányt. Ismeri a hódítás titkát, tudja, hogy nem támadó fellépés, elsöprő rohamok kellene ahhoz. Legalkalmasabb a tettetett közöny. Ridegségével gerjeszti a tüzet. Egyéb teendője sincsen, mint gondosan megválasztott pillanatokban kímérten hallgatni, a többit kiszemelt áldozatának hiúságára, sértett büszkeségére, no és vállalkozó kedvére bízhatja.

Stéphane elég következetes ahhoz, hogy ne térjen le a maga választott útról. Még saját sikerétől sem részegül meg, nem lágyul el a diadalban, majd nem hazudik vigasztalólag, részvevőn. Eszelős konoksággal őrzi, aki volt.

— Ilyen nincs! — tombol a nőiességében porig alázott leány.

— A szerelemről nem rántható le a lepel — háborog a játékba avatott atyai jóbarát. Régi bizalmasa pedig egyenesen odáig merészkedik, hogy hasonló praktikákkal viszonzná a gyalázatos pimaszságot. Minden és mindenki ellene szól tehát, a „hátsó hangoknak” e kórusa pedig lassanként megingatja Stéphane rendíthetetlennek vélt meggyőződését. A szívek beledermehetnek a télbe, ám elevenek azért. Föltör egy másik, eladdig elnyomott én a lélek mélyéből, és követelni kezdi a magáét. Későn, a férfi már nem visszakozzhat, vagy csak azon az áron, hogy társánál is alantasabb szerepet vállal.

Mégsem örvöng indulatában, és az ilyesféle történeteknél szokásos nagy egymásratalálós *happy end* is elmarad. Stéphane belátja, hogy mások illúziói helyett önmagát pusztítja, de ettől nem hatódik meg, és nem sajnálja könnyesen önmagát. Tudomásul veszi, hogy győzelme vereség. Él tovább. Igaz, többé nem ül szemben Maxime-mal biztróbeli törzsasztaluknál, hanem mellette foglal helyet, egy sorban vele. Ennyi történt.

Ami érzelem, azt állandó zenei vezetőjére, PHILIPPE SARDE-RA bizza Sautet; YVES ANGELO kamerája tárgyilagos marad. Ebben a világban nem lehet csapongani. Illendő visszafogottan viselkedni, távolságtartóan szemlélni a bizarr jelenségeket is. Nem uralkodhat el rajtuk a szenvedély; szorgalom, önmérséklet, tudás — klasszikus

polgárerények vigyázzák. Részegen kiordított düheinkre világos reggelek, bőséges étkezések következnek.

Daniel Auteuil esdő tekintetével, már-már kibuggyanó könnyeivel, pufók arcával nem is emlékeztet az akciós filmek vasból kalapált figuráira. Figyelmesnek és zárkózottnak hat, akár a nevezetes montázs-kísérlet alánya, akinek portréját különféle bejátszásokkal szabdalták föl, s attól függően, hogy mivel került párba, tűnt hol szomorúnak, hol vidámnak. Közönyünk önmagában nem fejez ki semmit, ahogyan a személyiség sem nyilatkozhat meg másként, csupán viszonyaiban. Játékunk lelki, a kapcsolatok erőterében zajlik. Nem mutatósan cselekményes tehát, lehetséges értelmezéseit az összefüggések alakulására bízva.

Dehogy száraz, dehogy sőtlan Stéphane! Bátornak nevezhető inkább. Elegendő mersze van ahhoz, hogy őszintén elrémüljön magától. Nem, semmiképpen sem száll be a szenvedély ringlispiljébe, nem csúszkál a téboly divatos spiráljain. Aki olyan részvétlenséggel tudja visszautasítani Camille fölkinálkozását, képes arra is, amire csak az igen nagy, mély szeretet hatalmaz föl: megnyugvást adni szenvedő mesterének, átsegítve őt a határon, amin egymaga nem tudott keresztül lábalni.

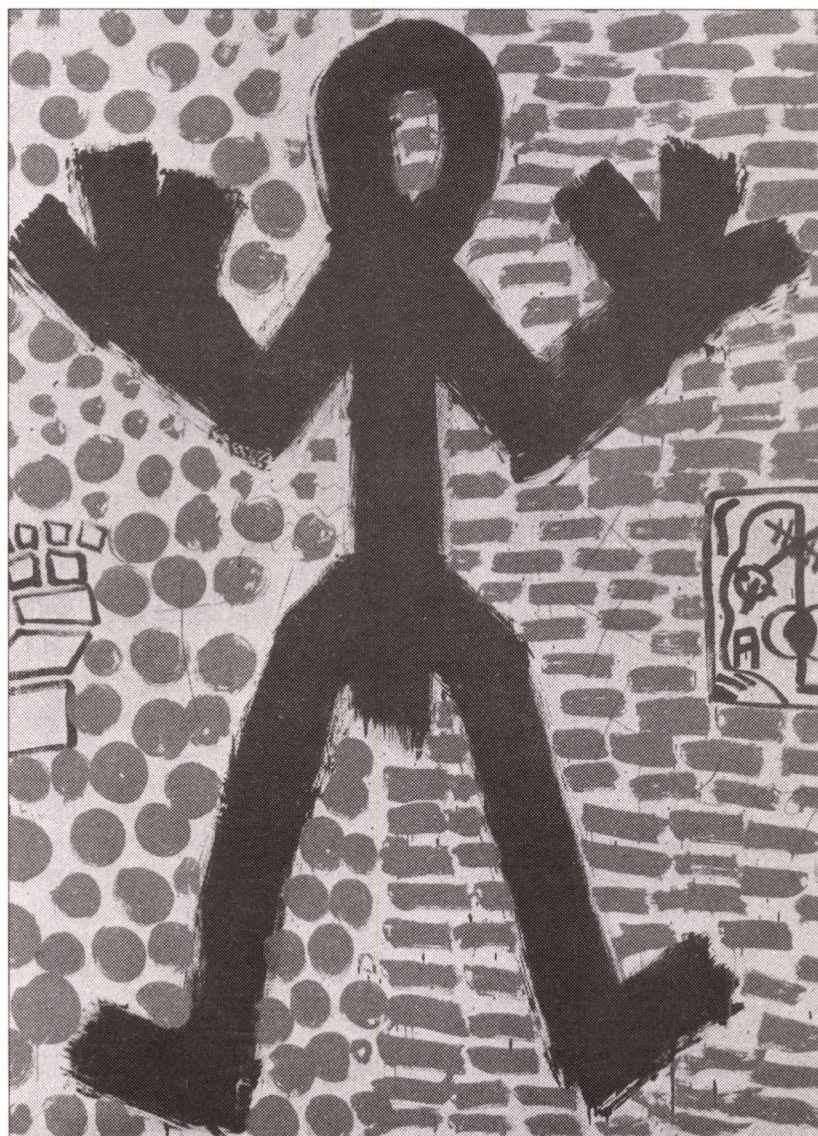
Sautet színészválasztása hibátlan. EMMANUELLE BÉART elég érzékeny és mutatós kékharisnya ahhoz, hogy hihető legyen mindkét szerepében, és még a Stéphane barátnőjét alakító ÉLISABETH BOURGINE sem éri be annyival, hogy haloványan mása legyen csupán az égi mintának. Jelentéktelenségét kisszerűségével bizonyítja. Valamennyien úgy mozognak a nagy, puritán terekben, no meg a bisztrók semmire sem kötelező, laza világában, mintha zenei szerkezetű volna az életük, és gyors ráütésekkel csupa ellenpontból szerveződnek.

Pedig nem olyan. Claude Sautet puritán, télies világa németalföldi képeket idéz, buzgó játékosokkal a havon. Csakhogy az indulat és a fegyelem példás egyesűlya megbomlott már, a táj ugyanolyan képzeletbelien idillikus, miként a felbuzgó szerelmek mediterrán reneszánsza. A valóságban ritkán válaszol akkora felindultság a túlzott szigorra, amekkora újra ellágyítaná a dermedt arcokat. Idiotikus örömkökhöz sem jutunk búcsúzóul, és nem maradhatunk mentek a romboló tragédiáktól. Nyoma sincsen itt a katarzishoz, csupán a pusztulás munkál.

MEGTÉVESZTŐEN SZÉP ÉS SZOMORÚ A ZÁRÓJELENET. Camille visszanéz, amit ott és akkor nő már nem tehet meg, Stéphane pedig a kávéját kortyolja éppoly fegyelmezetten, mint korábban, amire viszont aligha képes egy szerelmére ébredt férfi. Itt sincs feloldozás persze, nincs megoldás, csak egy találón elhelyezett pont, ami után akár újabb mondat kezdődhetné. Ennek folytatása, vagy akár egy másik érzelm kinyomata. „Az élet pedig megy tovább.”

Csakugyan? A lezárás filmje ez.

SNEÉ PÉTER

A. R. PENCK: STANDART (ÁLLÁSPONT), 1971.
VÁSZON, AKRIL; 290x290 CM; STAATSGALERIE, STUTT GART

ORSZÁGJÁRÁS I.

Népesedési helyzetkép az 1990. évi népszámlálás alapján

RÖVID BEVEZETÉS

A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOKBAN ÉLŐ MAGYAROK számának vizsgálata közben gyakran szembekerültem a helységek népességének megfigyeltével, amely, különösen az utolsó évtizedben, mindenütt felgyorsult. Ez tette indokolttá a magyarországi helyzet feltárását, amelyet megkönnyített, hogy az 1990. évi népszámlálás adatainak közreadásakor a KSH közölte a helységek főbb demográfiai mutatóit: az élveszületések és halálozások száma alapján a természetes népmozgalom eredményét, valamint a vándorlási különbözet nagyságát. Az 1970. évi adatból kiindulva 1970-1979 illetve 1980-1989 között továbbvezeti és közli a helységek 1980., illetve 1990. évi lakónépességének számát is. Ezeknek az adatoknak birtokában lehetőség nyílt az ország 19 megyéjében a helységek népese-
dési mérlegének elkészítésére, melyhez Budapesten a kerületek szerinti megoszlás feldolgozása is járult.

Mind a húsz törvényhatóságban lényegében azonos vizsgálatokat végeztem el: a természetes szaporodás, illetve a vándormozgalom következtében hány helységben, milyen mértékben növekedett vagy csökkent a népességszám, külön-külön városok és községek szerint, ez utóbbiaknál nagy figyelmet szentelve a kihalás előtt álló, száz főnél alacsonyabb lakónépességgel rendelkező aprófalvakra. A számszerű adatok megállapítása után igyekeztem kiemelni mindazokat az érdekességeket, az átlagostól eltérő eseteket, amelyek szemet szúrtak. Nem sorolhattam fel valamennyi község minden adatát, de tanulmányomban így is rengeteg szám és sok alig ismert helységnev olvasható. Nélkülük azonban mondanivalóm csak általánosságokra szorítkozhatott volna, márpedig céлом a konkrét helyzet megvilágítása volt.

Vizsgálódásaim során mindazonáltal csak a jelenségek regisztrálására és nem a változások okainak felderítésére vállalkoztam. A népesség anyanyelv, nemzetiség, vallás szerinti megoszlásának, a társadalom rétegződésének, foglalkozási és anyagi viszonyainak, morális helyzetének a népesedésre gyakorolt hatását, ezek összefüggéseit az ország valamennyi helységében lehetetlen nyomon követni. Céлом az érdeklődés fölkeltése volt, s mindenkit arra kérek, aki-
nek e sorok kezébe kerülnek, keresse, kutassa a lakóhelyén tapasztalt demográfiai jelenségek magyarázatát, előidézőit, a végbemenő népe-

sedési folyamatok okát, múltba visszanyúló gyökereit. A népszámlálási kötetek minden községről még számos, most fel nem használt adatot tartalmaznak, aki további részletekre kíváncsi, odafordulhat.

Amint az eredményekből kitűnik, Magyarország népesedési helyzete rendkívül rossz: valamennyi megye és Budapest népességének száma csökkent. Az elmúlt évtizedek túlméretezett városfejlesztése és mezőgazdaság-politikája tönkretette a falvakat, munkaképes lakosságuk nagy részét elűzte eredeti lakhelyükről. A statisztikai adatok hatalmas méretű vándorlásról tanúskodnak, de arra a kérdésre nem adnak választ, hová költözött az ország közel 200.000 (az időközben bevándorlókkal együtt 250.000) lakosa. Minthogy a vándorlási statisztikát 1968 óta titkosnak minősítették és az 1990. évi népszámlálás sem közöl részletes adatokat, a kérdést egyelőre sűrű homály fedi. Miként azt sem lehet megállapítani, hogy a népszámlálás végrehajtásába nem csúsztak-e be hibák? Az egyöntetű fogyatkozás láttán e kérdés is óhatatlanul felmerül. Mindezeket az óvatosságra intő jelenségeket a feldolgozás során nem vehettem figyelembe, egy-egy helység konkrét számadatait a népszámlálásból kellett merítenem.

A megyék feldolgozásánál betűrendben haladtam, legvégül Budapest adatai következnek.

BARANYA

AZ ELSŐ MEGVIZSGÁLT TERÜLET Baranya megye, amelyben a népszámlálás időpontjában 5 város és 292 község, összesen 297 helység állt fenn. A városok közül természetes szaporulata csupán Komlónak volt (+1194), Pécs, Mohács, Siklós és Szigetvár népessége fogyott. (Számszerűen Pécs vesztesége volt a legnagyobb: —1023.) A falvak közül 64-ben volt nagyobb a születések száma a halálozásoknál, 5 stagnált és 223-ban természetes fogyás jelentkezett. Az összes helység 76,4%-a fogyott és 21,9%-a növekedett tehát.

A vándormozgalom Pécs városába sodorta a legtöbb lakost: lélekszáma ezúton 1928 fővel növekedett. Kisebb mértékben nőtt Siklós és Szigetvár népessége is, de Mohács és Komló már fogyott, az utóbbi elég jelentős mértékben, 1541 fővel. A községek közül csak 44 vonzott új lakosokat, 247 népessége csökkent, 1 stagnált. A helyzet e tekintetben tehát még rosszabb, mint a természetes szaporodásnál volt, a városokat is beleértve csak 15,8% a növekvő, 83,8% a fogyó népességű helységek száma.

Ezek után a tényleges növekedés alakulásától sem várhatunk sok jót. Valóban a városok közül csak Pécs és Szigetvár növelte minimális mértékben (905 illetve 90 fővel) lélekszámát, míg a községek közül 25 növekvő és 2 stagnáló (Orfű, Pogány) falu mellett 265 népessége fogyott. (Az arányok: 9,1% illetve 90,2%). Baranya megye már kialakulásakor jellegzetes aprófalus település-szerkezettel rendelkezett, és ez a törökkori pusztítások ellenére a mai napig fennmaradt. GYÖRFFY GYÖRGY az Árpád-korban (a tatárjárás utáni évszá-

zadban) 510 lakott helyet számlált, de jelentős részük csak néhány házból állott.

KÖZÜLÜK AZ EGÉSZEN KICSINY FALUCSÍRÁK részben elhaltak, részben beolvadtak valamelyik szomszédos településbe. Így az első népszámlálás 1784-ben, Pécs szabad királyi város mellett már csak 356 helységet talált, 1930-ban pedig számuk a városokkal együtt 312-re olvadt, míg manapság 292 községet és 5 várost foglal magában. Több kis község időközben egyesült, de Gyűrűfű már teljesen elnéptelenedett, elsőként vetítve előre hazánkban a szomorú jövőt, ha a jelenlegi pusztulást nem tudjuk megállítani.

Az 1990. évi népszámlálás szerint 4 község érte el azt a küszöböt, amikor már nincs messze teljes eltűnésük: Tengeri 81, Maróc 85, Szárász 94 és Pécsbagota 96 lakossal, de erősen fenyegetett az a további 25 helység is, amelyekben 150-nél kevesebb lelket számláltak. Népeség számuk általában rohamosan csökken, egyik-másikban már alig születik gyerek, s a kormegoszlás nagyarányú elöregedést mutat.

A legdrámaibb helyzet talán Csebény községben alakult ki, ahol az utóbbi 4 évben egyetlen gyerek sem született, de nem sokkal marad el mögötte Marócsa sem, ahol a három alsó korév hiányzik. Nem született gyerek az 1989. évben további 12 helységben sem. Ha azonban a 0-17 évesek számát vizsgáljuk (tehát 18 korévet) kiderül, hogy legaggasztóbb a helyzet Tengeri faluban, ahol hat évben nem született egyetlen gyerek sem, és a 18 korévben összesen 19-en található. Ugyancsak 6 korév hiányzik Almáskeresztúron és Pécsdevecseren is, miközben a 19 éven aluliak száma összesen 22 illetve 21 volt. Öt esztendőben nem született egyetlen gyermek sem a 18 alsó korévből 7 községben (Kisbudmér, Kisdér, Maróc, Marócsa, Okorvölgy, Szárász és Szellő). Összességében a legkevesebb gyermek Kisdéren született, ahol a 18 korévbe 18-an kerültek, átlagosan évente tehát 1 gyerek látta meg a napvilágot.

Míg a helységek többsége lassan sorvad és már 1930-ban is alacsony lélekszámú volt, némelyikben a fogyás ijesztően gyors. Ilyen Almáskeresztúr, ahol 558-ról 120-ra és Varga, ahol 445-ről 117-re zuhant a népesség száma. A németek kitelepítése bizonyára szerepet játszott több helység hanyatlásában (Csebény, Kisbudmér), másutt a meredek esés 1960 óta következett be (például Szárász 229-ről 94-re, Magyarlukafa 280-ról 111-re fogyott).

A kormegoszlás adatai szerint a legnagyobb baj azokban a helységekben van, ahol a fiatalok aránya a legalacsonyabb és az idősebbeké a legmagasabb. A legnagyobb veszély Kisdér falura leselkedik, ahol 17,1%-kal a 20 éven aluliak aránya a legkisebb, 48,8%-kal az 50 évnél idősebbek száma a legnagyobb. De a kihalás veszélye fenyegeti Pécsdevecsert és Almáskeresztúrt is, amelyek szintén nagyon elöregedett falvak, kevés gyerekkel. Kedvezőbb a népesség korösszetétele a 112 lakosú Kovácsszénája községben, ahol a fiatalok aránya viszonylag a legtöbb (39,3%) és alacsony az idősek aránya (28,6%).

A természetes szaporodás kedvezőtlen mérlege nemcsak a kisebb, hanem a népesebb településeken is jelentkezik. A falvak közül a legnagyobb számszerű fogyás Sombereken figyelhető meg, ahol 1980 és 1989 között 327 fővel lett kevesebb a helység népessége, majd Görcsöny és Szederkény következik 293 illetve 278 fővel. Arányában a vizsgált helységek közül Mozsgó lakosságának száma apadt a legnagyobb mértékben, 10 év alatt 225 fővel, ami az 1118 főnyi népességnek 20,1%-a, míg Görcsöny 19,5%-kal, Somberek és Szederkény 16,9%-kal fogyott.

Érdekes viszont, hogy Görcsöny a természetes szaporulat kedvezőtlen alakulását nagyarányú bevándorlással ellensúlyozni tudta: a helységbe ugyanezen idő alatt 464 új lakos költözött, és hasonló volt a helyzet az előző évtizedben is, amikor a 224 főnyi természetes fogyást 357 fős vándorlási nyereséggel pótolta. Ily módon népessége az 1970. évi 1367 lélekről 1990-ig 1671-re emelkedett. Jelentős volt a beköltözők száma Szederkény községben is, ahová 362-en érkeztek és így tényleges lélekszáma 84 fővel még nőni is tudott. Ugyancsak pozitív a mérlege a világhírű fürdőhelynek, Harkánynak, a természetes fogyással (167) szemben 380 a beköltözők száma és így népességszáma 3136-ról 3349-re növekedett. A megyében a legkedvezőbb eredményt Szentlőrinc érte el, ahová a vizsgált tíz év alatt 1260 új lakos érkezett és a népmozgalom eredménye is pozitív volt: a születések száma 271 fővel több volt mint a halálozásoké. Népessége ezáltal összesen 1531 lélekkel gyarapodott.

A vándorlási veszteség Baranya megye községeiben egyébként 1970 és 1979 között nagyobb volt: a falvakat 19.739 lakos hagyta el, míg 1980-1989 között 15.000. Az előző évtizedben azonban többségük a városokba költözött és a megye vesztesége 5.169 fő maradt, az utolsó évtizedben viszont a városok vándorlási többlete csak 330 volt s ezért a megye népességszáma összesen 15.436 lélekkel csökkent. (Ebből 6.135 volt a természetes népmozgalom vesztesége.)

SOK KÖZSÉG NÉPESSÉGÉT a nagy arányú elköltözések apasztják. Ilyen például Dencsháza, amelyből 147 (az előző évtizedben 190) lakos költözött el s így a népesség száma, kedvező természetes szaporulata ellenére, 990-ről 660-ra csökkent. Általában nem ritka, hogy ezer főnél kisebb községekből 10 év alatt száznál, az ezer főnél népesebbekből kétszáznál több lakos hagyta el szülőhelyét. Így Csertő 136, Cserdi 147, Kölked 192, Kővágószőlős 269 főt veszített tíz év alatt az elvándorlások következtében. Cserdinek 1970-ben még 543 lakosa volt, mára 290-re fogyatkozott, Gilvánfáé 595-ről 298-ra, holott közben 134 fő természetes szaporulata volt. Gödre lakossága 1970-1979 között 363, 1980-1989 között 180 lélekkel csökkent. Különösen nagy volt az apadás, ha a negatív szaporodási mérleg mellett jelentős elvándorlás is volt. Így csökkent Hetvehely népessége 1980-1989 között 1.164-ről 870-re, Okorágé 286-ról 164-re és a helységek gyors pusztulását igazoló hasonló példák bőven szaporíthatók.

Összefoglalásul: Baranya megye népesedési mérlege egészében véve és helységenként szemlélve is hanyatló képet mutat. Külö-

nösen veszélyes a helyzet a szakadék szélére sodródott aprófalvakban, amelyekre előbb-utóbb a megszűnés vagy kihalás vár.

BÁCS-KISKUN

A Duna-Tisza közének a török hódoltság alatt kialakult települési viszonyai Bács-Kiskun megyében egészen mások, mint a Dunántúlon voltak. A sok apró faluval ellentétben, itt meglehetősen népes települések jöttek létre, amelyet bizonyít, hogy 544.748 főnyi népessége 11 városban és 105 faluban sűrűsödik. Mindössze két nemrég létesített, kicsinek mondható falva van: Újsolt 204 és Bácsszentgyörgy 259 lakossal, ezzel szemben a 11 városon kívül még 9 községnek van 5000-nél több lakosa. (Lajosmizse 11.000(!), Kecel 9080, Soltvadkert 7.612, Solt 6.893, Szabadszállás 6.858, Izsák 6.603, Mélykút 6.137, Kerekegyháza 5.861, Tiszaalpár 5.146 lélek.)

HA AZONBAN A HELYSÉGEK NAGYOBBAK IS, a bajok nem kisebbek: Bács-Kiskun megye 116 települése közül 1980 és 1989 között, a tényleges népességszámot tekintve, mindössze 3 város és 5 község tudott több-kevesebb növekedést fölmutatni s csak 1 város (Kecskemét) és 2 falu vándormozgalma volt egyaránt pozitív. Ez azonban természetesen korántsem pótolhatta a veszteségeket: a megye lakosságának száma, összességében, 568.903-ról 24.155 lélekkel 544.748-ra fogyatkozott. Különösen romlott a természetes szaporodás mérlege: míg 1970-1979 között még 14.642 fő növekedés volt tapasztalható, 1980 és 1989 között 11.423 fő fogyás mutatkozott. (Az elvándorlók száma nem változott lényegesen: 14.895 helyett 12.732 ember hagyta el a megye területét.) Minthogy a 11 város 1990-ben már a lakosság többségét tette ki, először ezek adatait vesszük alaposabban szemügyre (1. táblázat).

Érdekes módon a népesség szaporodásának eddig ismert iránya megfordult: Míg korábban a városok népessége lassabban növekedett vagy éppen csökkent, és a falvak adták az utánpótlást, most a városok demográfiai adatai jobbak a falukénál. Ez bizonyára összefügg a népesség korösszetételének változásával: elsősorban a fiatalok húzódtak a városokba és az idősebbek maradtak otthon. Tény azonban, hogy Kecskemétnek nemcsak vándormozgalma pozitív, de 2.688 gyerekekkel több a születések száma is, mint a meghaltaké. Bár a többiek közül csak Kalocsa és Kiskunhalas mutat fel szaporodást, a városok összesített adatai még így is 634 fő természetes szaporulatot adnak a községek 12.057 fős fogyásával szemben.

Már ebben a megyében is jelentkeznek a városi rang könnyelmű osztogatásának hibái: olyan településeket is várossá avattak, amelyek nemhogy odavonzották volna a környék lakóit, de még saját népességüket sem tudták megtartani. Hiába adtak a helységnek más közigazgatási elnevezést, ha munkahelyek létesítésével, ipartelepítéssel, a kereskedelmi hálózat bővítésével, közoktatási vagy közegészségügyi intézmények építésével nem teremtették meg a tényleges várossá válás feltételeit. Ez a magyarázata annak, hogy Bácsal-

1. táblázat: Bács-Kiskun megye városainak népessége (1970-1990)

Városok neve	1970 lakónép	1970-1979		1980 lakónép	1980-1989		1990 lakónép
		Term. szap.	vándormozg.		term. szap.	vándormozg.	
Kecskemét	84.457	+6818	+5553	96.828	+2688	+3000	102.516
Baja	35.575	+670	+2278	38.523	-501	+664	38.686
Bácsalmás	8883	+72	-393	8562	-412	-294	7856
Jánoshalma	12.620	-263	-603	11.754	-685	-825	10.244
Kalocsa	16.102	+954	+1604	18.660	+654	-964	18.350
Kiskőrös	14.125	+584	+907	15.616	-22	-683	14.911
Kiskunfélegyháza	33.977	+1486	-49	35.414	-264	-930	34.220
Kiskunhalas	26.429	+1356	+2819	30.604	+58	-790	29.872
Kiskunmajsa	14.132	+353	-1066	13.419	-449	-940	12.030
Kunszentmiklós	7942	+353	+122	8417	-17	+225	8625
Tiszakécske	12.139	+53	-42	12.150	-416	-85	11.649
Városok összesen	266.381	+12.436	+11.130	289.947	+634	-1622	288.959
Községek	302.775	+2206	-26.025	278.956	-12.057	-11.100	255.789
Megye összesen	569.156	+14.642	-15.895	567.903	-11.423	-12.722	544.748

más, Kiskőrös, de még inkább Jánoshalma és Kiskunmajsa népessége nagy mértékben elvándorolni kényszerült. Jánoshalmáról 1.510, Kiskunmajsáról 2.006 lakos költözött el az elmúlt 20 év alatt. Sajnos ez az irányzat néhány régi városnál is jelentkezik (Kalocsa, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas), igazolva, hogy ezek a nagy alföldi parasztvárosok még mindig nem rendelkeznek elegendő munkalehetőséggel.

FOKOZOTTAN ÉRVÉNYESEK E MEGÁLLAPÍTÁSOK a megye községeire, amelyek népessége olykor nagy mértékben megfogyatkozott. Az öt pozitív mérleggel rendelkező községgel (Ballószög, Érsekcsanád, Felsőlajos, Pirtó, Városföld) szemben 28 olyan helység van, amelyek népessége az elmúlt tíz évben 10%-nál nagyobb mértékben fogyott. Az élen Bácsszőlős áll, ahonnan az előző évtizedben 539 fő, a népesség 35,8%-a, legutóbb pedig 346 fő, a megfogyott népesség 43,3%-a költözött el, s így számuk 1.426-ról 20 év alatt 519-re apadt.

De csökken a népességük a Duna mentén felsorakozó ősi magyar falvaknak is, így például Dunapatajt 1970 és 1979 között 480-an hagyták el, a legutóbbi évtizedben a népmozgalom mérlege —293, a vándormozgalomé —148 volt, összességében 1970 óta 971 lélekkel fogyott. Rengeteg ember hagyta el Fülöpszállást is, 1979-ig 614, 1980-1989 között 241, miközben 20 év alatt 357 lélekkel több távozott az élők világából, mint amennyi újszülött érkezett. Számszerűen a legnagyobb csökkenés mindazonáltal Mélykúton jelentkezett: 1980 után 10 év alatt 537 fő volt a természetes (természetellenes) fogyás, összességében pedig 1970 óta 7.519-ről 6.135-re apadt a lakosság száma. Ezeket a népes településeket természetesen nem fenyegeti a megsemmisülés, mint az apró Baranya megyei falucskákat, de mind a születések állandóan csökkenő száma miatti sorvadás, mind a nagyarányú elvándorlás rendkívül kedvezőtlen jelenség.

Hasonló a helyzet a még nagyobb lélekszámú, még kevesebb települést eltető

BÉKÉS

megyében. Itt 1990-ben 411.887 ember 12 városban és csupán 62 községben tömörült. A túlzott városszámnövelés következtében 50%-kal többen laknak bennük, mint a falvakban, de az adatok itt még inkább jelzik, hogy egyik-másik korántsem volt eléggé érett a rang elnyeréséhez. Adataikat a 2. táblázat tartalmazza.

Az elsietett és kellően elő nem készített várossá avatás elsősorban Battonya, Mezőhegyes, Gyomaendrőd és Sarkad esetében nyilvánvaló, amelyekből a népesség jelentős hányada költözött el az utolsó 20 évben. (Battonyáról 1.016, Mezőhegyesről 1.713, Sarkadról 1.515, Gyomaendrődről 1.142 lakos.) De Gyula és Békés kivételével vándorlási veszteség jelentkezett a többi városban, még Békéscsabán is, ami jelzi a megye eltartóképességének komoly korlátait.

A másik föltűnő jelenség a népesedési folyamatok hirtelen megfordulása. Míg 1970 és 1979 között a városok többségében természetes szaporulat mutatkozott, az utolsó évtizedben a helyzet

2. táblázat: Békés megye városainak népessége (1970-1990)

Városok neve	1970		1971-1980		1980		1981-1990		1990	
	lakónép	term szap.	vándormozg.	term szap.	vándormozg.	lakónép	term szap.	vándormozg.	lakónép	lakónép
Békéscsaba	59.547	+3077	+5988	-99	-904	68.612	-99	-904	67.609	
Battonya	9377	-477	-937	-498	-79	7962	-498	-79	7.385	
Békés	21.174	+469	+622	-362	+195	22.265	-362	+195	22.098	
Gyomaendrőd	18.228	+171	-588	-762	-554	17.811	-762	-554	16.495	
Gyula	30.578	-391	+4346	-1413	+1211	34.533	-1413	+1211	34.331	
Mezőberény	12.645	+92	-889	-207	-49	11.848	-207	-49	11.592	
Mezőhegyes	8482	+391	-1457	-60	-256	7416	-60	-256	7100	
Mezőkovácsháza	7285	+180	-246	-196	-7	7219	-196	-7	7016	
Orosháza	33.438	+655	+2162	-956	-773	36.255	-956	-773	34.526	
Sarkad	12.005	+533	-747	-65	-768	11.791	-65	-768	10.958	
Szarvas	19.418	+170	+1020	-907	-767	20.608	-907	-767	18.934	
Szeghalom	9484	+1019	+201	+406	-648	10.704	+406	-648	10.462	
Városok összesen	241.660	+5889	+9475	-5119	-3399	257.024	-5119	-3399	248.506	
Községek	199.421	+3367	-22.902	-6667	-9838	179.886	-6667	-9838	163.381	
Megeye összesen	441.081	+9256	-13.427	-11.786	-13.237	436.910	-11.786	-13.237	411.887	

gyökeresen megváltozott, és a természetes népmozgalom mérlege erősen negatívvá vált. A két időszakot összehasonlítva azt látjuk, hogy míg Békéscsabán a hetvenes években 3.077 többlet volt, az utolsó években 904 fő fogyás regisztrálható. Orosházán +566-tel szemben -956(!), Szarvason +170-nel szemben -907, Gyomaendrődön +171-gyel szemben -762. Csak Battonya fogy mindkét időszakban (477 illetve 498 fővel), így érthető, hogy a magas elvándorlással együtt lélekszáma 9.377-ről 7.385-re csökkent. Tiszteletreméltó kivételként egyedül Szeghalom népesedési mérlege maradt kedvező, az előző évtizedben 1.019, az utolsóban 406 fővel gyarapodott a város népessége.

A községek között is sok a nagy lélekszámú: Dévaványa 8.842, Vésztő 7.820, Kondoros 6.482, Füzesgyarmat 6.372 lakosú, s csupán egy kis falu van, a napjainkban keletkezett Újszalonta 158 fővel. Ám a községek közül csak kettőnek nőtt a tényleges lélekszáma: Szabadkígyóse 279 és Újkígyóse 159 fővel. A többiben vagy a természetes szaporodás volt negatív, vagy az elvándorlás szívtá el népességüket, vagy mindkettő.

Osszességében a 62 község közül csak 12-ben szaporodott, 50-ben fogyott a népesség, hatban volt bevándorlás, 56-ból elvándoroltak a lakosok — helyenként igen sokan. A legtöbben Dévaványáról költözték el (840 fő), népesedése az elmúlt 20 évben rendkívül kedvezőtlenül alakult: lakosságszáma 1970 és 1990 között 10.676-ról 8.842-re csökkent. Hasonló mértékben fogy több más helység népessége is, például Kamut 1942 lakosából 1990-re csupán 1292 maradt. Sajnálom, hogy helyhiány miatt nem sorolhatom tovább a megfigyelt helységeket, adataik a népszámlálási kötetekben megtalálhatók.

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN

KÖVETKEZŐ MEGYÉNK HÁROM RÉSZBŐL TEVŐDIK ÖSSZE: a teljes egészében megmaradt Borsod megyéből, valamint az egykori Abaúj-Torna és Zemplén megye Trianonban leamputált déli részeiből. A három rész korántsem forrt össze, népesedési sajátosságai is különbözőek. Mintha a két Borsodhoz csatolt megye máig mostohagyerek maradt volna: az iparosítás Miskolc-Diósgyőr, Ózd környékén, a Sajó és Tisza völgyében hozott létre munkaalkalmat jelentő városi településeket, a Bodrog és főleg a Hernád mellé már semmi nem jutott. De az egykor Zemplén megyéhez tartozó népesebb, kedvezőbb adottságú területek (szőlőtermelés) még csak eltengezőnek, a legnagyobb veszélybe a Hernád és Sajó közt elterülő Cserhát és az Aggteleki-karszt eredendően kis népességű falvai kerültek. Ezt a területet a mesterségesen meghúzott új határ elvágtá eredeti központjaitól, Kassától és Rozsnyótól, a túloldalra került magyar testvérfalvaktól, s távol kerülve a főbb közlekedési út- és vasútvonalaktól, szinte halálra ítéltetett.

HÁROM FALU MÁR A KIHALÁS, az agonizálás utolsó periódusába került. Jegyezzük meg: Gagyapáti 19, Tornakápolna 22, Sima 24 lakosú. A 0-17 korévben egyik faluban sincs gyerek, 18 év alatt egyetlen gyermek sem született. Tornakápolna legfiatalabb lakosa a 35-39 évesek korcsoportjába tartozik, utána egy 50-54 éves, négy 55-59 éves és tizenhat 60 éven fölül van. Nem sokkal jobb Gagyapáti kormegoszlása sem: 2 fő volt 30-34 éves, egy 45-49, egy 55-59 és tizenöt hatvan éven felüli, végül Sima 24 lakosából 19 volt 60 évnél idősebb ember — azóta mindegyik négy évet öregedett.

Apáti az ABA nemzetség birtokaként 1256-ban már föltűnik Györffy György Árpád-kori történeti földrajzában, így ha 1996-ra végképp elenyézik, fejfájára rá lehet írni: ÉLT 740 ÉVET. De hasonlóan régiek a többi települések is, amelyeknek sorsa szintén beteljesedett, hiszen a három falu történetének illetén alakulása nem különleges, egyedi eset. Mellettük, közvetlen közelükben a halódó, magárahagyatott, tönkretett falvak hosszú sora mutatja, hogy viszonylag nem nagy kiterjedésű országunk e szomorú csücskéről az elmúlt évtizedek centralizált hatalma teljesen megfeledkezett. Terezstenye 44 lakos, Debréte 43, Keresztéte 47, Tornabarakony 54, Perecse 61, Nyésta és Becskeháza 77, Litka 80, Pamlény 95, Varbóc 97 lakos — soha nem hallott falunevek, senkinek nem jut eszébe, hogy törődjék velük, hogy szót ejtsen értük. S mellettük, tovább, a száznál alig több lakosúak: Égerszög 105, Kány 117, Gömörszőlős 119, Árka 126, Viszló 129, Imola 130, Abaújalpár 132, Szakácsi 130, Kiscséc 138, Abaújlak 143, Abaújszolnok 143, Hegymeg 145, Alsógagy 146, Galvác 150 lakossal. (Elhelyezkedésüket a túloldalon látható térkép szemlélteti.) A népesség csökkenése az utolsó évtizedekben gyorsult fel, amint a 100 lelken aluli helységek adatai bizonyítják (3. táblázat).

Annak ellenére, hogy a legtöbb helységben már 1910 és 1930 között is jelentős elvándorlás volt, a természetes szaporulat pozitív eredménye következtében akkor még gyarapodtak. A nagy arányú csökkenés az elmúlt évtizedekben következett be, amikor a növekvő elvándorlással párhuzamosan, az előregedett népesség népmozgalma egyre nagyobb fogyást mutatott.

Nem esett eddig szó néhány, a Zempléni hegységbe települt apró faluról, amelyek a kedvezőtlen körülmények között az utóbbi évtizedekben ugyancsak elsorvadtak. Ezek Sima és Abaújalpár közelében Mogyoróska 94 és Regéc 123, a Sompatak mellett Nagyhuta 128, A Bózsva patak mellett Filkeháza 121 lakossal.

De erősen megfogyatkozott több népesebb helység is, egyik-másik lakossága 1970 és 1990 között felére fogyott. Ilyen a Csereháton Csenyéte, ahol 1970-ben még 528 lélek élt, ma 261, miután 1970 és 1979 között 218, 1980 és 1989 között 116 lakosa hagyta el szülőfaluját és költözött a városokba, vagy ki tudja hová. Hidvégardó népességének száma ugyanezen idő alatt 1.065-ről 689-re, Tornaszentjakabé 495-ről 279-re, Tomor falué 420-ról 284-re apadt. De megindult a fogyás a Hernád és a Tisza völgyében is, mint azt 4. táblázatunk mutatja.

3. táblázat: 100 lelken aluli helységek népessége B-A-Z megyében

Helység neve	lakosság száma					term. szap.	vánd.
	1910	1930	1970	1980	1990	1980-1989	
Gagyapáti	123	147	71	33	19	-7	-7
Tornakápolna	141	166	113	51	22	-11	-18
Sima	187	193	78	42	24	-10	-8
Debréte	216	208	105	60	43	0	-17
Teresztenye	169	181	107	72	44	-10	-18
Keresztéte	144	174	120	79	47	-9	-23
Tornabarakony	266	261	189	110	54	-20	-36
Percse	244	260	174	92	61	-9	-22
Nyésta	218	221	150	101	77	-7	-17
Litka	168	250	191	135	80	-26	-29
Becskeháza	228	217	149	107	77	-16	-14
Pamlény	379	426	234	136	95	-35(!)	-6
Varbóc	285	307	254	161	97	-31(!)	-33

4. táblázat:

1000 fő alatti települések népessége B-A-Z megyében 1970-1990

Helység neve	lakosság száma			term. szap.	vánd.
	1970	1980	1990	1980-1990	
Fony	681	487	261	-41	-78
Göncruszka	1144	931	726	-48	-157
Hernádbüd	356	252	188	-28	-36
Hernádcéce	488	328	240	-49	-39
Hernádkércs	570	441	340	-51	-50
Pere	818	609	476	-18	-115
Telkibánya	1066	845	698	-84	-63
Tiszabólna	1048	799	630	-102(!)	-67
Tiszacsermely	1125	850	665	+28	-213(!)
Tiszadorogma	894	623	524	-27	-72

KÉZENFEKVŐ VOLNA A MAGYARÁZAT, hogy a nagyméretű elvándorlás a falvakból a megye városai felé irányul, ahol számos ipartelep létesítésével új városok nőtték ki a földből. Csakhogy a statisztikai adatok nem ezt mutatják: Miskolc népességének száma 1980 és 1990 között 13.148 fővel csökkent az elvándorlások miatt, és a többi 13 város közül csak Encs és Tokaj gyarapodott beköltözések útján. Ózd 5.991, Kazincbarcika 4.178 lakost veszett tíz esztendő alatt, és a városok vándorlási különbözete nagyobb hiányt mutatott a községeknél: míg az előzők 29.927 fővel fogytak, a községekből 26.053 lakos távozott el.

Érdekes jelenség, hogy ugyanakkor a városok közelében fekvő községek népességének száma néhány esetben jelentős bevándorlási többletet mutat: Felsőzsolcára 446, Hejőbábára 322, Mályiba 685, Sajószögedre 417, Arnótra 3452, Hernádkakba 214 új lakos érkezett. Így ezek közül kerülnek ki a megye szaporodó települései. Az élen Arnót áll, amely 1970 és 1990 között csaknem megkétszerezte népességét (1.155-ről 2.082-re növekedett), de jelentősen megugrott Felsőzsolca (5.078-6.939), Mályi (2.102-3.353), Sajószöged (1.193-1.964) lakosságának száma is. Rajtuk kívül pozitív mérleggel zárt még Alsózsolca, Borsodszirák, Forró, Gesztely, Halmaj, Hejőbába, Hernádkak, Hernándnémeti, Hollóháza, Kistokaj, Onga, Pálháza, Szirmabesenyő és Tiszaluc.

Míg a községek az utolsó tíz esztendőt összességükben 924 fogyással zárták, a városokban 9.398 főnyi növekedés tapasztalható és ez a megye mérlegét is pozitívrá billenti. Mindössze három városban múlták fölül a halálozások a születéseket: Sárospatak 74, Mezőkövesd 84 lélekkel fogyott, Tokaj azonban egészen katasztrófális mértékben: 1970-1979 között 458, 1980-1989 között 758 fővel csökkent s így hiába volt jelentős beköltözés (egyszer 534, legutóbb 639 fő), népességszáma mitsem növekedett. A legnagyobb gyarapodást Kazincbarcika tudja fölmutatni, ahol az utolsó évtizedben 3.587 fő természetes szaporulat volt, ami 9,6%-nak felel meg s kétségtelenül kiváló eredmény (ha nem is éri el az előző tíz év eredményét, amikor 28.327 lakosára a 4.438 főnyi természetes szaporulat 15,8%-os növekedésnek felelt meg.) Míg azonban 1970 és 1979 között az újonnan létesített város népessége még beköltözésekkel is növekedett (+4.483 fővel), 1980 után már megkezdődött hanyatlása és 4.178 lakosa mástutt keresett megélhetést.

Úgy tűnik föl tehát, hogy a megye városfejlesztési lehetőségei 1980-ban elérték a felső határt és azóta megindult visszaesésük. Ezt mutatja be a következő adatsor, amely a városi népesség számát 1970 és 1990 közt mutatja be (5. táblázat).

A számsort két részre bontva megállapítható, hogy míg a városi lakosság számának 1870-1941 közötti nagy arányú emelkedését a községek szerényebb fejlődése kísérte, 1949 és 1980 között már csak a falusi lakosság rovására tudták növelni lélekszámukat. A Diósgyőrrel és több más községgel megnövelt területű Miskolc népességszáma 1870 és 1980 között csaknem kétszeresére nőtt, de ennél is

5. táblázat: Borsod-Abaúj-Zemplén megye városainak népessége (1870-1990)

Városok neve	Népesség száma									
	1870	1910	1941	1949	1970	1980	1990			
Miskolc	31.061	76.804	115.397	109.841	181.398	208.103	196.442			
Edelény	6115	5960	7011	7323	11.656	12.606	12.140			
Encs	2119	2620	3545	3585	4515	5759	6356			
Kazincbarcika	2438	3256	4456	5084	28.327	37.446	36.855			
Leninv. (Tiszapalkonya)	1327	1367	1363	1349	11.033	18.677	18.685			
Mezőkövesd	9324	17.348	20.988	18.228	17.635	18.426	18.124			
Ózd	5809	15.897	26.403	30.307	45.765	48.466	43.592			
Putnok	2879	3863	4560	5175	7206	7404	7318			
Sajószentpéter	3141	5079	7321	7455	14.126	14.341	13.370			
Sárospatak	7770	10.459	14.143	13.644	14.540	15.320	15.062			
Sátoraljaújhely	11.579	21.576	20.303	17.116	19.336	20.928	19.105			
Szerencs	2406	6772	8467	7813	9328	10.094	10.247			
Szikszo	3796	4678	5570	5589	6443	6422	6106			
Tokaj	5012	5105	5903	5074	5301	5477	5358			
Városok összesen	94.776	180.784	245.430	237.583	376.609	429.469	408.940			
Községek	287.488	332.409	387.676	393.038	403.307	379.999	353.023			
Mege összesen	382.264	513.193	633.105	630.621	779.916	809.468	761.963			

nagyobb volt a nehézipar egyik központjává fejlesztett Ózd nyolcszoros, és a két mesterségesen várossá emelt, Tiszaszederkény 14-szeres és Kazincbarcika 15-szörös növekedése. E négy város 1949 és 1980 között közel 170.000 fővel gyarapodott, míg a falvak vesztesége 13.000 fő volt, jóllehet akkor még volt természetes szaporulatuk az elvándorlók pótlására.

UGYANAKKOR A MEGYE KÉT RÉGI VÁROSA: az egykori Zemplén megye székhelye, Sátoraljaújhely és fontos kulturális központja, Sárospatak 1870 óta mintegy kétszeresére nőtt csupán. Újhelyt a határ fojtotta meg (1910-ben több lakosa volt mint 1990-ben) Patakon viszont valószínűleg az a törvény érvényesült, hogy a kultúrából sajnos nem lehet megélni. Encs, Putnok, Szerencs, Szikszó és Tokaj pangó vagy fogyó számsoraiból ezúttal is azt lehet kiolvasni, hogy várossá emelésük korai volt.

A megye adatainak végső summázata szemléletesen bizonyítja, hogy Magyarországot nem lehet a vas és acél országává tenni, az ilyen irányú fejlesztés eltékozolt milliárdjai végül is azt eredményezték, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye népessége az egész országban a legnagyobb mértékben, 55.952 lakossal fogyott az utolsó évtizedben, a csőd miatt ennyi embert sodortak el a vándorlások meg-megújuló hullámai. S hiába volt az országban számszerűleg második a természetes szaporulata, valamennyi megyénél messze nagyobb mértékben fogyatkozott meg népessége.

CSONGRÁD

Csongrád megyében mindössze 59 település van, 7 városában lakott 1990-ben a népesség 73%-a. A helységek általában népesek, a legkisebbnek, a tanyaközpontból faluvá alakult Kövegynek is 476 lakosa van. De még a községek közt is akad három 5000-en felüli: Mindszent 7.668, Sándorfalva 6.933 és Szegvár 5.2600 lakossal, további 11-nek 3.000 és 5.000 között van a népessége. A városok közül Szegednek 175.301, Hódmezővásárhelynek 51.180 fő a lakónépessége, míg az újonnan várossá előlépett Kisteleknek csak 7.886, Mórahalomnak 5.532. (Az ember elmélázhat, miért és hogyan lett ez utóbbiból város? 1910-ben még csak „kapitányság” volt a Szeged-környéki tanyavilágban.)

A megye népessége a természetes szaporodás erősen negatív mérlege következtében jobban fogy, mint az elvándorlások miatt (-12.214, illetve -5.244 lélek), ennek következtében az 1980. évi 456.300 főről 438.842-re esett vissza. Ezúttal a városok sem kivételek, egyedül Szegednek volt enyhe természetes szaporulata (518 lélek) és vándorlási nyeresége (3.989 lélek), a többi városé egytől egyig fogyott. A természetes szaporodás mérlege a legkedvezőtlenebb Makón (-1.732) és Csongrádon (-1.420), a vándormozgalomé Hódmezővásárhelyen (-2318) és Szentesen (-1.923) volt, végül a két tényező együttes hatása miatt a legnagyobb mértékben Hódmezővásárhely népessége fogyott, összesen 3.306 fővel, majd Szentes következett 2.426 fővel.

Sajnos, a községek sem tudták a városok veszteségeit pótolni. A természetes népmozgalom csupán 4 faluban hozott pozitív eredményt, 48-ban több volt a temetés, mint a keresztelő. Nagyon sok Nagymágocs fogyása, ahol 4.090 lakosból 831 volt a csökkenés. Mindszenten 431 lakossal, Apátfalván 374 lakossal lett kevesebb a népesség. Riasztó a megyei végeredmény is: Csongrád megyében az élveszületések aránya 11,6%, a halálozásoké 14,3% volt, a fogyás tehát 10 év alatt 2,7%.

Márpedig ezekben a tönkretett mezőgazdasági viszonyokkal rendelkező falvakba — amíg a határok zárva vannak — újabb beköltözőket ugyan hiába várunk, akik ellensúlyozzák a népességszám fogyását. Mindössze 10 község tud valamelyes növekedést fölmutatni, 42-ből kisebb-nagyobb mértékben elvándorolt a népesség. Ily módon Ásotthalom fogyott legjobban (677 fővel), míg a legtöbb új lakos Sándorfalvára érkezett (666 fő). A viszonylag nagy népességű falvakat persze egyelőre nem fenyegeti az elnéptelenedés, de egyik-másik már veszélyesen előregedett.

FEJÉR

MINTHOGY BETŰREND SZERINT HALADUNK, Fejér megye adatai következnek, amely nemcsak kilométerekben esik messzire az előző megyéktől, adatai is gyökeresen mások. Csongráddal ellentétben pozitív a szaporodás mérlege, Borsod-Abaúj-Zemplén megyével összehasonlítva pedig sokkalta kisebb az elvándorlók száma s bár valamennyi törvényhatóságunkkal megegyezően ennek a megyének a népessége is fogyott a nyolcvanas években, a csökkenés aránylag csekély, 1112 fő. S már ennek is örülnünk kell!

A szaporulat elsősorban a városoknak köszönhető, mind a 6 város többlettel dicsekedhetik, különösen jó Székesfehérvár és Dunaújváros mérlege, de Mór 757 főnyi szaporulata sem lebecsülendő. A városok adatait a 6. táblázat tartalmazza.

Meg kell jegyezni, hogy a megye területén évszázadokon át tulajdonképpen mindössze egy szabad királyi városi rangot viselő hely volt, Székesfehérvár, a többiek kis népességű és jelentőségű mezővárosok voltak, vagy pedig mesterségesen duzzasztották várossá, mint Dunapenteleiből Dunaújvárost. Ez sajátos tünete a magyar várossűrűségnek és nem bizonyít fejlett urbanizmust — bár itt is közrejátszottak a történeti fejlődés akadályai a török hódoltság időszakában.

Végre a községek között is több növekvő lélekszámú akad: összességében a 98 helységről 38-ban mutattak ki természetes szaporodást. Ennek eredményeként a megyében az élveszületések aránya 1980-1989 között 13,4%, a halálozásoké 12,1%, a természetes szaporulat 1,3% volt. A legtöbb helység népessége mindössze néhány fővel növekedett, csak a nagy alapnépességű Ercsiben nőtt 206, Pusztaszabolcson 126 lélekkel. Ezzel szemben egyik-másik falu megfogyatkozása ijesztő mértéket ölt, az élen Mezőszilással, ahol 397 fővel fogyott a népesség száma, de a születetteknél sokkal többen

6. táblázat: Fejér megye városainak népessége (1970-1990)

Városok neve	Lakónépesség			term. szap. 1980-1989	vándormozg.
	1970	1980	1990		
Székesfehérvár	79.064	103.571	108.958	+3894	+1493
Bicske	11.769	12.868	12.305	+121	-684
Dunaújváros	45.129	60.736	59.028	+2778	-4486
Gárdony	6394	7099	8273	+156	+1018
Mór	11.979	13.620	14.838	+757	+461
Sárbogárd	12.859	12.765	13.115	+312	+38
Városok összesen	167.194	210.659	216.517	+8018	-2160
Községek összesen	225.317	211.081	204.111	-2399	-4571
Fejér m. összesen	392.511	421.740	420.628	+5619	-6731
Városi népesség	42,6%	49,9%	51,5%		
Községi népesség	57,4%	50,1%	48,5%		

haltak meg Polgárdiban (-331), Gánton (-324), Perkátán (-210) és Előszálláson is (-203).

FEJÉR MEGYÉBEN IS AKAD EGY HALÓDÓ KÖZSÉG: Bakonykúti 112 lakosával, akiknek több mint fele (74) 50 évnél idősebb, ahol a 18 éven aluliak 15 korévében nem született egyetlen gyerek sem. A falut a németek kitelepítése tette tönkre, hiszen 1930-ban még 346 lakosa volt. Valószínűleg ez okozta Etyek, Gánt, Nadap, Ujbarok és Vértesboglár lélekszámának nagy arányú visszaesését is. (Gánté például 1946 főről 827-re apadt.)

Általában azonban a megye helységeiben a népességszám nem csökkent lényegesen, mert az elvándorlást a természetes szaporulat némileg enyhítette. Egyébként is vannak jelentős lélekszámú helységei, mint Ercsi (7.507), Enying (7.150) és Polgárdi (5.838) lakossal. A leggyorsabb iramban Nagyvenyim fejlődik, ahová az utóbbi tíz esztendőben 826 lakos költözött s így lakosságszáma 2.521-ről 3.367-re emelkedett. Ugyancsak nőtt (Gárdonyhoz hasonlóan) a tónak nevet adó Velence, míg az ellenkező végetlet Ercsi képviseli, ahonnan 711 lakos állt odébb. Vészesen fogy Beloianisz is (1970 és 1990 között 1.525-ről 1.087-re), lehetséges, hogy a görög lakosság repatriálása miatt. (A görögül beszélők száma a megye területén mindenestre már csak 456 volt.) A statisztikai adatok szerint többszáz ember vett vándorbotot a kezébe számos más helységből is. A külső szemlélő meglehetősen értetlenül áll ez előtt az általános belső népvándorlás előtt. Hiszen semmi nem indokolja, hogy e látszólag kedvező fekvésű, Budapest és több más, jelentős iparral rendelkező város közelben lévő helységből tömegesen elköltözzenek az emberek. (Szabadhidvég 302, Enying 299, Pusztavám 276, Alcsut 261, Igar 246 fővel fogyott stb...) A városoknak általában a beköltözések útján is növekedett a népessége, Székesfehérvár (+1.493) mellett főleg az üdülőtelepből nemrég avanszált Gárdony népessége lett 1.018 pihenést keresővel nagyobb. Az enyhe többletet azonban elsöpörte Dunaújváros nagy arányú fogyása, ahonnan a nehézipar válsága miatt 4.486 ember költözött el 1980-1989 között.

Összefoglalásul megállapítható, hogy az eddig tárgyalt megyék közül még Fejér megye nyújtja a viszonylag legkedvezőbb adatokat: itt legalább van némi természetes szaporulat, pozitív valamennyi város és 38 község mérlege, az elvándorlás sem öltött túlzottan nagy méreteket. Ez az eredmény valószínűleg központi fekvésének köszönhető, hiszen ez a megye valóban az ország szívében terül el.

GYŐR-MOSON-SOPRON

A betűrendben következő Győr-Moson-Sopron megye földrajzilag nem határos Fejér megyével. A három, Trianonban és Párizsban megcsonkított megye közül Győr vesztette a legkisebb területet: az etnikai elv figyelmen kívül hagyásával hat, a Dunától északra, a Csillizközben fekvő színmagyar községet csatoltak Csehszlovákiához (Ballony, Csilizradvány, Kulcsod, Medve, Nyárad, Patas, Szap),

hogy a Duna legyen az országokat elválasztó természetes határ. Jóval többet veszített Moson megye, amelynek mintegy felét Ausztriához, három helységét pedig (Dunacsun, Horvátjárfalu, Oroszvár) 1945 után Csehszlovákiához csatolták, hogy Pozsonynak a Dunától délre hídfőt alkossanak. Ezúttal nem volt fontos a természetes határ s azzal sem törődtek, hogy a helységeknek nem volt szlovák lakossága. Az egyesített megyébe Sopronból került a legtöbb helység, annak ellenére, hogy területének egyharmadát Ausztriának adták. (Két magyar falu kivételével németek és horvátok által lakott helységeket.)

Így ma összesen 172 helységből áll, ebből 1990-ben 5 volt város és 167 község. Az együvé került három egykori, gyakran rivalizáló megyeközpont közül a második világháború után Győr fejlődött a leggyorsabban (ahogy Sopronban mondják, gyakran az ő rovásukra). Mindkettő természetes szaporodása pozitív, és kedvező előjelű vándorlási különbözetük is, arányaiban azonban Győr növekedése jóval nagyobb, mint Soproné (5191 illetve 247). Érdekes, hogy mind az öt városban nagyobb a születések száma, mint a halálozásoké, természetes következményeként a beköltöző fiatalokú népesség nagyobb szaporaságának. Ugyanakkor Csorna, Kapuvár és Mosonmagyaróvár népessége az elvándorlások miatt már megfogyatkozott (Csornáé csak 12 fővel, de Moson megye egykori székhelye már 915 lélekkel). Ennek ellenére Kapuvár kivételével nőtt a városok lakónépessége.

SAJNOS, A FALVAK TÖBBSÉGÉBEN már mind a természetes szaporulatot, mind a vándorlási különbözetet tekintve veszteséggel zárt a megye: az elsónél 2545, a másodikban 8217 volt a csökkenés. Minthogy azonban a városok természetes szaporulata 3877 lélek volt, a megye végső mérlege e tekintetben pozitív, népességszáma 1332 fővel gyarapodott. Az elvándorlók közül föltételezhetően 3269 lakos Győrt választotta, ezért a megye vándorlási vesztesége sem túlzottan nagy: népességének száma 1980-1989 között 6034 fővel fogyott.

A részletek persze ezúttal sem túlzottan szívderítőek. A községek közül 49-nek volt természetes szaporulata, ötben ugyanannyian születtek, mint ahányan meghaltak, 113-ban azonban fogyott a népesség. Még rosszabb a vándorlási statisztika: mindössze 27 községnek volt kedvező mérlege, 140-ben az elvándorlások következményeként csökkent a népességszám. Így azután a falvak többségének fogyott a népességszáma, s egyik-másik kritikus helyzetbe került. Különösen reménytelennek látszik Csér helyzete (Sopron m. csepregi járásában volt egykoron), ahol az elmúlt 18 esztendőből 12-ben egyetlen gyerek sem született, hatban pedig mindössze 1-1. Nem csodálható, ha lélekszáma 1970 óta 120-ról 63-ra csökkent. Rajta kívül az utolsó évtizedekben még 4 falu népességszáma esett vissza száz fő alá: Cakóháza (81), Vadosfa (92), Gyalóka (97) és Mérgecs (97). Valamennyinek kétségbeejtően rossz a kormegoszlása: a 0-17 korévből Gyalókán 10, Mérgecsen 9, Vadosfán 6, Cakóházán 4 évben nincs egyetlen gyerek sem. De hasonlóan kevés az újszülött a 142 lakosú Ebergőc és a 151 lakosú Rábasebes községben, ahol 8-8

korév hiányzik, az utóbbiban már egyfolytában 5 esztendeje nem született egyetlen gyerek sem. Így azután teljesen eltorzult e falvak korösszetétele.

EZEK A SZÁMOK ELŐREJELZIK A FALVAK PUSZTULÁSÁT. De gyakran nagyon alacsony a születettek száma viszonylag népesebb helységekben is. Így 1989-ben, az utolsó vizsgált évben csak 1 gyerek született a 264 lakosú Kisbaboton, 2-2 pedig Tárnokréti (254), Hidegség (308), Pusztacsalád (326), Sobor (342), Pinnye (352 lakos) községben is. Összességében tíz év alatt a népesség fogyása számszerűleg a legnagyobb Töltéstava községben volt (-259), utána Szil (-140), majd Zsira (-130) következett.

Egészen rendhagyók Nagylózs adatai. Itt 1970-ben 1119 lélek élt s 1970-1979 között 104 volt a születések, de 466 a halálozások száma, ám ugyanakkor 281 volt a beköltöző. Majd 1980-1989 között 76 születés mellett 674 halálozást anyakönyveztek, míg a községbe 378 új lakos érkezett. A rejtély megoldása, hogy Nagylózson öregek otthona működik, annak lakói közül kerül ki a sok halálozás, majd a helyükbe érkezők adják a beköltözők magas értékeit. Minthogy az ún. intézeti háztartások statisztikai számbavétele egy-egy helység keretein belül történik, az ott lévő kórházak, menhelyek, gyerekotthonok vagy laktanyák másutt is okozhatnak hasonló torzításokat.

Vannak azonban a megye területén növekvő népességű helységek is. Arányában és abszolút számot tekintve is a legnagyobb Ikrény községben tapasztalható, melynek lélekszáma 1970 óta 987-ről 1421-re (+434) emelkedett, de ugyancsak jelentős a növekedés Enese (1.238-ról 1.604-re, +366) és Abda (2.403-2729, + 326) esetében is. Fölfutásukat alighanem főleg a Bécsbe vezető műút mellett kialakult, mindenféle árut kínáló sátrakból álló „vásárosoknak” köszönhetik. Hasonló gyarapodást csak Nagyszentjános tud felmutatni (lakosság száma 427 fővel 1.421-ről 1.848-ra emelkedett), ezúttal Győr közelségének eredményeként. Szerényebb a Sopron mellett fekvő Magyarfalva (azóta ismét Harka) növekedése (+174 fő).

A növekvő és haladó községek területi megoszlásában nem figyelhetők meg törvényszerűségek. Kétségtelen azonban, hogy a XX. századi gyors ütemű városfejlődésnek elsősorban a kisebb helységek esnek áldozatul. Az elmúlt húsz esztendőben több mint felére csökkent Maglóca (261-122) és Gyalóka népességszáma (212-97), de ehhez közel áll a száz fő alá bukó többi helység veszteségének nagysága is. Több másik, alacsony lélekszámú falu is vészes gyorsasággal halad a kipusztulást jelző küszöb felé: Sobor 569-ről 342, Répcevis 590-ről 382-re, Und 523-ről 393-ra fogyott. *(folytatjuk)*

DÁVID ZOLTÁN

ROBERT COMBAS: GUERNICA FOIE POULET; 1987.
AKRIL, VÁSZON; 188x245 CM; LUDWIG MÚZEUM, BUDAPEST

EGY TÖMEGMÉSZÁRLÁS TANÚJA

A negyvennégyes magyarirtás adatait csak most, ötven évvel az esemény után gyűjtik a túlélők. Pattogzik le a pánt a titói óra titkait őrző szelencékről. Jelentkezett egy másik, hasonló esemény tanúja is az egyik bácskai magyarlakta településről. Egy egykori katona, aki személyesen részt vett abban a tömegmészárlásban, amelyet a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg egységei hajtottak végre 1945 első felében a szlovéniai Maribor közelében. Az illető hajlandó volt elmondani élményét, de azzal a szigorú kikötéssel, ha személye a teljes ismeretlenségben maradhat. Még csak a helységet sem engedi megnevezni, amelyben él. Az 1994. szeptember 25-én lefolytatott beszélgetés alatt készült az alábbi jegyzet.

A nyilatkozó által említett történelmi tények közötti könynyebb eligazodás végett kerültek a szövegbe idézetek VLADIMIR DE-DIJER: *Suadocanctua o drugom cvotkom ratu* (Bizonyítványok a második világháborúról) című könyvének függelékéből, a második világháború jugoszláviai eseményeinek időrendi áttekintéséből. A könyv 1980-ban a belgrádi Narodna Knjiga és a ljubljana Partizanska knjiga kiadásában jelent meg.

Íme tehát a vallomás.

MI, VAJDASÁGI MAGYAROK, akkor már nem önkéntesen kerülünk TITO hadseregébe, mint ahogyan a Petőfi brigád tagjairól mondták, hanem szabályos behívóval mozgósítottak bennünket. Arról itt nem akarok szólni, hogy azok az önkéntesek mennyire voltak csakugyan önkéntesek. Minket arra használtak, hogy feltöltsük a létszámot az egységekben. Előbb Apatinba vittek bennünket, onnan tölgyfa dereglyén átszállítottak Almásra, onnan pedig gyalog mentünk Eszékre. Voltak közöttünk martonosiak, kanizsaiak, zentaiak, adaiak, becseiek, szabadkaiak és legtöbben topolyaiak. Több százan. A dereglye többször fordult, mire mindannyiunkat átvitt, de nem is csak egyetlen napon, hanem több napon át, úgy hogy mire az egyik transzport már Eszéken volt, a másik még a dereglyére várakozott. Eszék felé menvén sokan elfáradtak, nem bírták cipelni a motyójukat és eldobálták. Ezen az úton csapott meg bennünket a háború szele, mert sok, rengeteg, egészen frissen készült sír mellett haladtunk végig az egész úton.

Az az egység, amelyikbe az én csoportomat osztották be, Zsupanján át érkezett Eszékre. A front ekkor valahol Szlavóniában volt. Eszéken találkoztam sok, más faluból és városból mozgósított ismerőssel, például a három ismert feketicsi (Bácsfeketehegy) tanárral: a SÁROSI fivérekkal (ISTVÁN, a temerini nyolcosztályos iskolának

volt négy évtizeden át az igazgatója, öccse, KÁROLY pedig a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet szakmunkatársa, a *Jó Pajtás* című gyermeklap főszerkesztője) és JUHÁSZ GÉZÁVAL (az újvidéki színiakadémia tanára). Szedett-vedett ruhában jártunk, egyenruhánk nem is volt. Én például édesanyám nagykabátjában mentem el. A gombja, mint minden női kabáton, fordított oldalon állt, a fejemen pedig egy micisapka volt, rajta a vörös csillag. Ez jelezte a hovatartozást.

ADRÁVA MELLETT AKKOR MÉG MEGVOLT a keskenyvágányú vasúti pálya, azon vittek bennünket tovább Eszékéről. Telezsúfoltak egy egész szerelvényt. Kiszámoltak közülünk annyi embert, hogy megtelt, és akkor indult a vonat. Nem tudom, meddig vittek. Amikor leszálltunk, onnan ismét gyalogmenetben haladtunk Viroviticáig (Verőce). Itt már beosztottak bennünket a frontra, noha némelyikünknek még fegyvere sem volt. Én a *Sedamnajsta udarna divizija, Sesta istocno-bosanska udarna proleterska brigada*-ba kerültem. (17. rohamhadosztály, VI. kelet-boszniai proletár rohamdandár) ez mind a 4. hadsereghez tartozott, amelyiknek PEKO DAPCEVIC volt a parancsnoka. (Az emlékező itt valamiben téved. Peko Dapcevic ugyanis — mint az alábbi idézetből látjuk majd — nem a 4., hanem az 1. hadseregnek volt a parancsnoka.) Kisebb egységet nem akarok megnevezni, mert akkor megfejtethető, ki vagyok. Van itt nálunk egy még élő földim, aki velem együtt volt, s akinek most még más baja is van, mert az egyik hozzátartozója felelős beosztásban dolgozik Horvátországban. Ott találkoztam CIBULYA gyógyszerésszel Topolyáról.

(Dedijer: „1945. január 1. Jugoszlávia végső felszabadításának második szakasza végrehajtása érdekében a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és a Jugoszláv Ellenállási Mozgalom Legfelsőbb Parancsnoksága elrendeli a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg 1., 2. és 3. hadseregének létrehozását.

Március 2. Létrehozták a 4. hadsereget J. B. Tito irányítása alatt.

Március. J. B. Tito irányítása mellett a Jugoszlávia végső felszabadításának befejező hadművelete a 1. hadsereg (parancsnoka Peko Dapcevic) március 20-i támadásával vette kezdetét. (...) Támadásban volt a hónap végén J. B. Tito irányításával Jugoszlávia minden fő erőssége“.)

Szétosztottak bennünket három zászlóaljba, mert a századok némelyikében mindössze ötven főt tett ki a létszám, velünk felduzzasztották őket 100-120-ra. Az első bevetésünk Verőcén túl történt március-áprilisban, a Bjelovar felé vezető utunk egyharmadán. Nekem egy olasz karabin jutott, amelyik rövid csövű volt és akkorát durrant, hogy erről mindig felfedezték az állásunkat. Emiatt sokszor mondták, én ne lőjek. Egyébként végig ugyanabban a tizedben maradtam, amíg csak teljesen szét nem szórtak bennünket, de ez már a tömegmészárlás után történt. Az is volt a gyakorlat, hogy elkaptunk egy civilt, aki ismerte a környéket, és vele vezetettük magunkat addig, ameddig ő ismerte az utat. Akkor fogtunk másikat. Előttünk usztasák és fehéroroszkok, talán cserkeszek védekeztek. Erősen aknáztak,

géppuskáztak bennünket. Gyakran megtörtént, hogy szaladtunk visszafelé. A zász lóaljunk parancsnoka valamennyit értett magyarul, mert Újvidéken tanult valamikor mesterséget. Minket magyarokat mindannyiunkat csak Pistának szólított. Itt esett el a két ismert zentai pingpongozó egyike, úgy hívták őket, hogy a kis KIS és a nagy KIS. Előbb egy szerbiai katonatársunk kapott haslövést, azt negyedmagammal, köztük a kis Kissel cipeltem pokrócban vissza. Kissel mindig összetartottunk, ragaszkodtunk egymáshoz. Visszafelé egy helyen én megálltam a lábamat áztatni, ő tovább ment és akkor egy robbanó gránátból vagy 80-90 szilánk belefúródott. Őt is visszavittem. Nem élte túl, egy iskola udvarában temették el.

BJELOVAR OSTROMA NAPOKON ÁT TARTOTT. Erősen védve volt, amikor betörtünk, akkor is utcai harcok folytak, mert az utcákon torlaszokat emeltek rönkfákból meg földből. Égett előtünk minden, a termés, a házak. Látszott, hogy akiket üldözünk tervszerűen védekeznek. Húsvétkor foglaltuk el Bjelovárt, aznap sült malacot ettünk. Itt egy 50 milliméteres aknavető csoport harmadik tagja lettem. Két társam kipróbált szerbiai frontharcos volt. Azt mondták: *Blusaj Bas! Mi cemo zivi de izatemo iz rala. Od pocelka to radime.* (Ránk hallgass! Mi élve kerülünk ki a háborúból. Elejétől fogva csináljuk.) Megkedveltek, mert egyikük a háború előtt itt nálunk szolgálta a tényleges idejét. Előbb ellenőrizte, igazat mondok-e; megkérdezte, mi hol van a városban, s amikor látta, hogy nyomon beszélek, akkor teljesen maguk közé fogadtak. Ettől kezdve majdnem végleg velük voltam. Kihasztnálták ugyan fiatal voltomat, erőmet, velem hordatták hátizsákban az élesre állított gránátot, de vigyáztak is rám. Egy alkalommal ellopták a puskámat s akkor hadbírórság elé kerültem, de ez inkább csak olyan ijesztgetés volt. A puskát a lábam közé szorítottam, szíja kezemre volt csavarva, úgy aludtam egy árokparton, mégis ellopták. Utána egy Mausert kaptam. Bjelováron vagy Krizsevcin sajtot osztottak. Ott szereztem magamnak egy nadrágot is. Házakhoz voltunk beosztva, az otthoni nadrágom már cafatokban lógott rólam. A házban a ruhásszekrényben találtam egy fehér csíkos úri öltönyt. Annak a nadrágja lett az enyém.

Az üldözött ellenséges egységek gépesítettek voltak, tökéletesen felszerelve, mi meg gyalogosan hajtottuk őket. Krizsevcin (Kőrös) is sokat kínlódtunk, mire elfoglaltuk. Onnan Krapina érintésével haladtunk Rogaska Slatina (Rohics) felé. Errefelé, a szlovén-horvát határ közelében, már éreztük, hogy nem veszik fel a harcot, hanem csak vonulnak vissza, mi meg hajtottuk őket. Az hírlett, hogy tárgyalások folynak, hogy megadják magukat. Nem tudtak menekülni, mert az úton feltorlódtak. Egy részüket egy völgybe zártuk, közrefogtuk és leszereltük. Annyi volt a fegyver, hogy nem tudtunk mit kezdeni vele. A mauserokból kiszedtük a závarzatot és összetörtük őket. Nekem itt egy zbrojovka jutott, hetes tárral. Már egyenruhánk is lett. Az erdőben csapatostól, ezerszámra jártak a kóbor lovak, s ahol felgyulladt az erdő, ott halomszámra talátuk a megégett lótetemet.

Májusban leállítottak bennünket Celje és Rogaska Slatina között azal, hogy megtörtént a német kapituláció. Ettől megnyugodtunk, de nem sokára, mert kaptuk a parancsot, hogy mi ezeket üldözzük tovább. Éhesek voltunk.

Egyszer elfogtunk egy csetniket. Lemaradt a többiektől a málhás öszvérével és így került a kezünkbe. Egyre azt mondogatta hogy: *Ja sam se borio za krsno ime i za svetu slavu.* (Keresztségi nevéért és a szent dicsőségért harcoltam.)

Celjéből bementünk Ausztriába. Ekkor már itt volt a 16. hadosztály is. Azután egészen váratlanul jött egy rendelet, hogy huszonnégy órán belül el kell hagynunk Ausztriát, az angolok követelésére.

(Dedijer: „Április 10. J. B. Tito kijelentette a *New York Times* tudósítójának Moszkvában: 'Mindenki tudja, hogy Jugoszlávia magának követeli Isztriát, Triesztet, Goriziát és Karintia szlovénok lakta részét'.

Április 28. J. B. Tito elrendeli a 4. hadsereg parancsnokságának, hogy felgyorsítva előrenyomulását, minél előbb indítson támadást Trieszt ellen, hogy felszabadítsa. A szövetségesek kinyilatkoztatták Ausztria függetlenségét.

Április 30. WINSTON CHURCHILL HARRY TRUMAN amerikai elnök támogatásával elrendelte ALEKSANDER tábornagnak, szállja meg Triesztet, Monfalconét és Gorisiát, és akadályozza meg, hogy a Jugoszláv hadsereg J. B. Tito parancsnoksága alatt bevonuljon Triesztbe és a Juliai Tartományba.

Május 1. Az erős német egységekkel vívott, több napon át tartó harcok után, a Jugoszláv Hadsereg 4. hadseregének 7. és 9. hadteste bevonult Triesztbe, Goriziába és Monfalconéba.

Május 12. Abból a célból, hogy a német és a csatlós erők előtt, amelyek harc közben vonultak Ausztria felé, elvágják a visszavonulást, a Jugoszláv Hadsereg 3. hadseregének egységei betörték Horvát Zagorjéba, Kelet-Szlovéniába Dravogradig, a 4. hadsereg gépesített osztaga az Isonzó völgyén át Karintiába, és ezen a napon eljutott Klagenfurtba.

Május 15. Nagy-Britannia és az USA kormánya jegyzékben követelték a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia kormányától, hogy vonja vissza egységeit azokból a körzetekből, amelyek nélkülözhetetlenek az angol-amerikai céloknak (...)

A Jugoszláv Hadsereg 3. hadseregének egységei elvágták a visszavonulást az E hadseregcsoport és a csatlós erők előtt Slovenj Gradec-Beliburg-Dravograd körzetben és ez alkalommal nagy számú hevesen ellenálló német, usztasa és csetnik katonát ejtettek foglyul, teljes felszereléssel.”)

EGYMÁS HEGYÉN-HÁTÁN KERESZTÜL VONULTUNK VISSZA olyan gyorsan, hogy az ott szerzett kamionokra sofört sem érkeztünk találni, hanem a német hadifoglyok ültek a volán mellé. Megtörtént, hogy kifogyott a kocsiból a benzin, nem volt idő szerezni, hanem gyalog tovább, vissza. Nagyon érződött, hogy valami nincs rendben.

Visszamentünk Mariborba. Ott minket egy iskola épületében szállásoltak el. Egyszer vesszük a hírt, hogy jön Tito. Szétosztottak

bennünket az út mellé, ott álltunk fegyveresen. És valóban, egyszer csak egy terepjárón megláttam Titót. Később még egy alkalommal láttam, amikor Mariborban egy kis kápolna mellett teljesítettem ugyanilyen szolgálatot, mint itt az út mellett.

MARIBORBAN AZ EGYSÉGÜNKET FELTÖLTÖTTÜK DOMOBRÁNOKKAL. Páran közülük tudtak magyarul. Barcs környékiek voltak. Darab ideig figyeltették őket. Aki közülük elhallgatta vagy letagadta, hogy a legkisebb rangja is volt a horvát hadseregben, azt elvitték. Még az őrzetőket is. Sosem kerültek elő.

Egyszer beosztottak a közeli kaszárnya épületének a folyosójára fogolyörnek. Az első emeletre jutottam. Ott minden szoba anynyira tele volt zsúfolva fogollyal, hogy amikor kinyitottak egy-egy ajtót, akkor az emberek a nagy nyomástól szinte kizuhantak rajta. Egyébként nekünk nem volt szabad kinyitnunk, még szükségletre sem engedhettük ki a bent lévőket. Ekkor már működött a KOS (*Kontra Obavestajna Sluzba* = kémelhárító szolgálat). A foglyokkal szót sem válthattunk. A folyosón élesre töltött fegyverrel őrizték őket. Mi a széles folyosón, ők a zárt ajtókon belül a szobákban összezsúfolva. Tele volt az egész hatalmas kaszárnya, amit, úgy tudom, még az Osztrák-Magyar Monarchia idején építettek. Nem tudtam, milyen katonák voltak, szavukat nem hallhattam, az egyenruhájukról nem ismertem őket. A kaszárnya udvarában a kerítés mellett hatalmas fák álltak, mellette volt az iskola, amelyikben a szállásunk volt, ez mellett meg a katonai kórház. Mindezek az épületek a Dráva mellett sorakoztak. A kivégzések színhelyére, amiről majd szólok, itt a katonai kórház mellett kellett jobbra kanyarodni, onnan néhány kilométert kellett haladni egy fenyőerdőig. Nehezen tudok visszaemlékezni milyen távolságra, talán nem volt kevesebb öt, és nem több tizenöt kilométernél az a tankcsapda, amit még a németek építettek. Itt történtek kivégzések. Egy erdőszlak is volt a közelben. Az oda vezető út másik oldalán barakképületek álltak, amelyeket a németek emeltek munkásszállásul. Innen szállították a németek az embereket a város különböző gyáraiba. Ugyanazon az oldalon egy lőszerraktár is volt.

Néhány alkalommal, talán két éjen át teljesítettem őrszolgálatot a kaszárnya épületében, akkor kihagytak a szolgálatból, mert valami fertőzést kaptam a jobb karomon. A többieket ez idő alatt mind elvitték valahova, valamilyen feladat teljesítésére. Egész napon át nem voltak. Nem tudom, hol lehettek, csak négy nap múlva tértek vissza az iskolaépületbe. Seppegtek valamit, hogy kivégzésen voltak. Másnap engem is beosztottak ugyanoda. Nem közölték velünk, hova megyünk, de én is tudtam a többiektől. Megmaradt az emlékezetemben, hogy éppen ért a cseresznye, mert mint mindig, akkor is éhesek voltunk és a fákat megdézsmáltuk.

Kivezényeltek mindannyiunkat őrségbe, az említett nagy tankcsapda mellé. Ez a szokásosnál jóval magasabb volt, a ferde oldala meg igen hosszan elnyúlott.

Két őrsegi gyűrűt formáltunk, egy külsőt meg egy belsőt. Én a belsőbe jutottam. Hármásával ültünk egymás mellett és néztük, mi történik belül. Az volt a parancs, hogy ha valaki ki akar szökni a körön, azt mindenáron el kell fogni. Lelőni nekünk nem lehetett, mert a mi körünkön kívül ott voltak a külsőnek az őrei, belül pedig a kivégzők és a segítők, meg akik a kivégzendőket hordták oda. Akadt azért, aki mindkét körön átjutva szökött, azt már lelőtték, mégpedig úgy, hogy a külső kör őrei közül egyszerre többen célozták. Sokan, zárótűzet zúdítottak rá. A menekülők meztelenül futottak, mint ahogyan mind meztelenre voltak vetkőztetve, akiket oda hordtak és a kamionokról lecibáltak.

A menekülőt is, meg minden mást is, ami előttünk és körülöttünk történt, rendesen lehetett látni, mert világos nappal, és csak világosan folyt mindez. A kivégzőknek is világos kellett, másként nem látták, mit csinálnak. Ekkor jutott eszembe, hogy korábban, amíg mi a fronttal nyomultunk előre, többször is megtörtént, hogy meztelen futó embert láttam az erdőben. Gondolhattam, honnan futott.

Nekünk egész nap ott kellett lennünk, a kaszárnnyába sem mentünk be vagy tíz napig, az ételt is oda hozták, de az is igaz, hogy senki sem tudott rendesen enni, kifordult a szánkból a falat.

EGÉSZ NAP, ÉS MINDEN NAP EZ FOLYT. Mi, örök, mindent tisztán láttunk, a kivégzés színhelyétől esetenként nem lehettem száz méternél messzebb, meg még annyira sem. Egymás után, meghatározott rendben jött egy-egy teherautó, vagy esetleg néhány, de soha sem sok egyszerre, és ha több érkezett, akkor mindegyik más-más helyre állt a tankcsapda magas szélén. Kisebb — furgonszerű — és nagyobb, de mind zárt, vagy ponyvával letakart kocsik voltak. A kisebbek tíz-húsz, a nagyobbak akár negyvenötven, vagy még több embert is szállítottak, mindegyik túl volt zsúfolva. Odaállt a tankcsapda meredek széléhez farral, felnyitották a hátulját és lerángatták róla az összedrótozott, mezítelenre vetkőztetett embereket. Legtöbbjüket hátulról, egyenként, pisztollyal fejbőlőtték. Némelyiknek a feje szinte szétrobbant, a kivégzők, akik túl közelről lőttek, csupa vér lettek és velőcafatokkal voltak borítva.

• A kivégzés másik módja az volt, hogy az árok szélére állított embereket hátulról legéppuskázták. De ezt ritkábban alkalmazták. Azt, hogy miért így vagy úgy dolgoztak a kivégzők, nem tudom, de voltak, akik arról beszéltek, hogy ha pisztollyal lövik le őket, akkor kevesebb golyó fogy, és kisebb a feltűnés. Mi annyira közelről láttuk mindezt, hogy meg tudtuk különböztetni a kivégzéseket és láttuk, hogy közöttük is akad, aki buzgóbb és vérengzőbb a többinél. Volt egy szlavóniai tiszt, *Kundak* volt a ragadványneve. Ez jeleskedett a legjobban. Képes volt naponta a pisztolyaival akár 200 embert is lelőni. Voltak a kivégzők között nők is, ezek általában kegyetlenebbek voltak a férfiaknál. Esetenként kínozták is a kivégzendőket, de nem csak a nők. Kiszúrták például a szemüket. Azok jajgattak és rimánkodtak: *Majek moja! Kuku mono!* (Jaj, anyám! Jaj nekem!) Sokszor megtörtént, hogy a lelőtt ember a hozzá kötözött élőt is maga

után rántotta. Az esetleg élve lett eltemetve, ha nem érte az utána lőtt golyó. A gödörbe rántott élők könyörögtek: *Brate, ubij me!* (Testvér, lőj le.)

Egy-egy pisztollyal persze nem sokat lehetett lelőni, mert nem is minden találat volt halálos, meg a golyótár hamar kiürült. Azok, akik lőttek, nem érkeztek a pisztolyaikat töltögetni, hanem valamivel hátrább serénykedtek külön töltögetők. Amikor kiürült a pisztoly, akkor már nyúltak a másikért. Az emberek meg hullottak a tankcsapdába. Száz hulla a gödörben nem is volt nagy halom ahhoz képest, amilyen mély volt.

A kamionok nem mind ugyanarra a helyre álltak, hanem egymástól kissé távolabb, egy-egy helyre mindig csak egy, így hát a kivégzés sem egy helyen folyt, hanem a tankcsapda szélén itt is, ott is.

A kivégzők is katonák voltak, akárcsak mi. Önként lehetett jelentkezni. Az volt a kikötés, hogy amikor a rakomány embert lerángatták és leledősték a kamionról, akkor gyorsan kellett cselekedni, hogy ne támadjon zúrzavar.

Akiket így meztelenre vetkőztetve, összedrótozva oda szállítottak, tisztában lehettek a nekik szánt sorssal. Hallottam, hogy nem egy esetben megtörtént: a robogó kamionról kiugrott valaki, aki szállítás közben meg tudott szabadulni a kötelékeitől.

MINDEN ELŐVIGYÁZATOSSÁG ELLENÉRE IS nem egynek sikerült megszöknie, mielőtt még a tetthelyre értek vele. Biztos, hogy a lakosságot is megfélemlítették, nehogy segítséget nyújtson a menekülőknél, de mi örök is tudtuk, hogy csak ellátták ruhával és rejtegették őket. Végül is néhányan megmenekültek, de elenyészően kevesen.

Emlékezetem szerint én körülbelül tíz napon át voltam szolgálatban. Akkoriban úgy saccoltuk, hogy naponta 2000-3000 embert likvidáltak ott. Úgy tudtuk, hogy a többségük usztasa volt. Beszámítva azt is, hogy néhány napon át nem vettem részt az őrsgben, úgy becsültem akkor, hogy olyan negyvenezer emberrel végeztek.

Ennek befejezésével azt a parancsot kaptuk, hogy a sekélyesen betakart hullákra dobáljunk több földet. De föld ott nem volt elég, meg nem kaptunk rendszeren szerszámot, hanem csak a mi kis katonaságunkkal kaparásztuk a talajt, ezért a fenyőfákról gallyakat tördeltünk le, előbb azt dobtuk a már erősen bomló és bűzlő tetemekre és csak erre húztuk azt a kis földet. Többször elgondoltam, hogy ha a gallyak megsüppednek a föld súlya alatt, meg ha a hullák bomlásától megsüpped a talaj is, akkor ott a tömegsírok helyén nagy mélyedésnek kell keletkeznie.

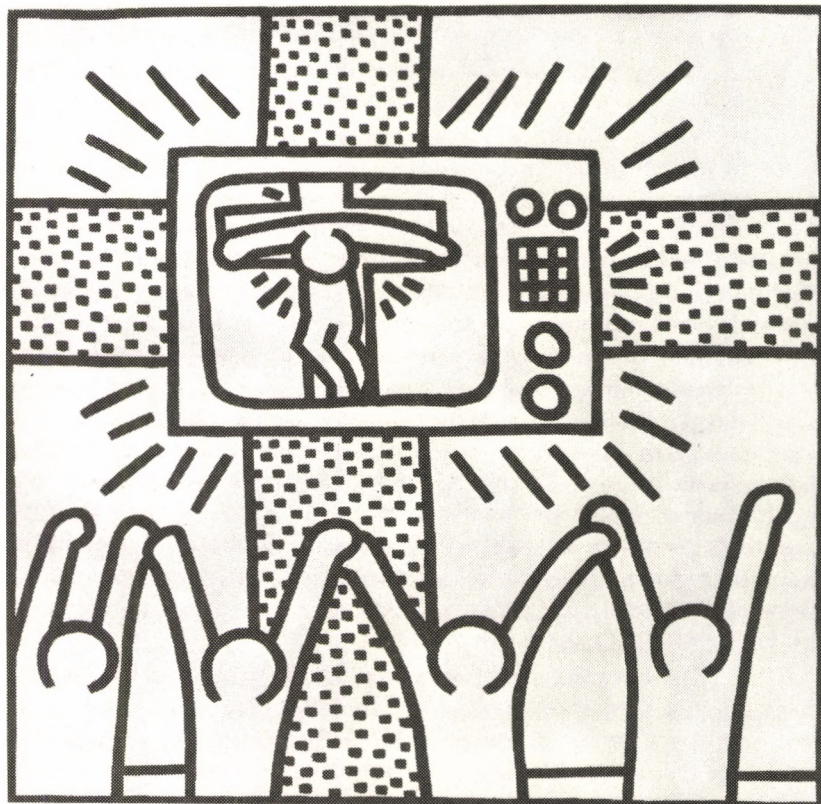
Erről a munkánkról sem akkor, sem később soha sem beszéltek a felettesek. Még politikai órán sem. Magunk között, amíg együtt voltunk, nagy titokban váltottunk róla szót, hanem amikor mindennek vége lett, akkor szétszótattak bennünket, úgy hogy nem is volt már kívül beszélni róla. Azután még számtalanszor szétszótattak. Végül már senki sem tudta, ki is volt már vele a nagy kivégzésnél. Mindenki úgy viselkedett, mintha semmi sem történt volna. Későbbi

életem során én megismerkedtem egy szlovén íróval, és többször is említettem neki, mit éltem át. Úgy tett, mintha nem is hallaná.

KÖZVETLENÜL ÉRTESÜLTÉM ARRÓL, hogy mire minden véget ért, akkorra a maribori nagy kaszárnya kiürült, meg a környéken más épületekben tartott foglyok is eltűntek. Voltak bajtársak, akik ott teljesítettek szolgálatot, ahonnan vitték el a kivégzendőket. Ők voltak jelen a levetkőztetésüknél. Tőlük hallottam, hogy az a sok fogoly, akiket a kaszárnyában őriztünk, mind a tankcsapdába került. De máshova is. Amikor ugyanis a hullákat kellett jobban letakarunk, akkor bombatölcséreket is találtunk, amelyek szintén hullákkal voltak teledobálva, és nekünk ezeket is be kellett földnünk.

Augusztusban átvezényeltek a Kranj melletti Trizerre.

MATUSKA MÁRTON

KEITH HARING: CÍM NÉLKÜL, 1983.
AKRIL, 160X160 CM, ANGELO BALDASSARE GYŰJTEMÉNYE, BARI

IRÁNYVÁLTÁS A MAGYAR KÜLPOLITIKÁBAN 1990-1994 II.

4. A KELETI POLITIKA

ELLENZÉKI SAJTÓKÖRÖKBEN 1991-92-ben kifejezetten divattá vált annak a közhelynek a hangoztatása, hogy az Antall-kormány bűnös módon felszámolta Magyarország úgynevezett keleti kapcsolatait, rossz volt a keleti politikája, elveszítette a piacokat, stb. Az alábbiakban megkíséreljük áttekinteni, hogyan is alakult az Antall-kormány kapcsolatrendszere a Szovjetunió utódállamaival, illetve a balkáni térséggel.

Az 1990-es politikai fordulat, a Varsói Szerződés és a KGST felbomlása után természetesnek tekinthetjük azt az időleges hullámvölgyet, amely Magyarország és a Szovjetunió kapcsolataiban beállt. A magyar orientációváltást a szovjet politikai köröknek is fel kellett dolgozniuk, meg kellett érteniük; ugyanakkor Magyarországnak, az új politikai vezetésnek, az új magyar politikai elitnek is ki kellett dolgoznia azokat a stratégiai és taktikai lépéseket, amelyekkel át lehetett alakítani Magyarország és keleti, dél-keleti szomszédai kapcsolatát. Másrészt az 1991-92 közötti időszak a Szovjetunió agóniájának és egyben a szovjet reformkommunizmusnak is utolsó fázisa volt. Ez a folyamat, ez az agónia az 1991-es moszkvai puccskísérlettel, majd 1991 őszén a Szovjetunió felbomlásával ért véget. Kritikusaink ritkán foglalkoznak ezzel a korszakkal, illetve legtöbbször nem hajlandók tudomásul venni, hogy egy végvonaglásban lévő birodalom politikai vezetésével az új külpolitika építésére koncentráló magyar kormánynak egyszerűen nem volt mit kezdenie.

Az 1991-es moszkvai puccskísérlet pillanataiban viszont ANTALL JÓZSEF és kormánya jól vizsgázott. A miniszterelnök üzenete akkor szólt és jutott el JELCIN elnökhöz, amikor például F. MITTERRAND a puccsistákat üdvözölte, és jóval azelőtt, hogy az egész puccskísérlet kudarcba fulladt volna. Ha úgy vesszük, Antall József és kormánya elvi álláspontonról támogatta Jelcint és a Jelcin köré tömörülő orosz demokratikus erőket. Ezt a gesztust Jelcin többször honorálta, és a legfontosabb viszont-gesztus az 1992. novemberi Jelcin-látogatás volt, amikor számos megállapodás és szerződés aláírása mellett Jelcin az orosz kormány és az orosz nép nevében bocsánatot kért a magyarságtól az 1956-os szovjet agresszióért.

1991 őszétől a magyar kormány nagy erővel kezdett hozzá a kapcsolatépítéshez az új orosz politikai vezetéssel. E kapcsolatépítés

részleteibe nem tudunk itt belemenni, de azt elmondhatjuk, hogy egyetlen más közép- és kelet-európai országba sem látogatott el 1991 és 1994 között Jelcin elnök, CSERNOMIRGYIN miniszterelnök és II. ALEKSZIJ moszkvai pátriárka. Egyetlen országnak sem sikerült a térségben olyan eredményeket elérni az orosz (vagy a volt szovjet) adósság kérdésének tisztázásában, mint Magyarországnak és az Antall-kormánynak, amikor a több, mint másfél milliárd dolláros magyar kintlevőségeknek körülbelül a felét (a közismert MIG-29-es tranzakcióval) sikerült elszámolni. Ez a lépés — bár a magyar sajtó egyes körei meghökkenítő felületességgel bírálták és támadták — jelentős mértékben hozzájárult Magyarország biztonságához.

Az orosz-magyar kapcsolatoknak egy másik érdekes és fontos mozzanata volt a párbeszéd megkezdése a kisebbségek kérdésében. Az Antall-kormányt nem egyszer érte kritika és vád, hogy az orosz-magyar kapcsolatokba a kisebbségi kérdés beemelésével olyan elemet hozott be, amely nem oda való, hiszen Oroszország és Magyarország kisebbségi problémái nem azonosak. Ez való igaz. Ebből következően nem is alakulhatott ki kétoldalú együttműködés konkrét kisebbségi kérdésekben Oroszország és Magyarország között. Mindenki tudja, hogy Oroszország nagyhatalom, hogy a volt Szovjetunió utódállamaiban élő orosz kisebbség pozíciói mások, Oroszország érdekérvényesítő eszközrendszere összehasonlíthatatlan Magyarországéval. Az együttműködési megállapodásnak és a közös nyilatkozatnak elsősorban az volt az értelme, hogy a kisebbségi problémakör minél nagyobb hangsúllyal kerüljön a nemzetközi fórumok tárgyalóasztalára. A megállapodással, az együttműködéssel a magyar kormány azt kívánta jelezni és hangsúlyozni, hogy a nemzeti kisebbségek kérdése nem Magyarország egyedüli problémája, olyan nagy nép is szembenézni kényszerül ezzel a kérdéssel, mint az orosz.

UKRAJNA KÉRDÉSÉT MÁR ELEMEZTÜK. Itt csak annyit mondhatunk, hogy az orosz-ukrán problémacsomag kezelésében a magyar kormány, bár egyértelműen pozitív és baráti gesztusokat tett Ukrajnának elismerésével, vagy azzal, hogy az ukrán kérdéseket, például a nukleáris fegyverek kérdését nemzetközi fórumokon igyekezett objektív és reális megvilágításba helyezni, az ukrán-orosz feszültségrendszerben csak a semleges partner szerepét vállalta.

A Szovjetunió utódállamai közül nagyon hamar alakult ki baráti kapcsolatrendszer Magyarország és a balti országok között. A kölcsönös, magas szintű látogatások és az intenzív külügyi szakértői érintkezések hozzájárultak ahhoz, hogy a balti országok szinte hónapok alatt beilleszkedtek a nemzetközi külügyi munkába. A magyar diplomácia és a magyar parlamenti diplomácia — elsősorban BRATINKA JÓZSEF — nagy mértékben segítette Észtország felvételét az Európa Tanácsba, s így Észtországban „nemzeti hős” lett. De ez csak egy példája annak, hogy milyen eszközökkel próbáltuk az újonnan függetlenné vált balti országokat besegíteni a nemzetközi szervezetekbe, intézményekbe, ahol hangjukat hallathatták, és ahol állás-

pontjuk megjelenhetett számukra olyan vitális kérdésekben, mint például az orosz csapatok kivonása a Baltikum térségéből.

KÖZÉP-ÁZSIA ÉS A KAUKÁZUSI TERÜLETEK függetlenné váló köztársaságaival felvettük a diplomáciai kapcsolatot, és azokkal az országokkal, ahol viszonylag konszolidált feltételek alakultak ki, együttműködést is kezdeményeztünk. Ilyen országnak volt nevezhető Kazakisztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán. Ezekben az országokban a politikai rendszerváltás különböző fokozatai valósultak meg, a térségben a legjelentősebb és legnagyobb hatalom, Kazakisztán jó partneri viszonyra lépett Magyarországgal. Nagykövetséget nyitottunk Almatiban, Kazakisztán pedig négy európai nagykövetsége közül az egyik regionális nagykövetségét Budapesten nyitotta meg.

Sajátos kapcsolatunk alakult ki Moldáviával. A magyar külpolitika moldáviai kapcsolataival próbálta bizonyítani, hogy nem történelmi magyar-román averzióról van szó, amikor Romániával vitáink vannak, hanem konkrét kérdésekről van nézeteltérésünk, és amennyiben pozitív visszajelzéseket kapunk, készek vagyunk a lehető legjobb baráti kapcsolat kiépítésére a románsággal. A moldáviai politikai vezetés a kezdeti bizonytalanság után a függetlenség megőrzését tűzte ki saját politikai céljául, és a magyar-moldáv kapcsolatok e politika jegyében alakultak és épültek. SZABAD GYÖRGY 1993. júniusi chisinaui látogatása jelentette a csúcspontját ennek az időszaknak, akit államfőnek kijáró fogadtatásban részesített a moldáv elnök és a moldáv parlament elnöke.

A magyar keleti politika másik fontos iránya dél-keleti szomszédságunk, a Balkán. Romániáról, a román-magyar kapcsolatokról már szóltunk. Most a többi állammal alakuló kapcsolatunkat tekintjük át, érintőlegesen. A magyar-bolgár érintkezés sajátosan pozitív hagyományai 1990-92 között folytatódtak. Magyarország mind a Varsói Szerződés felszámolásának kérdésében, mind számos egyéb kérdésben igen jó partnerre talált az új demokratikus bolgár vezetésben, és a bolgár államelnökben, valamint a bolgár parlament vezetőiben. Sajnálatos visszaesést jelentett a demokratikus erők visszaszorulása, veresége, és az a restaurációs folyamat, amely Bulgáriában az átalakulás viszonylag kaotikus gazdasági viszonyait követte. Ebben a helyzetben 1992 és 1994 között a magyar-bolgár politikai kapcsolatok dinamikus fejlődése lelassult, és a jelenlegi bolgár politikai vezetéssel Magyarország már nem tudta megtalálni azokat az egyértelmű érdekezésségi pontokat, amelyeken keresztül az együttműködést dinamikusan tovább lehetett volna vinni. Többek között ezért is nem született meg a bolgár-magyar alapszerződés végső szövege.

1990-ben a török-magyar kapcsolatok új fejezetét nyitottuk meg. A török politikai elit meglepetéssel vette észre, hogy Magyarország, az Ankarából nézve erősen kommunista ország, milyen gyorsan lépett ki ebből a struktúrából, milyen határozottan fogalmazta meg NATO felé irányuló biztonságpolitikai törekvéseit, és milyen gyorsan kezdte el kapcsolatainak építését a NATO-tagállamokkal, köztük Törökországgal. A török politikai vezetés nagy jelentőséget

tulajdonított ennek a törekvésnek, és a török-magyar kapcsolatok ennek megfelelően gyors ütemben alakultak át. Ugyanakkor tudnunk kell, hogy Törökország és Magyarország érdekei a nemzetközi fórumokon számos ponton ütköztek (például a kisebbségi kérdés kezelésében, az európai uniós integrációs folyamatok felgyorsításában). De mindezen érdekellentétek figyelembevételével is elmondhatjuk, hogy a magyar-török kapcsolatok jól fejlődtek és a magyar-török viszony jelenleg tisztos partneri viszony, át-átszöve a baráti érzések szálaival.

SAJÁTOS KAPCSOLATRENDSZERÜNK ALAKULT KI Görögországgal. A magas szintű találkozások száma viszonylag nagy volt, hiszen sor került görög miniszterelnöki látogatásra, többször találkoztak egymással a külügyminiszterek, államtitkárok, helyettes államtitkárok. Ám az elmúlt négy év — érzelmeiktől korántsem mentes — görög bel- és külpolitikai fordulatai nagyon nagy mértékben megnehezítették a görög-magyar kapcsolatok racionális és egyértelműen előremutató építését. Görögországban kormányváltás következett be, ami politikai, belpolitikai irányváltást is jelentett, és Görögország balkáni, főleg jugoszláv, illetve szerb-politikája jelentős mértékben ütközött az Európai Unió által követett politikai vonallal. Görögország egyértelműen „szerb-barát” politikát folytatott, a Szerbia elleni ENSZ szankciós határozatot „nagy toleranciával” valósította csak meg, s ebből következően Magyarországot nem ritkán hozta nehéz helyzetbe, hiszen a szerb propaganda, a szerb sajtó nagy erővel játszott ki a görög és a magyar kártyát egymás ellen. Ugyanakkor Görögország, mint a magyar-EK társulási szerződést utoljára ratifikáló ország, nem akadályozta meg a társulási szerződés életbe lépését, és a görög parlament 1993 tavaszán meghozta pozitív döntését. Elmondhatjuk, hogy a görög-magyar kapcsolatok — ha nem is a kívánt színvonalon és a kívánt módon fejlődtek — de egyensúlyban maradtak.

Sajátos új kapcsolatrendszer alakult ki Magyarország és Albánia között az elmúlt négy évben. Az albániai kommunizmus bukása után a nyitást és a nyugati orientációt politikai prioritássá emelő új albán politikai elit nagyon nagy érdeklődéssel és nagy tisztelettel fordult Magyarország felé. Magyarország Albánia számára olyan modell volt, amely bizonyította, hogy értelmes lépésekkel és belső konszolidáltsággal a szocialista gazdaságból át lehet jutni egy viszonylag prosperáló piacgazdaságba, és nagy erőfeszítésekkel rövid idő alatt lehet demokratikus jogállami kereteket teremteni. Albán politikusok és szakértők tucatjai jártak Magyarországon, a magyar diplomácia pedig jelentős lépéseket és komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy Albánia minél előbb bekerüljön a nemzetközi szervezetekbe, és minél erősebben hallathassa hangját mindazokban a kérdésekben, amelyek a kelet-európai és balkáni válság során oly fontosak voltak. Az albán-magyar kapcsolatok dinamikusan fejlődtek az elmúlt négy évben, nemzetközi fórumokon a két ország számos kérdésben azonos álláspontot képviselt, a gazdasági kapcsolatépítés pedig, bár nagyon lassú ütemben, de elkezdődött.

A fentieket összefoglalva nyugodtan kimondhatjuk, hogy mindaz, amit MEISZTER DÁVID és DUNAY PÁL említett dolgozatuk 11. oldalán állítanak, hogy a kormány a külpolitikai orientációváltást, az „arccal a Nyugat felé” politikájának meghirdetését egybekötötte a keleti partnerekkel, az ország volt szövetségeseivel való minél erőteljesebb szakítással — ez az állítás sem állja meg a helyét (vö. *Magyar Szemle* 1994/9. és 12. sz.). Az Antall-kormány a négy évet külpolitikai orientációváltásra használta fel, de ez nem jelentette azt, hogy szakítani kívánt volna akár a szomszédaival, akár a szomszédaitól keletre, dél-keletre lévő néhai szövetségeseivel. Az viszont való igaz, hogy ezeket az országokat a szónak a régi értelmében nem tekintette szövetségeseeknek, hanem olyan partnereknek, amelyekkel a szuverenitás és az egyenjogúság alapján kíván tárgyalni, és ezen az alapon kívánja a kapcsolatait újraépíteni, újjáalakítani. Ez a törekvés az elmúlt négy évben sem a volt Szovjetunió utódállamaival, sem a balkáni terület államaival nem volt eredménytelen. A kapcsolatépítés sikerének a foka más-más volt a különböző országokkal, de ahol megfelelő belső stabilitást és politikai készséget talált a magyar diplomácia, ott a lehető legmesszebb elment mind a politikai, mind a gazdasági kapcsolatok fejlesztésében. Hogy ez nem sikerült ennél jobban, ez elsősorban nem rajtunk múlt, hanem azokon a politikai-társadalmi és gazdasági körülményeken, amelyek ezeknek az országoknak a többségét ma is jellemzik.

5. BIZTONSÁGUNK

AZ ANTALL-KORMÁNY KÜLPOLITIKÁJÁNAK EGYIK ALAPTÉZISE AZ VOLT — mint ezt már a dolgozat elején jeleztük —, hogy az országot a keleti, kelet-európai elkötelezettségű rendszerből átvezeti a nyugat-európai szövetségekbe, az Európai Közösségbe és a NATO-ba. Ennek a koncepciónak volt az első lépése a Varsói Szerződés felszámolása, a második lépése pedig a minél szorosabb kapcsolatok kiépítése az Európai Unió biztonságpolitikai és védelmi szervezetével, a Nyugat-Európai Unióval, illetve a NATO-val. Ezeket a lépéseket, a közeledés stratégiáját és végrehajtásának módját világosan és egyértelműen tartalmazza a magyar kormány biztonságpolitikai koncepciója, amely hatpárti konszenzussal született meg, és elsöprő többséget kapott a magyar parlamentben. Ebben a koncepcióban egyértelműen benne foglaltatik, hogy a magyar kormány és Magyarország nem kíván sem kelet-európai, sem közép-európai biztonsági rendszernek vagy szövetségnek része lenni, és semleges politikát sem akar folytatni biztonságpolitikai kérdésekben (vagyis sem a finn, sem a svéd, sem az osztrák típusú semlegességre nem törekszik). Magyarország célja a teljes jogú tagság a nyugat-európai és az euro-atlanti biztonsági szervezetekben. A biztonságpolitikai koncepció ugyanakkor magában foglalja a másik fontos tézist, mely szerint minden nemzetközi szervezetet igénybe kell venni az ország biztonságának szavatolására, így például az EBEE-t, az ENSZ vonatkozó

intézményeit, szakosított bizottságait stb. A két fenti alapelemből következett az Antall-kormánynak az az álláspontja, hogy — tisztelve az EBEE-t, az ENSZ-et és a hasonló nemzetközi szervezeteket —, valódi, kemény biztonságpolitikai garanciákat a nyugat-európai integrált katonai védelmi szövetségekben látott, és az ország biztonságát is e tagság elérése nyomán látta megoldhatónak.

MEISZTER DÁVID ÉS DUNAY PÁL DOLGOZATÁBAN többször kitér Magyarország és az Antall-kormány kapcsolatára a NATO-val, illetve a Nyugat-Európai Unióval, ám írásuk egész biztonságpolitikai fejezete vagy az információhiányon, vagy a lépéseket megérteni nem akaró attitűdön alapul. Míg a Meiszter-Dunay dolgozat alapállása, hogy nem kell olyan követelésekkel, kívánalmakkal, kérésekkel fellépni a nyugat-európai biztonsági szervezetekkel szemben, amelyek elutasításra találnak, az Antall-kormány és az előző négy év külpolitikai vezetésének koncepciója az volt, hogy igenis folyamatosan napirenden kell tartani Magyarország és a közép-európai országok belépésének kérdését a nyugat-európai integrációs védelmi szervezetekben. Ugyanakkor — a két szerző állításával ellentétben — szó sem volt kizárólagosságról. A magyar kormány sohasem sugallta azt nyugati partnereinek, hogy egyedül Magyarországot kell felvenni ezekbe a szervezetekbe. Az ugyanis hamar világossá vált a NATO-körökben, hogy az úgynevezett „visegrádi országok” azok, amelyek nyugati integrálása belátható időn belül komolyan szóba jöhet, és ezt a magyar kormány támogatta.

Félrevezető lenne, ha csak a NATO és a Nyugat-Európai Unió kibővítésének lehetőségeiről beszélénk, hiszen a magyar biztonságpolitikai törekvések nemcsak e két szervezet felé irányultak. Mind külügyi, mind honvédelmi diplomáciánk nagyon sokat tett azért, hogy az ország biztonsága a rendkívül nehéz környezet ellenére se romoljék. Itt ismét cáfolnunk kell Meiszter Dávid és Dunay Pál azon tézisének, amely úgy szól, hogy „az ország biztonságát különböző kijelentésekkel a kormány anélkül rongálta, hogy bármiféle egyéb eredményt elért volna”. Az ország biztonságát a kormány az elmúlt négy évben nem rongálta, a körülményekhez képest szinten tartotta, illetve ahol lehetett, javította. Kifejezetten javító tényező volt a „Nyitott Égbolt” repülések nagyszámú igénybevétele. A konvencionális fegyverek csökkentésére (CFE) vonatkozó szerződés betartásának szakmai ellenőrzése, és számos más lépése szolgálta, hogy szomszédainkkal katonai téren viszonylag kiegyensúlyozott kapcsolatrendszer alakuljon ki, és ha lehet, ez a viszony alakuljon át jószomszédi kapcsolattá, illetve barátsággá.

Külön fejezetet érdemelne a magyar kormány magatartása a délszláv háború kirobbanásakor. Ne feledjük, hogy Magyarország volt az egyetlen állama Európának, amelyik közvetlenül határos volt a délszláv háború sújtotta területekkel. Magyarország az egyetlen olyan állama Európának, amelyik három jugoszláv utódállammal — közülük két frontországgal — határos. A háborúnak közvetlen következménye Magyarország számára az lett, hogy — mint már említ-

tettük — több tízezer menekült érkezett folyamatosan az országba, biztonsági védelmi következménye pedig az, hogy a szerb légierő 91 szeptemberében-októberében közel harmincszor sértette meg Magyarország légterét. E lépésekre a magyar kormány megfelelő visszafogottsággal, bölcsességgel, ugyanakkor határozottsággal reagált. Ennek a lépéssorozatnak volt egyik közvetlen eredménye az AWACS gépek megjelenése Magyarország légterében. Az egész AWACS-program rendkívül erős bizalomerősítő együttműködési forma volt, ezt a továbbiakban is fenn kell tartani. Az AWACS-akció, így visszatekintve is egyértelműen hasznos és sikeres volt, és erősítette Magyarország biztonságát.

BEFEJEZÉSÜL ISMÉTELTEN SZÓLNUNK KELL szomszédsági politikánkról, illetve a szomszédokkal meglévő feszültségekről, mint biztonsági kockázatról. Meiszter Dávidék elmarasztalják a magyar kormányt, mondván: nem teremtette meg azt a biztonságos közeget, amelyben a szomszédainkkal nem állunk feszültségben, és így az ország legfőbb biztonsági garanciái külpolitikai értelemben adva vannak. Való igaz, az lenne az optimális állapot, ha valamennyi szomszédunkkal felhőtlen lenne a kapcsolatunk, nem lennének megoldatlan ügyeink, és így, e megoldatlan problémák révén nem lennének feszültséggócok. Ez az optimális állapot azonban jelenleg nagyon nehezen érhető el, mert történelmi örökségként a szomszédos országokban nagyszámú magyarság él. Az elmúlt évtizedekben az adott országok kommunista kormányzati köreiben egészen természetesnek tekintették azt a törekvést, amely az adott országban élő magyarság fokozatos felmorzsolására és asszimilálására irányult. A kisebbségi magyarság nagy erővel próbált védekezni e politika ellen, de a védekezés csak részben járt sikerrel. Ha megvizsgáljuk a statisztikai adatokat, azt láthatjuk, hogy valamennyi szomszéd országban jelentős mértékben csökkent az ott élő magyarok száma és aránya az elmúlt negyven-ötven évben. Amennyiben a jószomszédi kapcsolatok feltétele az, hogy a magyar kormány és a magyar közvélemény ne vegyen tudomást e folyamatokról, úgy a problémamentes jószomszédság a Meiszter-Dunay-féle koncepció alapján valóban megteremthető. Ez a koncepció érvényesült az elmúlt negyven év magyar kormányainak és pártvezetésének szomszédsági politikájában, amikor is a viszonyok baráti szinten tartása érdekében lemondott arról, hogy figyelemmel kísérje és szóvá tegye a szomszédos országban élő magyarság problémáit.

Ha azonban a mindenkori magyar kormányok nem hajlandóak behunyni szemüket, úgy igazi jó kapcsolat csak azokkal a szomszédainkkal alakulhat ki, ahol az európai emberjogi és kisebbségi normáknak megfelelő jogvédelem és gyakorlat alakul ki. Erre van jó példa, hiszen Szlovénia egyértelműen ilyen szomszédunk, és vannak jelzések Ukrajnában, ahol ugyan a társadalmi és politikai viszonyok átmeneti jellege miatt a kisebbségi jogvédelem olyan mértékben nem érvényesülhet, ahogy azt a kisebbségi törvény lehetővé tenné, de nincs intézményes, kormányzati szintű politikai uszítás. A

kárpátaljai magyarságot nem tekintik „zavaró tényezőnek”, és az ukrán törvények tiltják a nemzetiségi feszültségek szítását. Amennyiben legalább ez a pozitív kormányzati attitűd kialakul Szlovákiában, Romániában és Szerbiában, amennyiben megszületnek azok a törvények, amelyek garantálják a kisebbségek létezésének feltételeit, úgy semmi akadálya sem lesz annak, hogy Magyarország igazi jószomszédi kapcsolatot építsen ki velük. Amíg azonban e szomszédos országok vezető politikai körei el nem indulnak a megoldás útján, addig felelős magyar kormány valódi jószomszédi kapcsolatot ezekkel az országokkal nem tud kialakítani, mert annak ára ismételen az lenne, ami az elmúlt négy évtizedben volt, az ott élő magyarság gondjainak, problémáinak, létkérdéseinek besöpörése a szőnyeg alá.

6. ÖSSZEFOGLALÁS. PERSPEKTÍVÁK

MINT AZ ELŐZŐ FEJEZET VÉGÉN JELEZTÜK, és amint az új magyar külpolitika és a magyar kormányzati politika vezetőinek nyilatkozatai is tükrözik, egy más kormányzati koncepció rajzolódik ki a magyar külpolitikában, mint amelyet az Antall-kormány képviselt. Az úgynevezett „bocsánatkérések ügye” arra figyelmeztet bennünket, hogy a mostani magyar kormány szemléletében, eszmei vonatkozásaiban folytatni kívánja az 1990 előtti magyar külpolitikát, amely az igazodást, a defenzív magatartást, a visszahúzódot tekintette legfőbb érdemének. A határon túli magyarság kérdése azonban ma már megkerülhetetlen probléma, és ez a problémakör folyamatosan befolyásolni fogja az alapszerződések megkötésére irányuló törekvéseket. Véleményünk szerint sem a román, sem a szlovák alapszerződés nem lesz rövid időn belül megköthető, hiszen sem Szlovákiában, sem Romániában nem láthatóak azok az új kormányzati politikai erők, amelyek készek lennének az ott élő magyarság jogait érdemben biztosítani, mégpedig olyan fokon, hogy azok elfogadhatóak legyenek az ott élő magyarság legitim politikai képviselői és képviseleti szervei számára is. Amennyiben ez a szándék nem mutatkozik sem a román, sem a szlovák kormányzati körökben, úgy a magyar kormány alapszerződést csak a kisebbségi magyarság érdekeinek feladásával köthet, ezt pedig valószínűleg nem fogja elvállalni.

Magyarország nyugati kapcsolatait nagy mértékben meg fogja határozni, hogyan alakul az ország belpolitikai és gazdasági helyzete. Az ország hitelét rontotta a Horn-kormány néhány lépése, az ország katasztrofális gazdasági helyzetéről szóló propaganda, és rendkívül nagy mértékben rontotta az EXPO lemondása, illetve az a mód, ahogyan a kormány meghozta döntését az EXPO-előkészületek leállításáról. Ez a lépéssorozat az országot visszatorlasztotta a kevésbé kiszámítható kelet-európai országok közé, és visszafogottá tette azokat a nyugati politikai és gazdasági köröket, amelyek az előző időszak vége felé kezdtek erős bizalmat adni Magyarországnak és a

magyar kormányzati köröknek. E nyugati bizalomvesztés egyértelmű jele a nyugati tőkebeáramlás lelassulása.

EZZEL SZEMBEN KOMOLY FIGYELMET ÉRDEMELNEK azok a keleti irányú lépések, amelyeket elsősorban PÁL LÁSZLÓ miniszter tett Oroszországban és Ukrajnában, a keleti kapcsolatok, a keleti piacok visszaszerzésének jelszava alatt. A magyar közvélemény nem tehet egyebet, mint gyanakvó figyelemmel kíséri ezeket a lépéseket, és csak felteheti a kérdést: Vajon mit keresünk ismét ezzel a keleti orientációval és vajon mi haszna lesz ebből az országnak? A baloldali blokk, főleg az MSZP propagandájában az elmúlt években, de a Meiszter Dávid-féle gondolkodásban is nagy hangsúlyt kapott keleti kapcsolataink tönkretétele — mint vád. E dolgotzat szerzője kénytelen feltenni a kérdést: Miért tekintik olyan sikeresnek az elmúlt évtizedek keleti politikáját? A másfél milliárd dolláros adósság, aminek a behajtása oly sok gondot okoz, miből jött össze? Hol vannak azok az oly kívánatos, fizetőképes keleti piacok? Hol van a fennmaradó 800 millió dolláros orosz adósság ellentételezésének a lehetősége? Csak gyanakvást tud ébreszteni a TV-nézőben az a nyilatkozat, amelyet Pál László egyik külkereskedelmi szakembere tett, amikor az orosz piacon „hatlábú barterekről” beszélt. Miért érdeke Magyarországnak hatlábú barterrendszerbe belemenni azokon a piacokon, ahol nincs jogbiztonság, nincs személyi biztonság, ahol lényegében nem működik a bankrendszer és ahol teljesen áttekinthetetlenek a gazdasági viszonyok? A magyar kormány e lépései arra figyelmeztetik az olvasót, a nézőt, az ország lakosságát, hogy a Horn-kormánynak vagy nincs koherens külpolitikai víziója, vagy ha van, az a vízió nagy mértékben különbözik az Antall-kormány nyugati orientációjától.

Az ország érdeke egyértelműen az, hogy a nyugati horizontú külpolitika, amely továbbra is az európai teljes integrációt, a nyugat-európai, euro-atlanti biztonsági struktúrákhoz való csatlakozást tekintti fő céljának, megmaradjon. A Horn-kormány eddigi lépései és nyilatkozatai azonban kételyeket és veszélyérzetet ébresztenek bennünk.

BÁBA IVÁN

HERVÉ DE ROSA: SZEXUÁLIS VÍZIÓ
OLAJ, KARTON; 123x38 CM; LUDWIG MÚZEUM, BUDAPEST

AZ EBEÉ-TŐL AZ EBESZ-IG

„A NATO-t két ember tartja még össze, BORISZ JELCIN és ANDREJ KOZIRJEV” — a nyugati diplomaták körében terjedt el ez a viccnek szánt, fanyar mondat az Európai Biztonsági és Együttműködési értekezlet 1994. december 5-én és 6-án tartott budapesti csúcsertekezlete után. *Hideg béke* — ezzel a főcímmel jellemezte a világsajtó azt az új viszonyt, ami kialakult az Egyesült Államok és Oroszország között.

HÓNAPOKIG TARTOTT AZ ELŐKÉSZÍTŐ MUNKA és a dokumentumok szövegezése, mielőtt az 53 tagból álló EBEÉ állam- és kormányfői eljöttek Budapestre. A terjedelmes iratcsomag a többi között magában foglalta a politikai nyilatkozatot, a második világháború befejezése 50. évfordulójának emléket állító nyilatkozatot, ezenkívül a konferencia határozatait tizenegy fejezetben. Az ötvenoldalas dokumentumcsomag a *Budapesti döntések* címet viseli.

A politikai nyilatkozat szerint az állam- és kormányfők hitet tesznek az EBEÉ meghatározó szerepe mellett az egységes és szabad, biztonságos és stabil európai közösség megeremtésében. Egyben megerősítik a helsinki záródokumentum és az azt követő EBEÉ-dokumentumok elveit. Ezek olyan közös értéket tükröznek, amelyek irányt szabnak a tagállamok politikájának egyénileg és közösségekben is, minden szervezetben és intézményben, amelyben képviseltetik magukat.

Az EBEÉ olyan biztonsági struktúra, amely Vancouvertől Vlagyivosztokig magában foglalja az államokat. A dokumentum megfogalmazta azt is, hogy új politikai lendületet kell adni az EBEÉ-nek, amely ez által alkalmassá válhat arra, hogy meghatározó szerepet játsszon a XXI. század kihívásának kezelésében. Ebbéli elhatározásuk tükröződik abban is, hogy az EBEÉ mostantól fogva az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) nevet viseli.

A nyilatkozat megállapítja, hogy a szabadság terjedését új konfliktusok kísérték. Továbbra is előfordult, hogy az EBEÉ-térségben katonai eszközökkel tesznek kísérletet a hegemonia megszerzésére, a területi terjeszkedésre. Az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat továbbra is semmibe veszik, türelmetlenség tapasztalható és diszkrimináció éri a kisebbségeket. Az agresszív nacionalizmus, a rasszizmus, a sovinizmus, az idegengyűlölet, az antiszemitizmus és az etnikai feszültség pestise még mindig terjed.

Az EBEÉ útján a résztvevők az összes tagállam valódi biztonsági partnerségét szándékoznak kiépíteni, függetlenül attól, hogy az egyes államok tagjai-e más biztonsági szervezeteknek. Az EBEÉ célja, hogy a térségben elsődleges eszközévé váljék a konfliktusok korai előjelzésének, megakadályozásának és a válságkezelésnek. A

résztevők megállapodtak abban, hogy a tagállamok kivételes körülmények között hozhatnak olyan közös döntést, amely egy adott vitás kérdést az EBEÉ nevében az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé terjeszt.

A politikai nyilatkozat üdvözli az EBEÉ-n belüli békítésről és közvetítésről szóló konvenció életbelépését. Elképzelhetőnek tartják, hogy az EBEÉ békefenntartó hadműveletekben és missziókban vegyen részt. Megerősítették az EBEÉ politikai konzultatív és döntéshozó testületeit és a soros elnök végrehajtó tevékenységét, a főtitkár és a titkárság, a nemzeti kisebbségekkel foglalkozó főbiztos, valamint a demokratikus intézményekkel és emberi jogokkal foglalkozó hivatal fontosságát. Döntöttek arról is, hogy szorosabbra fűzik az EBEÉ parlamenti közgyűlésével fenntartott kapcsolatokat és párbeszédet. A XXI. századra szóló biztonsági modell vitájának az eredményeit a következő, 1996-os liszaboni EBESZ-csúcs elé terjesztik.

A dokumentumcsomag azonban rövidebb lett, mert a részttevők nem tudtak megegyezni a Boszniáról szóló nyilatkozat szövegében.

Egyes népek és országok gyorsan talpraállnak a vereség után. Erre most Budapesten lehetett ismét figyelni az EBEÉ, illetve EBESZ csúcserkeztetén. Elsősorban a németekre és az oroszokra gondolok. CHURCHILL 1944 őszén, amikor SZTALINNAL találkozott Moszkvában, arról beszélgetett a szovjet diktátorral, hogy Németország mennyi idő múltán lesz ismét jelentős tényező Európában. Ő, Churchill tizenöt esztendőre mondott. Sztalin szívott egyet a pipájából, s így válaszolt: „Tíz!” Neki lett igaza, mert 1954-ben már megindult a „német csoda”. Pedig ilyen totális vereséget még nem szenvedett el európai hatalom. Most, 1994 decemberében leginkább HELMUT KOHL német kancellár, az Európai Unió soros elnöke tanúsított európai államférfihoz méltó magatartást. Ő igyekezett megmenteni legalábbis az egyetértés látszatát, amikor a boszniai póttszövegezésben segítette a nehéz helyzetbe került magyar rendezőket. BILL CLINTON már hazarepült a számára jóval fontosabb kongresszusi vacsorára, hasonlóképpen Jelcin orosz elnökhöz, aki szintén nem vett részt a második nap tanácskozásaiban.

OROSZORSZÁG A MÁSIK, amely a Szovjetunió 1992-es felbomlása után nagy nemzetközi értekezleten ismét, mint első osztályú európai és második helyen álló világhatalom gyanánt lépett fel, bizonyítván, hogy nemzetközi és katonapolitikai tekintetben kiheverte a megrázkódtatást, és nélküle nem rendezhetők a földrész megoldásra váró kérdései. Jóllehet valójában senkit sem ért váratlanul a közép- és kelet-európai országok NATO tagságára mondott „nyet”, meglepő volt azonban az a keménység, ahogy ezt kifejtette és elvetette az „egy világfőváros”-elméletet. A politikai és katonai történészek nyilván már mélyrehatóan tanulmányozzák Németország és Oroszország, s még — ha nem is szorosan idetartozó — Japán gyors nagyhatalommá fejlődésének okait és belső adottságait, s ezzel párhuzamosan Nagy-Britannia és Franciaország lemaradását. Utoljára 1956-ban a szuezi ügyben próbálták önállóan politizálni Londonban és Párizsban, de Washington és Moszkva kiharcolta

őket Egyiptomból. Azt hittük volna, hogy a délszláv válság kibontakozásával és Oroszország pillanatnyi benuhátrálásával egyidejűleg, a régi hagyományoknak megfelelően, magukra vállalják a balkáni helyzet rendezését és így megerősítik nemzetközi pozícióikat, de igazán erre sem vállalkoztak, sőt fékeztek az ENSZ, majd a NATO törekvéseit. A budapesti tanácskozáson is feltűnő passzivitást tanúsítottak.

VOLT EGY MÁSIK Budapesti Tanácskozás is 1969 márciusában, amikor a Varsói Szerződés tanácskozó testülete, vagyis a keleti tömb vezetői találkoztak a magyar fővárosban. Az innen kibocsátott felhívásban javasolták összeurópai konferencia összehívását a kontinens békéjének és biztonságának megszilárdítására. Annak idején jóleső érzéssel töltött el bennünket a felhívás budapesti datálása, minthogy ez adott lökést — az 1966-os bukaresti kezdeményezés után — az értekezlet gyakorlati szervezéséhez, ami aztán a helsinki konferenciához vezetett 1975-ben. Most nincs különösebb jókedvünk, mert ha történt is előrelépés a helsinki folyamat intézményesítése terén és a politikai nyilatkozatban sok előremutató szándék fogalmazódott is meg, a két legfontosabb kérdésben — az általános európai biztonsági rendszer kereteinek létrehozásában és a boszniai háború befejezésére tett konkrét lépésekben — semmi érdemleges nem történt.

E napokban a nemzetközi sajtóban gyakran olvashatunk utalásokat a rossz emlékü *appeasement*-ről, a megbékítésről, de még inkább a behódolásról. Felelőleg Abesszínia ügyét 1935-ben, amikor MUSSOLINIT csendesítette le a Népszövetség a népuszadásával és persze Csehszlovákia cserbenhagyását, amikor az 1938-as müncheni értekezletre még a leginkább érdekelt felet, Prágát sem hívták meg, hanem a feje fölött mondták ki, francia és angol jóváhagyással, a halálos ítéletet.

Ma már tudjuk, a budapesti tanácskozás rossz időpontra esett, de erről mi magyarok természetesen nem tehetünk. Az amerikai időközi választások példátlanul meggyengítették a hivatalban lévő elnök helyzetét, s ezzel nemzetközi tárgyalási pozícióját. Nagyon is kérdéses, hogy a republikánus többségű képviselőház és szenátus hajlandó lesz-e jóváhagyni az elnök döntéseit. Jól tudjuk, milyen ellenérzés fogadta Washingtonban FORD elnököt 1975-ben a helsinki okmány aláírása után, vagy pedig CARTER elnököt 1979-ben a bécsben elfogadott SALT II. egyezmény miatt, amelyet akkor nem is ratifikáltak. Lehet-e CLINTON az euro-atlanti világ határozott vezetője ilyen háttérrel? Ez a kérdés annál is inkább jogos, mert az eddigi „Bill-Borisz” viszony helyett a republikánusok a FÁK többi államával akarják inkább szorosabbra fűzni a kapcsolatokat.

A tanácskozást követően egy diplomata úgy fogalmazott, hogy „a döntések nagy része egybeesik Oroszország érdekeivel”. Ha szemügyre vesszük a legfőbb orosz célokat Európában, akkor a következő hármat kell megemlíteni: a NATO felbomlasztása és a nyugati egység fellazítása; a szilárd balkáni pozíció megszerzése; a közép-kelet-európai „*cordon sanitaire*” semlegesítése. Jóllehet az első két

törekvés az oroszok nélkül, szinte a dolgok önlogikájától kezd megvalósulni, mégis elsődlegesen Moszkva malmára hajtja a vizet. Az USA, Anglia, Franciaország és Németország viszonya alaposan összezavarodott. Például a NATO kiterjesztésében vagy a boszniai katonai lépésekben csak Németország támogatta az USA-t, két hagyományos szövetségese nem. A Balkánon a háborút és az ENSZ békefenntartó szerepét felhasználva az oroszok megvetették a lábukat. Ami nem sikerült sem a cárnak, sem Sztálin idején, az most a megvalósulás küszöbéhez érkezett.

Végül a harmadik cél a közép- és kelet-európai országok, a Balti-tengertől az Adriáig terjedő köztes terület távoltartása a NATO-tól, sem tartozik immár a képzelet birodalmába. Részben a NATO bizonytalansága, az új biztonsági rendszer hiánya óhatatlanul valamilyen kompromisszum halvány körvonalati rajzolja fel.

MERT JELCIN ELNÖK ÍGY FOGALMAZOTT: „Európa még nem szabadította meg magát a hidegháború örökségétől és az a veszély fenyeget, hogy a hideg béke állapotába kerül.” Clinton elnök pedig azt mondta, hogy egyetlen országnak sincs joga vétót mondani a NATO esetleges kibővítésére. A két álláspont patthelyzetet teremtett Budapesten, és így a legfontosabb két kérdésben sikertelenné tette a találkozót. De — mint a *Time* 1994 december 19-iki száma írta — „sem Oroszország, sem az USA nem olyan idióta, hogy visszatérjen a hidegháborúhoz”. Bizonyára HORATIUSNAK van igaza: „*Non venit ante suos prudentia nobilis annos*”, „Kell néhány év, amíg miénk lesz a csodás bölcsesség”.

PETHŐ TIBOR

SUMMARIES

IMRE POZSGAY: *Starting points toward a summary*

The prominent reformer of the Kádár era and one of the decisive figures of the present transition in Hungary, Pozsgay formulates forourenquiry Permanence and Change the fundamental considerations that appear to him the proper starting points for an examination of the changes of the last six years.

ANNA JÓKAI: *Age of Repetitions*

For our enqiry Permanence and Change, the prominent novelist and erstwhile Chairperson of the Writer s Union, attempts to dissociate the debate from the omnipresence of politics, and writes about expectation, hope, happiness and disillusionment, the emotions she has experienced during the transition.

TIBOR KIRÁLY: *The State of Law and the Legislative Process*

One of the foremost legal scholars of Hungary examines the transformation of the constitution and the legal system during the last six years, and decides that the democratic politicians took the correct gradualist path, instead of convening an extraordinary parliament for the drafting of a new constitution, as some proposed in 1989.

RICHÁRD KORZENSZKY: *Europe, Christianity and the New Millennium*

The prominent Catholic intellectual, the Benedictine abbot of Tihany, analyzes the contemporary role of Christianity, pointing out its significance over the centuries in maintaining the values of the Person and of the European unification, thus counterbalancing the savage conflicts that often rose from the re-assertion of group identities during the last five years.

DANIEL FINKELSTEIN: *Conservatives in Oppositon — the Republican Party of the US*

Hungarian translation of a 1994 September publication by the Dierctor of the Social Market Foundation (London). The study gives an account of the dominant ideological trands that characterized the first eighteen months of the Party in opposition, examining whether being in opposition contributes to the clarification of conservative values.

KRISZTINA SZIPŐCS: *Elitist culture and popular art*

The young art historian contemplates the contemporary relationship of „high” and „low” in the visual arts, through examining paintings by A. R. Penck, Robert Combas and Keith Haring.

PÉTER SNEÉ: *Un coeur en hiver*

Our film cirtic examines the art of French director Claude Sautet in a short essay rich with subjective overtones.

ZOLTÁN DÁVID: *Touring the Country, I.*

A prominent specialist recounts the grave demographic situation of Hungary in a new series, introducing a new approach into his county-to-county analysis.

MÁRTON MATUSKA: *Witness of a Massacre*

In the last days of World War II the partisan army of Tito committed massacres on thousands of prisoners near the Slovenian city of Maribor. One of the enlisted speaks of his memories for the first time in fifty years.

IVÁN BÁBA: *Change of course in Hungarian foreign policy, 1990—94, Part II*

A former Deputy State Secretary of the Ministry of Foreign Affairs writes a systematic survey of the decisive policies and the factors influencing the strategies of the Antall and Boross governments.

TIBOR PETHŐ: *From the CSCE to ASCE*

Our foreign policy columnist, in the wake of the recent meeting of the CSCE in Budapest, speculates on the future of the institution, with special regard to crisis management in former East Europe and the CIS.

INHALTLICHE ZUSAMMENFASSUNG

IMRE POZSGAY: *Die Ausgangspunkte einer Zusammenfassung*

Als einer der bedeutendsten Reformpolitiker der Kádár-Ära, und Schlüsselfigur der Wende befasst sich der Autor, im Rahmen unseres Symposiums „Permanenz und Veränderung“, mit den Ereignissen und Grundfragen der letzten sechs Jahren.

ANNA JÓKAI: *Das Zeitalter der Wiederholungen*

Die bekannte Schriftstellerin, ehemalige Präsidentin des Ungarischen Schriftsteller Verbandes, äußert sich über ihre Hoffnungen, über ihre Glücksgefühle und über die Ernüchterung im Zusammenhang mit der Wende.

TIBOR KIRÁLY: *Rechtsschaffung und Rechtsstaat*

Der prominente Rechtswissenschaftler befasst sich mit den gesetzschaftenden und verfassungsmäßigen Prozessen der letzten sechs Jahren. Nach der Meinung des Autors bewahren diejenigen Politiker ihr Recht, welche die Auffassung eines langsamen Prozesses der Rechtsschaffung vertreten.

RICHÁRD KORZENSZKY: *Europa, Christentum — Herausforderungen der Jahrtausendwende*

Eine Analyse der gegenwärtigen Aufgaben des Christentums, mit besonderer Interesse für die verbindende Rolle, welche zur Zeit eine weitaus große Bedeutung trägt.

DANIEL FINKELSTEIN: *Konservative in Opposition*

Die ungarische Übersetzung der im September des vorigen Jahres erschienenen Publikation des Direktors der Social Market Foundation befasst sich mit der Entwicklung der konservativen Ideen. Anlass des Schreibens ist die seit 18 Monaten eingenommene oppositionelle Position der Republikaner in den Vereinigten Staaten.

KRISZTINA SZIPŐCS: *Elitkultur und Popularität*

Gedanken über die Beziehung der „hohen“ und „niedrigen“ eventuell eliten und populären Kultur. Anlass des Schreibens ist die Analyse der Bilder von A. R. Penck, Robert Combas und Keith Haring.

PÉTER SNEÉ: *Erstarrtes Herz*

Die im wesentlichen subjektive Bekanntgabe befasst sich mit dem Film von Claude Sautet (*Un coeur en hiver*).

ZOLTÁN DÁVID: *Landeskunde*

Die neue Serie unserer Zeitschrift versucht mit neuartigen Aspekten ein Bild über die demografischen Zustände Ungarns zu geben.

MÁRTON MATUSKA: *Zeuge eines Massakers*

Der Zeuge eines Massakers in Slowenien berichtet über die unmenschlichen Taten der Partisanenarmee von Tito in den letzten Kriegstagen des zweiten Weltkrieges. Nur jetzt, 50 Jahre nach den Geschehen, hat der Augenzeuge die Angst überwunden, um die Ereignisse der Öffentlichkeit mitzuteilen.

IVÁN BÁBA: *Richtungswechsel der ungarischen Außenpolitik (1990-1994) II.*

Die Studie des ehemaligen stellvertretenden außenpolitischen Staatssekretärs des Antall-Kabinetts befasst sich mit den entscheidendsten Prozessen der ungarischen Außenpolitik und den Faktoren, welche die Strategie der ehemaligen Regierung beeinflussen.

TIBOR PETHŐ: *Von der CSCE bis zur OSCE*

Unser außenpolitischer Rundschauer befasst sich diesmal mit der zukünftigen Rolle der ESCE, mit besonderer Interesse für die Möglichkeit von Lösungen der europäischen und russischen Krisen.

SOMMAIRE

IMRE POZSGAY: *Points de départ pour une synthèse*

L'auteur, politicien réformateur éminent de l'époque de Kádár, personnalité déterminante du changement de régime, formule pour la rubrique Permanence et changement de la revue Magyar Szemle les questions fondamentales qui représentent pour lui le point de départ lors de l'examen des changements des six dernières années en Hongrie.

ANNA JÓKAI: *L'âge des répétitions*

L'écrivain de renom, ex-présidente de la Fédération des écrivains hongrois, nous parle de l'attente, de l'espoir, du bonheur et du dégrisement, de tous les sentiments qu'elle a connus pendant le changement de régime.

TIBOR KIRÁLY: *Etat de droit et Constitution*

Un de meilleurs experts en jurisprudence analyse les transformations du système légal pendant les six dernières années. Il constate que les hommes politiques de la nouvelle démocratie avaient eu raison de choisir le chemin graduel contre ceux qui ont en 1989 proposé une assemblée constitutionnelle.

RICHÁRD KORZENSZKY: *Europe, chrétienté — défis au tournant du millénaire*

Analyse de la mission actuelle de la chrétienté, et particulièrement de l'importance de son rôle d'homogénéisation qui s'est manifesté pendant des siècles et jusqu'à nos jours, et peut contrebalancer à notre époque l'accentuation des problèmes d'altérité menant à des conflits sanglants.

DANIEL FINKELSTEIN: *Conservateurs en opposition*

Communication en hongrois du numéro de septembre 1994 de la publication intitulée Memorandum de la Social Market Foundation. Cette étude fait connaître d'une part les principaux courants idéologiques caractérisant les républicains d'Amérique pendant les dix-huit premiers mois de l'opposition, et examine d'autre part si le fait d'avoir été dans l'opposition a permis de tirer au clair les idées conservatrices.

KRISZTINA SZIPŐCS: *Culture d'élite et popularité*

Réflexions sur le rapport à notre époque de la culture „haute” et „basse”, de la culture d'élite et de la culture populaire, d'après les illustrations de A. R. Penck, Robert Combas et Keith Haring.

PÉTER SNEÉ: *Un coeur en hiver*

Présentation empreinte de subjectivité du film de Claude Sautet: Un coeur en hiver.

ZOLTÁN DÁVID: *La Hongrie d'un bout à l'autre*

Cette nouvelle série de Magyar Szemle étudie la situation démographique de la Hongrie département par département, selon des points de vue nouveaux.

MÁRTON MATUSKA: *Le témoin d'un massacre*

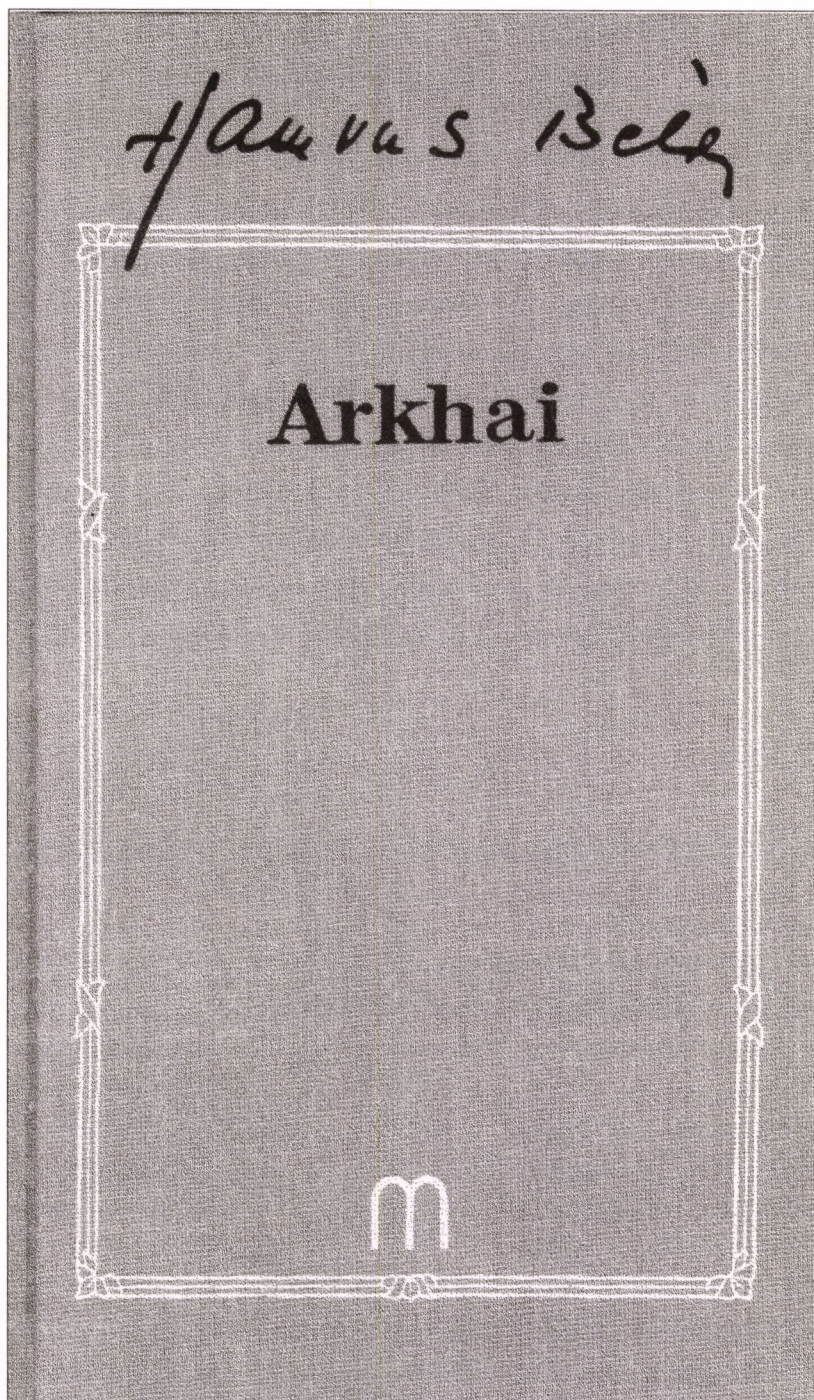
Pendant les derniers jours de la deuxième guerre mondiale, l'armée de partisans de Tito a perpétré dans de nombreuses localités slovènes des exécutions massives prisonniers de guerre. Notre auteur donne la parole à un témoin oculaire qui ose parler pour la première fois, cinquante ans après ces événements.

IVÁN BÁBA: *Changement d'orientation dans la politique extérieure hongroise (1990-1994) II.*

L'ex-sous-secrétaire d'Etat du gouvernement Antall analyse un par un les procès qui déterminent la politique extérieure hongroise et les facteurs influençant la stratégie du gouvernement.

TIBOR PETHŐ: *De la CSCE à l'OSCE*

Notre chroniqueur de politique extérieure s'interroge ici, à propos de la récente conférence à Budapest, sur le rôle futur de cet organisme, particulièrement en ce qui concerne la solution des crises dans l'ex-Union soviétique et en Europe.

A Hamvas Béla-életműsorozat 7. kötete a MEDIO Kiadói Kft. gondozásában jelent meg. Kapható a könyvesboltokban és a kiadónál (2000 Szentendre, Kucsera F. u. 1.). Ára vászonkötésben, fóliaborítóval: 620 Ft.

C Z A K Ó G Á B O R

T Ö R Ö K K Ö

Formabontó regény, mondhatni avantgard: van eleje, van vége, igazi hősei valóságos kalandokba bonyolódnak. Szövegét Czakkó Gábor személyesen írta, ahelyett, hogy szerzette volna innen és amonnan. A Törökkő a rendszerváltozás regénye, noha egy mukknyi napi politika sincs benne. Arról szól, ami örök: a szerelemről. Egy régi faluról, amelyet elnyelt Budapest; a korról, amelyben élünk, s ahol megtörtént, amire a legnagyobb szükség volt: az élet visszazökkenhetett a maga kerékvágásába. A regényírás is, mert a kettő valamiképpen egy. A Borjáthiak és Alapiak szerelmi háborúsága valóságos, tehát titokzatos és mítikus, hiszen mítosz nélkül nincs realitás.

Kapható a *Magyar Szemle* szerkesztőségében Ára 267 forint.

MAGYAR SZEMLE

Előfizetési díj:

egy évre 1140 Ft külföldön 50 \$

fél évre 570 Ft külföldön 25 \$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név

Cím

Dátum

Aláírás

Kérjük, vágja ki és borítékban adja fel a szerkesztőség címére (1428 Bp., Pf. 71., vagy 1085 Bp., Blaha L. tér 3.). Előfizetőinknek jutalmat nem, de egy színvonalas, értékes lapot minden hónapban adhatunk a befizetett összeg ellenértékéért! A hiányzó számok átvehető a szerkesztőségben, vagy — postaköltség ellenében — igénye szerint megküldjük Önnek!

MAGYAR SZEMLE

Megjelenik havonta

A szerkesztőség címe:
1085 Budapest, Blaha L. tér 3.
Telefon: 266-0562 Fax: 266-0561
Postacím: 1428 Budapest, Pf. 71.

Kiadja:

Hírlapkiadó
Részvénytársaság

ISSN 1216 6235

Felelős kiadó:
DR. MOLNÁR PÉTER vezérigazgató

Nyomdai munkálatok:
Hírlapnyomda, Lajosmizse
Felelős vezető:
BURJÁN NORBERT igazgató

Tipográfia terv:
BANGA FERENC
Műszaki szerkesztés:
MAGYAR BERTALAN
Lapmenedzser:
VÁCZI GÁBOR

Terjeszti:
belföldön a Magyar Posta
Előfizethető a postahivatalokban
és a szerkesztőségben
Előfizetési díj: egy évre 1140 Ft,
fél évre 570 Ft;

külföldön a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat
Előfizethető a Vállalatnál,
H-1389 Budapest P.O.B. 149,
vagy a Magyar Hitelbanknál
(H-1133 Budapest) vezetett
202-10995 számú számláján,
vagy külföldi partnereinél
Előfizetési díj: postaköltséggel
együtt egy évre 50 \$, fél évre 25 \$

A CÍMLAPON:

A. R. PENCK: METAFIZIKUS
ÁTHATOLÁS EGY ZEBRÁN
(1975; RÉSZLET)

FOTO: MESTER TIBOR

AUSZTRÁLIA: G. Menczer, P.O.B. 219.
Watirna South 3152 Vic.
BELGIUM: „Du Monde Entier”: S.A.,
162 Rue du Midi, B-1000 Bruxelles
BRAZÍLIA: Livraria D. Landy Ltda. Rua
7 de Abril 252, 01051 Sao Paulo.
DÁNIA: Munksgaard, 35 Norre Sogade,
1370 Copenhagen
FINNORSZÁG: Akateeminen Kirjakaup-
pa, Keskuskatu 2, SF 00100 Helsinki 10.
FRANCIAORSZÁG: Sociéte Balaton,
67, Bld. Pasteur, 75015 Paris
HOLLANDIA: Faxon Europe B. V.,
Postbus 197., 1000 AD Amsterdam
IZRAEL: Tel-Aviv; Hungarian Culture
and Business Center, Allenby Str. 38.,
P.O.B. 26439; Tel-Aviv, 652116
JUGOSZLÁVIA: Forum Vojvode Misi-
ca broj, 1.21000 Novi-Sad
JAPÁN: Nauka Ltd., 2-30-19 Minami-
Ikebukuro, Toshima-ku, Tokyo 171.
KANADA: Pannonia Books, P.O.B.
1017, Postal Station „B” 6, Toronto Ont.
M5T 2T8; Hungarian Ikka and Travel
Service, 1208 Granville Street, Vancou-
ver, B.C. V6-1M 4; Culture Hongroise,
Mme Vera Bencze, 6958 Wilderton Ave.
Montreal Que. H3S 2M5.
NAGY-BRITANNIA: Hungarian Book
Agency, Mrs. Klara Adams, 87 Seward-
stone Road, London E2 9HN;
Collet's Holdings Ltd., Denington Esta-
te, Wellingborough Northants, NN8
2QT.
NORVÉGIA: Narversen Inte-Center,
P.O.B. 6125 Etterstadt, 0602 Oslo 6.
NSZK: Kubon und Sagner, Postfach
34010, 8000-München 34. H. und S. Kat-
ko, Musica Hungarica. Rümannsstrasse
4. 8000-München 40; Zeitungsvertrieb
Gebrüder Petermann GMBH und Co
KG, Kurfürstenstr. 111. D 1000 BERLIN
30; Translibris Zeitschriften und Buch-
vertrieb G8MH Moltkestr. 80. D-5000
KÖLN 1.
SVÁJC: Magda Szerday, Teichweg 16,
4142 Münchenstein
SVÉDORSZÁG: Esselte Tidskriftscent-
ralen, P.O.B. 638, 2-101 28 Stockholm,
Wennergren Williams AB, Box 30004, S-
104 25
Stockholm: BTJ Bibliotekstjanst AB,
Box 200, S-221 CO Lund
USA: Center of Hungarian Literature,
4418, Tóth Avenue, Brooklyn, N.Y.
11204; Ebsco, Industries Inc. P.O.Box
1943, Birmingham, Ala. 35201, Framo
Publishing, 561 West Diversey Parkway
Room 19. Chicago 111. 60614; Püski-
Corvin, 251 E. 82 Street, New-York, Nr.
10082
VENEZUELA: A Weiss'y Asciados
S.R.L. Ibarra a Veroes-Av. Urdaneta
Edif. Torre Alfa 7 piso Caracas.

Várkonyi Nándor (1896–1975)
szabadunk egyik legkülönösebb, legendás
kultúrtörténésze, filozófusa. Főműveinek egyike, a
Sziriat oszlopai, még a szerző életében jelent meg,
s szinte páratlan módon vált népszerűvé
a legkülönbözőbb olvasói rétegekben
a filozófia, kultúrtörténet, tudománytörténet művelőitől
egészen a kamasztársadalomig.

Az *Elveszett Paradicsom*
az ember teremtésmítoszairól, a régi embereknek
a régi istenekhez fűződő viszonyáról
és első lázadásáról szól.

A könyvet a Széphalom Könyvműhely adta ki
rendkívül szép kiállításban, egészvászon kötésben,
fóliázott védőborítóval. Bolti ára 1400 forint.
A kiadóban (1068 Budapest, Városligeti fasor 38. l/34.)
20% kedvezménnyel vásárolható meg.

KIINDULÓ PONTOM TERMÉSZETESEN AZ LENNE, hogy a legrosszabbul végrehajtott rendszerváltás is jobb, mint a szovjet birodalmi kötelék, a szovjet megszállás és pártállami rendszer. Ennek az önkényuralmi rendszernek normális alternatívája a nemzeti függetlenség, az ország szuverenitása, alkotmányos jogállam, parlamentáris demokrácia, több párti szabad választások. Érthető, hogy a rendszerváltásban részt vevő elitek ezt a formulát tekintették a megállapodás keretének. De nem érthető, hogy az MDF az alkotmányos jogállam felé vezető úton miért a népet hagyta le, miért nem az alkalmatlan partnereket. Magyarán: miért vetette el az alkotmányozó nemzetgyűlés gondolatát, és miért viselkedett olyan korlátoltan a „négyigenes”, család népszavazás ügyében. Miért fogadta el az átalakulásban a „liberálisok” által erőszakolt modellformulákat és elitista megoldásokat? ... (POZSGAY IMRE: *Kiindulópontok egy összefoglaláshoz*)

1990-BEN A VÁLASZTÁSOK UTÁN MAGYARORSZÁG JOGALKOTÁSA új kérdések és feladatok előtt állott. Az egyik kérdés az volt: vállalható-e a korábbi — legitimitást nélkülöző — hatalom által fenntartott jogrendszer. A válasz abból indulhatott ki, hogy az egész jogrendszer nem tekinthető illegálisnak, hanem el kell fogadni a kontinuitást, ami pedig alkotmányellenes, különösen ami a demokratikus jogállamisággal ellentétes, azt lépésről-lépésre ki kell iktatni. A kontinuitás általános elvetése elviselhetetlen viszonyokat teremtett volna: nem lett volna legális házasság, anyakönyvi nyilvántartás, iskolai bizonyítvány, telekkönyvi bejegyzés, bírósági ítélet... Kódexalkotáshoz ugyanis megérett jogi eszmékre és befogadásukra kész társadalmi viszonyokra van szükség. Gyakran követett gyakorlat több európai országban, hogy előbb a kódex egy-egy részletét fogalmazzák újra és csak a beválása után fognak hozzá az egészhez. Mai helyzetünkben különösen az Európai Közösségek jogával történő harmonizáció közepe tette másfajta lehetőségünk egyelőre aligha van. (KIRÁLY TIBOR: *Jogalkotás és jogállam*)

EGYMÁS UTÁN, MEGHATÁROZOTT RENDBEN jött egy-egy teherautó, vagy esetleg néhány, de soha sem sok egyszerre, és ha több érkezett, akkor mindegyik más-más helyre állt a tankcsapda magas szélén. Kisebb — furgonszerű — és nagyobb, de mind zárt, vagy ponyvával letakart kocsik voltak. A kisebbek tíz-húsz, a nagyobbak akár negyven-ötven, vagy még több embert is szállítottak, mindegyik túl volt zsúfolva. Odaállt a tankcsapda meredek széléhez farral, felnyitották a hátulját és lerángatták róla az összedrótzott, mezítelenre vetkőztetett embereket. Legtöbbjüket hátulról, egyenként, pisztollyal fejbőlőtték. Némelyiknek a feje szinte szétrobbant, a kivégzők, akik túl közélről lőttek, csupa vér lettek és velőcafatokkal voltak borítva. ... (MATUSKA MÁRTON: *Egy tömegmészárlás szemtanúja*)

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL: MÁNYOKI ENDRE Várnagy II-dikőről; EGEDY GERGELY a konzervativizmusról; DÁVID ZOLTÁN: *Országjárás II.*; CSERI GYULA a kereszténydemokráciáról; MIKLÓSSY ENDRE: *Társadalmunk és a reform.*